

II издание

Цѣна 40 лева

География на Македония

I книга

Физическа география

(Хорография и хидрография)

СЪСТАВИЛЪ:

ИЛИЯ ИВАНОВЪ

София, 1928 год.

Издание на Македонския Младежки Съюзъ

II издание

Цѣна 40 лева

География на Македония

I книга

Физическа география

(Хорография и хидрография)

СЪСТАВИЛЪ:

ИЛИЯ ИВАНОВЪ

София, 1928 год.

Издание на Македонския Младежки Съюзъ

Списъкъ на образитѣ

	Къмъ страница
1. Мелникъ	85
2. Дойранско езеро	92
3. Часть отъ сградата на м. „Св. Наумъ“	144
4. Мънастиръ Трескавецъ (Златовръхъ—Бабуна)	38
5. Солунското пристанище	23, 123
6. Кратово	107
7. Мариово	120
8. Преспанското езеро	136
9. Нидже пл. — Връхъ Каймакъ чаланъ	41
10. Рѣка Черна	117
11. Р. Струма — Кресненска клисура	65
12. Гр. Битоля съ Пелистеръ планина	33
13. Костурско езеро	133
14. Прохода Яма	31
15. Рѣка Струма	182
16. Рѣка Галикъ	193
17. Зевоя на р. Черна	119
18. Рѣка Черни Дринъ (Стружко)	151
19. Пиринъ планина	61
20. Воденъ. Водопадъ	125
21. Рендина богазъ (Орфански заливъ. Риболовъ)	25, 91
22. Хилядогодишно дърво въ Лжгадинско	94
23. Изгледъ отъ гр. Дебъръ	152
24. Пиринъ планина	63
25. Общъ изгледъ отъ Пиринъ планина	62
26. Пчински мънастиръ	104—105
27. Разни изгледи отъ Крушово	36
28. Смилево (Битолско)	33
29. Охридското езеро	145
30. На гроба на Тодоръ Александровъ	64
31. Градъ Дойранъ	993
32. Нерезки мънастиръ (Скопско)	8
33. Петричко поле — Бѣжанци	88

Прѣдговоръ

Познай себе си!

Сократъ

Не е достатъчно да обичаме своята Родина, за да ѝ служимъ достойно и ползотворно.

Само когато познаваме нейната земя, природнитѣ условия, населеніята, що живѣятъ въ нея и тѣхнитѣ взаимни отношения; причинитѣ, които обуславятъ нейното развитие, мѣстото ѝ въ свѣта и историята — само тогава ще иожемъ да я обичаме просвѣтно и дълбоко, да ѝ служимъ цѣлесъобразно и да я бранимъ всестранно.

Вѣрно е, че стотици нейни синове сж принесли въ жертва на нейнитѣ идеали най-скъпия божки даръ — младинитѣ и живота си, безъ да я изучвали по книги и карти. Но това не значи, че не сж я познавали. Напротивъ, тѣ винаги сж били въ тока на нейния животъ и като така, нейнитѣ страдания и нейнитѣ нужди всѣкога сж го досегали.

Какво да кажемъ за ония нейни чада, що сж оставили бащина стрѣха още въ раннитѣ дни на живота си и невръстни дѣца се отдалечили въ друга земя при нови условия?

Тѣ нѣматъ друга възможность да я опознаятъ освенъ чрѣзъ помощта на книги и отъ разказитѣ на своитѣ ближни.

И ето оттамъ си води началото печалния фактъ, че македонски младежи със сръдно образование, а не рѣдко и съ висше, да проявяватъ незнание по географията на своята люлка.

Единъ, напимѣръ, незнаеше где се намира Галичникъ и кой е епископъ Партени Зографски; другъ поставяше градъ Демиръ-Хисаръ въ Битолско; трети — градеца Гостиваръ търсеше задъ Шаръ-планина; четвърти — не знаеше значението на имената санджакъ, нахия и пр и пр.

Нѣма нищо чудно въ това невѣдение!

Въ училищата на свободна България нашата Родина (Македония) се изучва бѣгло.

Най-любезнателниятъ младежъ не може да си набави сръдство за по-системни и по-пространни сведѣния.

Сжществующитѣ сега съчинения въ българската литература по география сж стари и, което е по-лошо, отдавна изчерпани; много монографии, които обстойно разглеждатъ нѣкоя мѣстность отъ Македония, сж разхвърлени по вѣст-

ници и списания, изпокрити по шкафове на разни частни и обществени библиотеки.

Голѣма полза би се принесло на родинознанието, ако нѣкои отъ по-добритѣ стари съчинения и статии биха били прѣиздадени съ извѣстни измѣнения и допълнения.

Ала изглежда, че не ще може скоро да се осществи такъво дѣло.

Времето се търкаля; старитѣ дѣйци редѣятъ, тѣхното дѣло се подема отъ ново поколѣние, което, за негова честъ, не по-малко обича своята Родина. Ала то е вънъ отъ пазвитѣ на послѣдната и трѣбва да му се даде възможность да опознае нейната природа, нейното минало, нейнитѣ идеали въ тока на развитието имъ.

Трѣбва да му се прѣдложи източникъ за това опознаване.

Настоящиятъ нашъ трудъ гони тая цѣль. Той нѣма претенцията на оригинално произведение. Напротивъ, той е една компиляция, едно градиво, чийто материялъ е прибиранъ и избиранъ отъ много извори по предмета. На края на книгата ще посочимъ по-главнитѣ отъ тѣхъ.

Нашата работа се състои въ подреждането и нагласяването на материялитѣ и допълняването или корегирането съгласно промѣнитѣ, наложени отъ новитѣ врѣмена, въ сѣдбата на отечеството ни.

До колко сме успѣли въ тоя трудъ — това ще констатираатъ други.

К ъ м ѣ II издание.

Настоящиятъ трудъ бѣше издаденъ отъ редакцията на спис. „Родина“ — органъ на Македонския Младежки Съюзъ — като безплатно приложение къмъ списанието. Разпращаше се само на абонати, членове на съюза.

За да се даде възможность да се запознаятъ съ географията на Македония и други лица били тѣ младежи или постари, членове или не, македонци или други съотечественици отъ други краища, ний прѣдлагаме ново издание — отдѣлна книга, която се различава отъ приложението въ слѣднитѣ точки:

Текстътъ се измѣни, защото плана на книгата прѣтърпѣ коренна промена: вмѣсто да съдържа цѣлата география на Македония, както бѣ оповѣстено въ прѣдговора на приложението, дадена е само хоро-хидрографията много детално.

1) Първа и втора коли сж прѣпечатени отново съ правени погрѣшки и малки измѣнения.

2) Прилага се още 2 коли съ изгледи отъ Македония.

3) Снабдена е съ 1 карта: на Македония и пр.

Отъ съставителя.

І Дѣлъ

Общъ погледъ на Балканския полуостровъ.

§ 1. *Положение и граници* — Балканскитѣ п-овъ за-хваща юго-източния дѣлъ на Европейския континентъ.

Той се простира отъ $36^{\circ}5$ (носъ Матапанъ) до $45^{\circ}5$ (гр. Триестъ) сѣверна ширина, и отъ $13^{\circ}5$ (най-западния носъ въ Истрия) до $29^{\circ}5$ (устаето на дунавския рѣкавъ Килия) източна дължина по гринвичкия меридианъ. Въ ширина достига 9° или 1000 км., а въ дължина — 16° или 1260 км.

На всичкитѣ си страни полуострова има природни граници. Сѣверната граница върви по надолнината, прѣзъ която текатъ Дунава и Купа и отъ тамъ правата линия, що свързва извора на Купа съ градъ Триестъ на Адриатическо море. На изтокъ и източната му страна и се простиратъ: Черно, Мраморно и Егейско морета, които сж свързани чрѣзъ протоцитѣ на Босфора и Дарданелитѣ. На юго-западъ полуострова се ограничава съ Адриатическо и Ионийско морета, свързани съ Отрантския протокъ.

Свѣтското положееие на Балканския п-овъ е много сгодно, защото се намира въ срѣдата на тритѣ континента: Европа, Азия и Африка. Съ Европа е свързанъ въ сѣверната си страна; съ Азия е посрѣдно свързанъ чрѣзъ островитѣ на Егейско и Мраморно морета; съ Африка нѣма сухо-земна връзка, защото между него и послѣдната се простира Срѣдиземно море.

§ 2. *Видъ* — Като цѣлость Балканския полуостровъ има твърдѣ неправиленъ видъ, което се дължи на голѣмата разпокъсаностъ на крайбрѣжието му.

За неговия видъ иматъ особено значение двата залива: *Медуански* — на югозападната страна, гдѣто полуострова е много вгънатъ; и *Солунски* — на юго-изтокъ, кждѣто той е най-дълбоко разрѣзанъ.

Медуанско-Солунската линия дѣли Балканския полуостровъ на два различни дѣла: сѣверенъ и юженъ.

Сѣверния дѣлъ прилича на трапецъ и е слабо изрѣзанъ; той има умѣрено-континенталенъ климатъ.

Южниятъ дѣлъ има неправиленъ видъ и притежава необикновено развито крайбрѣжие; той се радва изобщо на срѣдиземенъ климатъ.

§ 3. *Величина* — Балканския полуостровъ заедно съ всич-

китѣ си острови държи около 500,000 кв. км. или 5% отъ цѣлокупната повърхнина на Европа. Между полуостровитѣ на Европа той държи трето мѣсто по величина.

§ 4. *Крайбрѣжие* — Отъ всички европейски полуострови Балканския има най-развити брѣгове и е най-богатъ съ острови. Околнитѣ морета дълбоко сж проникнали въ неговата суша въ видѣ на много заливи и завои и сж го разсекли на много полуострови и носове.

Източния и юго-източниятѣ брѣгъ, отъ дунавското устие до Дарданелитѣ, е слабо развитъ и за кораби почти недостъпенъ.

Само покрай Добруджа тоя брѣгъ е низкъ (при дунавската делта е благливъ), а другадѣ е високъ, стрѣмень, каменливъ. По цѣлата дължина се намира само единъ голѣмъ заливъ — Бургаския и единъ полуостровъ — Тракийския (Цариградски). Отъ морскитѣ пристанища най-важнитѣ сж: Кюстендже, Варна, Бургасъ и Цариградъ.

Егейския (Бѣломорския) брѣгъ държи отъ изхода на Дарданелитѣ до носъ Матапанъ. Той спада между най-изрѣзанитѣ брѣгове на земната повърхнина. Той е богатъ съ заливи и завои, съ полуострови и носове, а въ морето прѣдъ него сж разхвърлени многобройни острови.

Най-голѣми заливи сж: Кавалски, Орфански, Солунски и Егински, а най-важни полуострови сж: Галиполски, Халкидонски и Атински (Атически). По своята важностъ изпъкватъ слѣднитѣ пристанища: Кавала, Солунъ, Волосъ и Пирей.

Островитѣ на Егейско море, които се числятъ къмъ Балканския п-овъ, се разпадатъ на три купища: *Тасоски* (Тасосъ и Лиманъ), *Сѣверни Спорадски* (Евбея и Скиръ) и *Цикладски* (Андаръ, Наксъ, Сира и Кариантъ).

Югозападниятѣ брѣгъ, отъ носъ Матапанъ до гр. Триестъ, въ разнитѣ си части има различно развитие. Оная частъ, що се мие отъ Ионическо море, е доста богата съ разрѣзаности, но нѣма нито единъ шо-годѣ по-голѣмъ полуостровъ. Отъ заливитѣ най-важенъ е *Коринтски*. Между него и Егинския заливъ се простира *Коринтския провлакъ*, който гърцитѣ сж прѣкопали и обърнали на плавателенъ пѣтъ — *Коринтски каналъ*, и по такъвъ начинъ южния дѣлъ на Гърция — *Пелопонесъ* — изкуствено е обърнатъ въ островъ: на югозападния брѣгъ най-главно пристанище е *Патрасъ*, а предъ него лежатъ островитѣ *Корфу* (съ истоимено пристанище), *Кефалония* и *Занте*.

Отъ Отрантския протокъ се захваща брѣга на Адриатическо (Сино) море, който при устията на р. р. Бояна и Неретва е низкъ, а другадѣ: високъ, стрѣмень и каменистъ. Тоя брѣгъ рѣдко е неразвитъ и правъ (както е около пл. Велебита); напротивъ, въ най-голѣмата си частъ е твърдъ често и различно прорѣзанъ: ту съ лжисти вдълбавания, ту съ

шилести вдадини или изрѣзанъ отъ малки морски заливи и завои. По-важни отъ заливитѣ сж: Валонски, Медуански, Которски, Фиумски (Рѣкски) и Триестски.

Отъ полуостровитѣ ще споменемъ: Глоса, Пелйешецъ и Истрия. Тоя брѣгъ е богатъ съ пристанища: Валона, Драчъ, Баръ, Которъ, Спалато (Сплетъ), Фиуме (Рѣка), Пуля и Триестъ.

По числото на островитѣ Адриатическо море иде подиръ Егейското. Островитѣ му сж натрупани на два купа: въ сѣверната страна сж: Кръкъ Цресъ и Лошинь; въ южната: Брачъ, Хваръ и Корчула.

И така, Балканския полуостровъ се мие отъ морета въ тритѣ си брѣга; източния, южния и западния. Тия морета сж частъ отъ великото Сръдиземно море, което мие южнитѣ брѣгове на Европа, сѣвернитѣ на Африка и западнитѣ брѣгове на М. Азия.

Негови части сж: Черно море, Мраморно, Егейско, Ионическо и Адриатическо.

Сръдиземното море има голѣмо историческо значение. Слѣдъ подчинението на източнитѣ и южнитѣ му брѣгове отъ турцитѣ и слѣдъ откриването на Америка неговата важность значително е спаднала. Но съ прокопването на Суеския каналъ, то отново придобива голѣма важность за международнитѣ търговски и културни сношения, за политиката и за културното пробуждане и повдигане на близкия и далеченъ Изтокъ.

Велико бждаще предстои на държавитѣ, що излизатъ на това море. За това всички околни държави стрѣматъ се да се приближатъ до брѣговетѣ му.

Ето що казва знаменития географъ Елизе Реклю за него море:

„Западната цивилизация никога не би се родила, ако Сръдиземно море не миеше брѣговетѣ на Египетъ, Финикия, М.-Азия, Елада, Италия, Испания и Картагенъ. Безъ това море, което мие тритѣ континента — Европа, Азия и Африка — и е служило за свръзка между арийци, семити и бербери, безъ този великъ посрѣдникъ, който прави по-умѣрени климатитѣ на всички крайбрѣжни страни и облекчава достъпа до тѣхъ, който носи кораби, разпрѣдѣля богатствата и поставя народитѣ въ взаимни отношения — цѣлиятъ нашъ Западъ би останалъ въ първобитно варварство“.

§ 5. *Повърхнина*. Балканскитѣ полуостровъ е планинска страна. Планинитѣ му, ако и твърдѣ много разпокъсани отъ хлътини и рѣчни долини, по произходъ, по съставъ и по посока могатъ да се раздѣлятъ на три групи.

§ 6. *Динарска група*, която върви по западния брѣгъ на полуострова, отъ Алпитѣ до носъ Матапанъ; тази група отъ своя страна се раздѣля на два дѣла: *динарски* (планинитѣ по брѣга на Далмация, Херцеговина, Черногорскитѣ) до устието на р. Дринъ съ направление югоизточно. Отъ устието

на югъ започватъ *албанскитъ* планини свързани съ *гръцкитъ* и извѣстни съ общото име *пиндски*. На единия си край групата, чрѣзъ юлийскитъ Алпи, се свързва съ сръдноевропейскитъ Алпи, а на другия край (на югъ) личи тѣхната връзка съ Малоазиятскитъ Таварски планини, прѣзъ островитъ Цериго, Критъ, Карпатосъ и Родосъ — останки отъ потъналата съединителна суша.

а) *Динарекиятъ дѣлъ* завзема сѣверо-западната частъ на полуострова. Тия планини се простиратъ на изтокъ до Колубаръ, Дичина, Ибъръ и Ситница; а на югъ допиратъ до Дринъ, Метохия и Призренската котловина. До Шкодренското езеро иматъ югоизточна посока, а оттамъ постепенно завиватъ на сѣверо-изтокъ (Проклетия, Жлебъ, Мокра гора). Височината имъ расте къмъ юго изтокъ и достига най-високитъ върхове Проклетия и Дормидоръ.

Приморската и цѣлата западна половина на Динарскитъ планини е съставена главно отъ варовикъ и получава голѣмо количество валежи. Варовикътъ пропуска водата, за това на повърхнината си сж безводни, голи, карстови и неплодни. Тукъ се срѣщатъ най-често полета и клисуристи, дълбоко разсечени долини. Цѣлиятъ тоя планински край, съ нагнати страни и съ остри върхове, прѣдставлява голѣма прѣчка за построяване на пѣтни съобщения, защото прѣзъ него, освенъ р. Неретва, нѣма друга напрѣчна долина.

Напротивъ, източната половина на Динарскитъ планини е обрасла съ гори. богата се съ пазбища и изобилствува съ руди.

Тукъ карстовитъ области сж рѣдки и малки.

Височината на планинитъ къмъ сѣверъ постепенно намалява; групата посрѣдствомъ бърда и хълмове се обръща въ хълместа равнина покрай р. Сава (Посавина). Тоя дѣлъ на Динарскитъ планини е много сгоденъ за пѣтни съобщения, защото е низъкъ, питомъ и има долини по р. р. Босна, Върба и Дрина.

б) *Пиндскиятъ дѣлъ* започва южно отъ р. Дринъ и Призренската котловина. Той изпълва юго-западния край на Балканския полуостровъ до насъ Матапанъ.

в) Въ сѣверната частъ на тоя дѣлъ се простиратъ Албанско-Сръбскитъ планини, които, до срѣщата имъ съ Динарскитъ и Родопскитъ, държатъ посока отъ ю.-западъ къмъ с.-изтокъ (Пашрикъ, Коритникъ, Шаръ-планина), а по-нататъкъ вървятъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Южно отъ тѣхъ идатъ Гръцкитъ планини съ посока с. з. — ю. и. Пиндскитъ планини сж отдѣлени отъ Родопскитъ на изтокъ съ р. р. Лепенецъ и Треска, Прѣспанското езеро, р. Бистрица и Тесалия.

§ 7. *Планинитъ на Родопската група*. Въ сръдата на полуострова се намиратъ най-старитъ планини — части отъ *архаичния масивъ*; тѣ се състоятъ отъ най-стари скали

(гнайсъ, гранитъ и др.). Тукъ спадагъ повечето отъ планинитѣ на Сърбия, югозападна България, Тракия (до Стара планина), Македония и Олимпъ; отъ архаичния масивъ сж и островитѣ Евбея, Цикладскитѣ, при които той (масива) е погьналъ и образувалъ Егейското море.

Тая група планини излиза на тритѣ морета, съ които Балканския полуостровъ е ограниченъ отъ югоизточната си страна (Черно, Мраморно и Егейско морета); и свършва съ хълма, гдѣто се намира градъ Бѣлградъ. Тя прѣдставлява една пространна верига, която е изпрѣсечена отъ сѣдловини и се състои отъ отдѣлни планини съ разни посоки. Между тия планини лежатъ котловини и широки рѣчни долини, като Моравската, Вардарската, Струмската и Маричката.

Планинскитѣ била сж дълги и широки; иматъ постжпенно наклонени страни и обли върхове. Тукъ се издигатъ най-високитѣ върхове на полуострова: *Олимпъ*, *Мусала* и пр.

Родопскитѣ планини сж богати съ руди и изобилствуватъ съ минерални извори. Отъ Балканскитѣ (Стара-планина) на сѣверъ сж отдѣлени съ редъ подбалкански котловини, които започватъ отъ Бургаския заливъ и свършватъ съ Нишкото поле.

Отъ тѣхъ по-важни сж: Сливенска, Казанлъшка и Софийската.

§ 8. *Планинитѣ на Балканската група.* Тая група пълни сѣвероизточната частъ на полуострова подъ име Стара планина (Балканъ); тя е първа по дължина (600 клм.) на Балканския полуостровъ. Посрѣдствомъ планинитѣ на сѣвероизточна Сърбия (Тимошка), прѣзъ желѣзнитѣ врати на Дунава, тая група се скачва съ Карпатската джга.

Таз група има двѣ главни посоки: отъ Тимокъ до София с. — з., а отъ Искрецкия проломъ върви отъ з. къмъ и.; най-високия връхъ е Юрукъ-чалъ. Отъ Родопската група на западъ Балкана е отдѣленъ посрѣдствомъ Лужничката котловина и р. р. Кутина, Нишава, Южна и Велика Морава. Поради многото проходи тая група не прѣдставлява никаква прѣчка за съобщение, макаръ и да е прѣсечеиа само отъ двѣ рѣчни долини: Искарска и Нишка.

§ 9. Съ поменатата планинска група е споенъ и единъ дѣлъ отъ *Карпатскитѣ планини*, който пълни сѣвероизточния край на Сърбия; на изтокъ се простира до Тимокъ, а на западъ до р. В. Морава. Въ сѣвероизточната си страна той е обрасналъ съ гъсти гори и има богати минерални руди; а въ югозападната — е голъ, карстовъ, като Динарскитѣ. Отъ рѣчнитѣ долини най-важна е оная на р. Млава.

§ 10. *Низини.* — Планинската природа на Балканския полуостровъ се вижда въ оскѣдността на пространни равнини и низини. Такава обширна равнина има само въ крайния сѣвероизтокъ (Добруджа) между Черно море и Дунава.

А равнини съ по-малък размеръ обикновено се срѣщатъ по ивицитѣ на полуострова; въ срѣдата сж рѣдки. На сѣверната страна покрай Дунава, се ширатъ *Подунавия* (Подунавлье) въ Сърбия и *Дунавската равнина* въ България; покрай р. Сава — равнината *Посавина* (въ Босна и Сърбия).

Покрай брѣговетѣ на Адриатическото и Егейско морета има наносни равнини при рѣчнитѣ устия. По-важни сж: *Кампания* надъ солунския заливъ; равнината около Медуанския заливъ, която достига до Шкодренското езеро.

Въ вжтрѣшността на полуострова по-голѣми равнини се намиратъ по рѣчнитѣ долини на Марица, Морава, Саламбрия (Тесалия) и Струма. Къмъ равнинитѣ се отнасятъ и затворенитѣ котловини въ варовнитѣ планини и извѣстни подъ името „поля“ и „котловини“.

Полята и котловинитѣ, въ сжщностъ, не сж равнини, защото иматъ по-голѣма височина отъ 200 метра.

§ 11. Въ орографско отношение най-голѣмо значение има *Мизийската областъ*, която се издига въ центъра на полуострова, между Призренъ, Нишъ, София и Велесъ като най-висока частъ на първия и която свършва съ три склона: къмъ Адриатическо море, Бѣло (Егейско) и рѣкитѣ Сава и Дунавъ. Тя е хорографическиятъ и гидрографическия възелъ на полуострова.

Въ тая областъ влизатъ най-важнитѣ планини, които образуватъ скелета на Балканския полуостровъ: Шаръ, Скопска Черна Гора, Осоговъ, Рила и Витоша съ високитѣ полета между тѣхъ: Косово, Скопско, Нишко и Софийско.

Поради особеното си географско положение, въ срѣдата на полуострова, и поради своята височина, тя може да достави на владѣтеля си решително влияние върху сждбината на цѣлия полуостровъ. Отъ нея извираатъ всички по-главни рѣки и, въпрѣки височината си, тя е проходима: по рѣчнитѣ долини и проломи отиватъ отъ нея пѣтища къмъ всички посоки. Прѣзъ нея минаватъ най-важнитѣ международни пѣтища на полуострова.

§ 12. *Рѣки*. Рѣкитѣ на Балканския полуостровъ зависятъ отъ валежитѣ, които сж срѣдни, и отъ повърхнината, която е планинска. Главниятъ вододѣлъ минава прѣзъ срѣдата на полуострова; той започва отъ Динарскитѣ планини и върви прѣзъ Черна Гора, Сѣверо-Албанскитѣ, спуща се на Косово поле и прѣзъ Скопска Черна гора, планинитѣ въ краище, Витоша, Рила и Ихтиманска Срѣдна-гора, достига до Стара планина и Странджа. Той отдѣля басейна на Черно море отъ този на Адриатическо и Бѣло морета. Важни гидрографски центрове, изъ които изтичатъ рѣки по много посоки сж: Рила планина, отъ която извираатъ Искъръ, Марица и Места; височинитѣ отъ Мизийската областъ при Косово поле и Скопска Черна гора, отъ които извираатъ Морава, Вардаръ и при-

тоцитѣ на р. Дринѣ. Зигосѣ (Мецово) на Пиндѣ е главниятъ гидрографски вжзель за южния дѣлъ на полуострова.

Рѣкитѣ извираатъ изъ срѣдата на послѣдния и се втичатъ въ близкитѣ морета, та сж *кжси*; тѣ извираатъ отъ невысоки планини, съ не голѣмъ валежъ и безъ вѣчни снѣгове, затова сж *маловодни и непостоянни*: пролѣтъ прииждатъ, а лѣтъ водата имъ силно намалява. Поради планинския характеръ на полуострова, повечето отъ рѣкитѣ иматъ голѣмъ спадъ (*увѣсъ*), текатъ много бързо, образуватъ прагове и водопади, затова сж *буйни* и носятъ много едри материали. Поради всичкитѣ тѣзи причини рѣкитѣ на Балканския полуостровъ *не сж плавателни*.

Но ако не сж ценни за плаването, тѣ иматъ друго голѣмо значение за вътрешното съобщение, защото по тѣхнитѣ долини минаватъ най-главнитѣ пѣтища (шосета и желѣзници). По своето особено значение за съобщението изпъкватъ тритѣ долини: Моравската, Вардарската и Маричката. По Моравско-Вардавската долина е съградона главната балканска желѣзница, която свързва Бѣлградъ съ Солунъ; а прѣзъ долината Нишавско-Маричка минава желѣзния пѣтъ Бѣлградъ—Нишъ—София—Цариградъ.

По тѣзе долини и се а се движи цѣлокупния животъ на съобщението между западна и срѣдна Европа съ Азия и обратно.

Въ тѣхъ се намиратъ най-важнитѣ политически, военни, стопански и търговски мѣста на Балканския полуостровъ.

§ 13. *Езера*. — По богатството съ езера Балканскиятъ полуостровъ е трета областъ въ Европа, тя иде слѣдъ балтийската и алпийската.

Ала балканскитѣ езера сж малки по пространство, за сега още нѣматъ съобщително значение и само нѣкои отъ тѣхъ иматъ стопанска важностъ. Най-много отъ тѣхъ лежатъ по границата на Родопскитѣ и Пиндскитѣ планини.

По-главни сж: Шкодренското езеро (блато), Прѣспанското, Охридското, Тахинското, Островското, Бешикското и Дойранското.

Шкодренското, Охридското и Дойранското сж прочути по изобилието на риба и чрѣзъ риболовство изхранватъ цѣлото околно население. Въ незначителна мѣра сжществува параходство само по Шкодренското блато и напоследъкъ, едно параходче въ Охридското.

§ 14. *Климатъ*. — Балканскыятъ полуостровъ се намира въ умѣрения климатически поясъ. Той има по-студенъ климатъ отъ полуостровитѣ на Южна Европа — Пиринейския и Апенинския, макаръ и да сж на еднаква географическа ширина съ него:

1) Понеже той е по-далечъ отъ Сахара и Голфштромъ, които топлятъ юго-западна Европа; 2) понеже е наведенъ къмъ сѣверъ и откритъ за студенитѣ сѣверо-източни вѣтрове; топлитѣ юго-западни вѣтрове, за да влѣзатъ въ него, прѣминаватъ високи планини и затова изстиватъ доста много; 3) но най-главната причина за да е студенъ климата му, се заключава въ повърхнината: Балканския полуостровъ е много планинистъ и високъ.

Разпознаваме три вида климатически области въ полуострова: *континентална, умерено континентална и сръб-диземна.*

Континенталенъ климатъ влодѣ въ сѣверо-източния край на Дунавската равнина и Добруджа.

Тоя климатъ се отличава: съ студени зими, горещи лѣта, слабо количество валежъ (въ Добруджа едва 400 м. м.), който най-иного пада лѣлѣ. Температурата зимъ спада на -35° С., а прѣзъ лѣтото достига до $+50$ С. По добенъ климатъ влодѣ по всичкото сръдно и високо планинско землище изъ цѣлия полуостровъ съ тази разлика само, че по височинитѣ лѣтото е но-кратко и по-хладно, а зимата — по-дълга и по-богата съ снѣгъ.

Умерено-континенталенъ климатъ иматъ всички низки землища източно отъ Адриатическо и сѣверно отъ Егейския водораздѣлъ. Тука зимитѣ сж студени и доста снѣжни, а лѣтата — топли и доволно дъжееливи. Студѣтъ достига прѣзъ зимата до -25° С. а лѣтната топяина достига до $+40^{\circ}$ С. Валежъ сръдно пада около 700 м. м. Разликата въ температурата на лѣтото и зимата е значителна и расте отъ западъ на изтокъ.

Тъзи климатическа областъ е наклонена и отвоена спрѣмо сръдна Европа и Сръбско-Маджарската равнина, отдѣто духа *сѣверняка*. Отъ своя пѣкъ страна височинитѣ, находящи се по поменатия водораздѣлъ, прѣчатъ на топлитѣ и влажни вѣтрове отъ Адриатическо и Егейско морета да проникнатъ въ страната.

Въ тая областъ спада южната половина на полуострова (на югъ отъ главния вододѣлъ между Бѣло и Черно морета), именно *Тракия и Македония*, безъ южнитѣ краища на послѣдната.

Въ сжщата областъ спада и старото кралство Сърбия, макаръ по географическата си ширина мѣстото да му е въ континенталната областъ.

Причинитѣ: 1) защото страната е запазена отъ сѣверо-източнитѣ вѣтрове и температурата зависи не толкова отъ географическата ширина, колкото отъ надморската височина: по-висока и по-планинска *южна* Сърбия има по-студенъ климатъ отъ по-низка *сѣверна* Сърбия. Нишкото поле има годишна сръдна температура 11° С, каквато има и Бѣлградъ. Сърбия е отдалечена отъ всички морета, затова получава

малко валежи, но тѣ сж почти наравно разпредѣлени между годишнитѣ времена.

Ето защо страната не страда отъ суша, почвата е винаги влажна и растителността свѣжа и сочна.

Низкитѣ крайбрѣжия на Бѣло море, Гърция и островитѣ се радватъ на *срѣдиземноморски климатъ*, който е топълъ и сухъ. Срѣдната годишна температура на Гърция е 13.3°C ; лѣтно време температурата достига до 38°C — 40°C ; зимата е мека; снѣгъ пада по планинитѣ, а въ равнинитѣ вали дъждъ. Валежитѣ надминаватъ 400 м. м. годишно и повече сж зимни; лѣтото е сухо, почти безъ дъждъ, и даже безъ роса.

За 5-тѣ години 1906—1910 за Солунъ имаме слѣднитѣ климатически данни: годишна температура 15.6°C . януарска $+3.5^{\circ}\text{C}$, юлска -16.7°C ; годишенъ валежъ 510 м. м. въ 93 дъждовни дни; снѣгътъ се задържа 8 дни годишно.

Низкитѣ крайбрѣжия на Ионийско и Адриатическо морета въ Албания, Черна-Гора и Далмация сж запазени отъ сѣвероизточнитѣ вѣтрове съ западнитѣ нагнати планини на полуострова; а сж открити за топлитѣ югозападни вѣтрове и се миятъ отъ топли морета. Затова иматъ климатъ подобенъ на Гърция — тамъ вирѣе маслината, както и въ послѣдната. Валежитѣ тукъ сж много голѣми (мѣстото Църквица въ Которски заливъ е най-дъждонапоявано — 4560 м. м. годишно.

§ 15. Отъ климатическитѣ условия въ една страна зависи до голѣма степенъ нейната *растителностъ* (*флората*). Въ Балканския полуостровъ се срѣщатъ растения отъ срѣдноевропейската и срѣдиземноморската флора. Различаваме слѣднитѣ растителни области въ нашия полуостровъ:

1. Область на *степитѣ* заема Дунавската равнина, особено Добруджа.

2. Область на *широколистнитѣ дървета* — заематъ равнинитѣ и полетата на България, Сърбия, Босна, Херцеговина и по-голѣмата частъ отъ Македония, Тракия и пр.

Въ горитѣ на тая область преобладаватъ букътъ и джбътъ; културнитѣ растения сж сжшитѣ, които се срѣщатъ и въ Срѣдна Европа.

3. *Срѣдиземноморската* область държи низкитѣ крайбрѣжия на Тракия и Македония, низкитѣ равнини на Гърция, островитѣ и западното ниско крайбрѣжие на Адриатическото море.

Тукъ имаме вѣчно зелени храсти и дървета: маслини, лимони, портокали, смокви, нарове, кипариси, лаври, мирти и пр.

4. Область на *високитѣ пладини*, която заема високитѣ части на Рила, Родопитѣ, Шаръ и др., тамъ се явяватъ надъ широколистнитѣ дървета (букъ, джбъ) гори отъ *иглолистни* (боръ, елха и пр), а надъ тѣхъ — обширни алпийски пасища.

§ 16. *Животинското царство* (*фауната*) еднакво зависи отъ климатическитѣ условия, растителността и пр.

Въ Балканския полуостровъ се намиратъ животни отъ двѣтъ области, на които Европа се раздѣля въ това отношение: *европейска и сръдиземноморска*.

Почти всички характерни животни на Европейската областъ се срѣщатъ и въ полуострова: въ *горитѣ*: еленъ, сърна, дива свиня, лисица, заякъ, таралежъ и пр.; по *високитѣ планини* живѣятъ: мечка, рисъ, дива коза, орелъ и пр. въ *стенитѣ* — лалугеръ и пр.

Въ сръдиземноморската областъ сж изтрѣбени доста много диви животни, поради опустошението на горитѣ; нѣкога, до гръко-персийскитѣ войни, въ южна Македония и Гърция се срѣщалъ лѣва. Тукъ намираме характернитѣ на областта животни: скакалецъ, жетваръ, скорпионъ, разни земноводни и пр.

§ 15. *Раси, народи и вѣри*. — Балканскитѣ полуостровъ спада къмъ рѣдконаселенитѣ европейски страни, защото на него живѣятъ около 20,000,000 жители на едно пространство крѣгло 500,000 кв. клм., или по 40 души на 1 кв. клм. Причинитѣ на тази рѣдкостъ се криятъ въ обстоятелството, че полуострова дълги години е пѣшкалъ подъ турско иго и немилостиво е било изтрѣбявано и разгонвано населението, чийто имотъ и животъ не сж били сигурни. Тукъ сж влияели и лошото стопанско и здравно състояние: смъртността е била голѣма, особено между децата.

Жителитѣ на полуострова спадатъ къмъ двѣ главни раси: *жълтата и бѣлата*.

Къмъ първата спадатъ *турцитѣ*, на брой около 2 милиона.¹⁾

Другитѣ народи сж отъ бѣлата раса, а именно:

българи около 5,000,000.

сърби (и черногорци) 4,500,000.

хървати ((на п-ова 560,000.

Тия три народи принадлежатъ на *славянския родъ*.

гърци въ п-ова около 3,300,000.

ромънци (съ цинцаритѣ).

италиянци — колония въ Солунъ и другадѣ.

Гърцитѣ, ромънитѣ и италиянцитѣ сж отъ *романски родъ*.

Другитѣ народи сж: албанци (около 2 милиона), арменци, евреи, цигари и разни европейци.

Въ *вѣроизповѣдно* отношение населението на Балканския полуостровъ се дѣли:

1. *християни* около 16 милиона.

2. *мохамедани* около 4.5 милиона.

3. *юдеи*.

Християнитѣ отъ своя страна пѣкъ се раздѣлятъ на *православни* (13 милиона), *католици* (2¹/₂ милиона), *протестанци* и други.

¹⁾ Числото на турцитѣ сега е спаднало много,

Гърцитѣ, българитѣ, сѣрбитѣ, ромѣнитѣ и частъ отъ албанцитѣ сѣ православни християни.

Хърватитѣ, словенцитѣ и частъ отъ албанцитѣ сѣ католици.

Протестантитѣ на брой сѣ малко; къмъ тѣхъ принадлежатъ незначителни части отъ българския народъ, разни европейски колонии. Арменцитѣ сѣ отъ *Григориянско* вѣроизповѣдание.

Къмъ мохамеданската вѣра се числятъ: турцитѣ, по-големата частъ отъ албанцитѣ, изпотурчениитѣ българи (помаци).

Циганитѣ изповѣдватъ и двѣтѣ вѣри: има християни, има и мохамедани.

Юдейската вѣра държатъ евреитѣ.

§ 16. *Политическо раздѣление на Балканския п-овъ.* — Преди войната отъ 1912 г. (балканската) полуостровътъ политически се състоеше отъ следнитѣ държави: 1) Турция, 2) царство България, 3) кралство Сърбия, 4) кралство Гърция, 5) кралство Черна-Гора и 6) кралство Ромѣния (съ дѣла си отъ Добруджа). Всичкитѣ изброени държави бѣха конституционни монархии.

Слѣдъ рѣчената война изникна ново господарство — *Албания* (1913 год.); подиръ *великата война* — Черна-Гора биде заличена; отъ Турция остана въ Европа незначителна частъ; Гърция и Ромѣния много се разшириха: първата за смѣтка на Турция и България; втората — въ ущѣрбъ на последната и Австро-Унгарската изчезнала империя. Малката Сърбия стана обширна троименно кралство на сѣрби, хървати и словееци (С. Х. С.) или *Югославия* и се радва на едно увеличение, кактото не го е сѣнувала.

Италия грабна извѣстна частъ отъ полуострова — голѣмъ дѣлъ отъ полуострова: Истрия съ Триестъ.

Държавитѣ, съществуващи сега на Балканския п-овъ, по системата на управлението си се групиратъ:

Републики: Турция, Гърция и Албания.

Конституционни монархии: България, Югославия и Ромѣния.

Измѣнението въ територията и въ броя на жителитѣ на балканскитѣ държави е прѣдставено въ таблица № 1 въ края на книгата.

Македония

§ 1. *Име.* — Отъ кждѣ иде името *Македония*, що означава то — нищо положително не се знае.

Стариятъ географъ Страбонъ твърди, че то излиза отъ името *Македонъ* — господаръ на едно отъ древнитѣ македонски племена.

Историцитѣ Поарсонъ и Кей* прематъ, че страната е добила името си отъ една колония пеласги, която, около 1302 година пр. Р. Хр., е била изгонена отъ царъ Хестиотидъ Кадмейски и, подъ името македонци, се заселила около Пиндъ, отдѣто постепенно се прострѣла до областъта Ематия.

Първоначално името Македония е носѣла областъта, що се простира по долното течение на р. р. Бистрица и Вардаръ и която се наричала Ематия съ главни градове: Едеса (Воденъ), Пела, Бероя (днешния градъ Беръ или Караферия).

По-късно, когато македонското господарство се разширява и обхваща други страни, последнитѣ изгубватъ първото си име и започватъ да се наричатъ съ общото — Македония.

Сщцото се повтаря и съ областитѣ на вжтрѣшността, които взиматъ името на господарството.

Страбонъ опрѣдѣля така границитѣ на Македония:

„Македония къмъ западъ се ограничава отъ брѣга на Адриатическото море; къмъ изтокъ отъ успоредна на тоя брѣгъ меридионална линия, която минава прѣзъ устието на р. Хебъръ (Марица) и града Кипсела; къмъ сѣверъ отъ мислена права линия, прокарана прѣзъ планинитѣ Бертиенъ (сѣверо-албанскитѣ, Скардъ (Шаръ), Орбелъ (Осоговъ?), Родопи и Хемусъ (Стара-планина). Къмъ югъ Македония се ограничава отъ Егнатиевия пжтъ (Via Egnatia), който върви отъ Дирахионъ (Дурацо, Драчъ) къмъ изтокъ до Тесалоника (Солунъ). Тая фигура на Македония се доближава твърдѣ много до паралелограмъ“.

Изглежда, че Страбонъ има прѣдъ видъ приблизително римската провинция Македония.

Въ римско врѣме съ името Македония се означавала почти по-голѣмата частъ отъ срѣдния дѣлъ на Балканския полуостровъ.

*) Poirson et Cayx — „Precis d'Histoire ancienne“.

Но въ това време границитѣ на Македония сж били непостоянни.

Съ името Македония била нарѣчена и днешна Бесарабия, гдѣто били прѣселени отъ Крума плѣнниците тракийци, понеже Тракия по онова време се именувала Македония.

Както Македония е давала своето име на други области съсъ собствени свои имена, така и взимала чужди имена въ ущърбъ на своето.

Така напримѣръ, Южна Македония се наричала Тесалия—отъ името на гр. Тесалоники (Солунъ).

Прѣзъ време на славянскитѣ заселявания въ Македония тя носила името Славиния, та чакъ до X. вѣкъ.

Била извѣстна още и съ името *Долня земя*. Въ времето на царъ Самуила Македония се споменва съ обширното име *България*.

Нѣкои учени сърби и гърци, злоупотрѣбявайки съ истината въ полза на политически интереси, и сега мѣшатъ произволно границитѣ на Македония.

Така сръбския професоръ Цвиичъ сваля границитѣ на Стара-Сърбия въ ущърбъ на Македония чакъ до Бабуна планина; та градоветѣ Скопје, Велесъ, Тетово, Куманово, Щипъ и пр., бѣха изключени отъ послѣдната и подарени на Стара-Сърбия.

Другъ сръбинъ дипломатъ Иванъ Иваничъ вмѣкна въ Стара-Сърбия: Прилѣпъ, Битоля, Охридъ и пр.

Гърцитѣ пъкъ прѣнасятъ южната граница много на сѣверъ отъ истинската (завоя на р. Бистрица), или на югъ — но споредъ вѣненето на времето.

Понастоящемъ науката е установила здраво границитѣ на Македония и само заслѣп нитѣ и водени отъ интереситѣ на политиката могатъ още да спорятъ по тоя въпросъ.

§ 2. *Видъ*. — Македония прилича на неправиленъ четворожгълникъ, на който главната частъ лежи между 40° и 42° сѣверна ширина и 39° — 43° източна дължина отъ Гринвичъ.

§ 3. *Положение и граници*. — Македония е важна областъ въ Балканския полуостровъ и заема южната частъ отъ сръдния дѣлъ на послѣдния.

Тя лежи въ сръдната между областитѣ Тракия, сѣверна България, Стара Сърбия, Албания, Тесалия и Бѣло море.

Прѣзъ нея сж най-краткитѣ пѣтища отъ централна Европа къмъ М. Азия.

Тя има най-удобния пѣтъ по течението на р. Морава отъ равнинитѣ на сръдна Европа къмъ едно отъ най-добритѣ пристанища на източно Сръдиземно море — Солунското.

Най-източниятъ край на обласгъта е при устието на р. Мѣста, най-западниятъ при гр. Дебъръ, най-сѣверниятъ — при Прѣшовската седловина, а най-южниятъ — при голѣмия завой на р. Бистрица, гдѣто тя образува извитока, за да се обърне къмъ коритото на Бѣлото море.

Въ тия нейни крайни точки границитѣ ѝ се опрѣдѣлятъ както слѣдва :

На сѣверъ отъ Мусала започва сѣверната граница на Македония, която върви по Рила, Осогово до върха Пате-рица. Отъ него границата продължава къмъ западъ по водораздѣлнитѣ височини между коритата на р. Вардаръ и р. българска Морава до Скопската Черна-гора, като слѣдва билото ѝ до Качанския проходъ.

Шаръ планина дѣли Македония отъ Стара Сърбия и достига коритото на р. Черни Дринъ.

Часть отъ долината на послѣдната и цѣлото корито на нейния притокъ р. Радика ведно съ областъта Дебъръ — дори до пл. Братъ — влизатъ въ Македония.

На западъ Македония се отдѣля отъ Албания съ планинската верига, що върви на югъ по край р. Ч. Дринъ и Охридското езеро; обхваща басейна на Прѣспанското езеро, слѣдва водораздѣла на р. р. Дѣволъ и Бистрица и достига пл. Грамосъ.

Отъ южна страна Македония се отдѣля отъ Тесалия съ водораздѣлнитѣ планини, които раздѣлятъ коритата на р. Бистрица и тесалийската рѣка Сапатория. Върви по брѣговетѣ на Бѣло море до устието на р. Мѣста.

Източната граница върви отъ устието на р. Мѣста нагорѣ по течението ѝ до с. Букъ. Сѣверно почва помашката областъ *Чечъ*, която лежи между Македония и Тракия и спада къмъ двѣтѣ области. Още по-насѣверъ, начевайки отъ върха Крушово, като източна граница се смѣтатъ разклоненията на Родопската верига. Границата слѣдва водораздѣла до Рила — грамадниятъ колосъ Мусала, стоещъ като стражъ на границата на тритѣ области: България, Тракия и Македония.

§ 4. *Крайбрѣжие*. — Отъ устието на р. Мѣста до устието на р. Бистрица, която се втича въ Солунския заливъ, цѣлата тази южна граница на Македония е морско крайбрѣжие, което се мие отъ *Егейско (Бѣло) море или Архипелагъ*.

Първото име има своя произходъ въ гръцката митология.

Гръцкия герой Тезей, синъ на атинския царь *Егей*, заминалъ за о-въ Критъ да убие чудовището Минотавръ, на което атинянитѣ всѣка година изпращали по седемъ момци и толкова моми за жертва. Уговорилъ се съсъ своя баща, че ако похода свърши благополучно, на връщане на кораба ще окачи бѣло знаме.

Минотаврътъ билъ убитъ отъ Тезея, но послѣдниятъ забравилъ да постави бѣлото знаме, и злочестиятъ баща, като видѣлъ кораба безъ радостния знакъ, хвърлилъ се въ морето.

Егейско море се нарича *Бѣло* въ протвиоположността на Черно море, тъй като водитѣ на послѣдното иматъ мжтенъ цвѣтъ, а Бѣлото се отличава съсъ своитѣ изумрудни води. Черно море

изобщо е студено, намусено, бурно, страшно, Бѣлото — на-
опаки: топло, свѣтло, тихо, весело.

Името *Архипелагъ* носи отъ XIII. вѣкъ насамъ. Подъ на-
рицателното име архипелагъ въ географията се разбира море
съ купъ острови. Такъво е и нашето, което е богато въ това
отношение.

Бѣло море е частъ отъ Срѣдиземното и се намира между
странитѣ: Македония отъ сѣверъ, Тесалия и Гърция отъ за-
падъ, М. Азия отъ изтокъ и о-въ Критъ на югъ.

То е скачено чрѣзъ Дарданелския протокъ съ Мраморно
море и чрѣзъ Босфора съ Черно; на югъ — съ Ионическо.

Дължината му отъ сѣверъ къмъ югъ достига 600 клм.,
а ширината — отъ западъ къмъ изтокъ — 250 до 450 клм.

Егейско море е младо; то е възникнало главно въ дилу-
виалната епоха и човѣкътъ е билъ свидѣтель на многочис-
ленитѣ катастрофи, които сж придружавали процеситѣ на
пропукване, размѣстване и потъване — процеси, които и въ
днешно врѣме се изразяватъ въ чести землетресения и вул-
каническа дѣйность.

Многочисленитѣ о-ви, които сега се издигатъ високо
надъ морското равнище въ Бѣло море, сж върхове и високи
плата на потънали планини, чието продължение въ М. Азия
и Гърция личи ясно; а типичнитѣ тѣсни протоци между остро-
витѣ и континентитѣ, както и между самитѣ острови, сж по-
топени долини на потънали планини.

Крайбрѣжнитѣ острови Тасосъ, Самотраки, Имбросъ и
отдалечения Лембросъ сж родопски острови.

Нашето море е посѣяно съ много острови, служащи за
прѣходъ; то се намира между двата стари континента Европа
и Азия, по брѣговетѣ му изобилствуватъ удобни заливи и
завои, които служатъ за свързка съ вжтрѣшността и морето.

По тия причини Бѣлото море е играло въ историята на
цивилизацията мощна роль. И думитѣ на Е. Реклю, приведени
по-горѣ (стр. 9), най-голѣмо значение иматъ за Бѣлото море.

По настоящемъ брѣговетѣ на Бѣло море се владѣятъ
отъ Гърция и Турция.

Споредъ Букурещкия миръ и Бѣлгария бѣше получила
частъ отъ крайбрѣжието на това море: отъ устието на р. Ма-
рица до онова на р. Мѣста — около 120 клм. дължина. Ма-
каръ и много кжсо, това крайбрѣжие имаше голѣмо значение,
защото засилваше икономическата независимостъ на Бѣлгария
и отваряше ѝ свободенъ пжтъ за пазаритѣ на всички прѣз-
морски страни.

Сѣверниятъ македонски брѣгъ е слабо изрѣзанъ, затова

е бѣденъ съ полуострови. По тоя брѣгъ има петъ заливи: Кавалски, Орфански, Свето-Горски (Атонски), Касандрийски и Солунски.

Най-важенъ отъ всички тия заливи е послѣдния, извѣстенъ въ старо врѣме подъ името *Термейски* или *Тесалоникийски*, отъ името на стария морски градъ Терме, по-послѣ Тесалоникъ (Солунъ).

Солунски заливъ — Солунскиятъ заливъ се вдава далеко въ сушата съ посока отъ юго-западъ къмъ сѣверо-изтокъ. Тѣснината между Вардарската делта и Голѣмия Карабурунъ прѣдставлява южната граница на вжтрѣшния заливъ. Тукъ р. Вардаръ постоянно насипва морето, увеличава сушата и се образува пространна подводна делта. Южната граница на вжтрешния заливъ се изтѣква не само отъ тѣснината, а и отъ една подводна плиткость, който се разстила по срѣдата и има дълбочина 18·3 метра. Вжтрѣ въ залива, който, въ посока отъ сѣверъ къмъ югъ, има дължина 17—18 клм. и ширина около 13 клм., се срѣщатъ дълбочини отъ 20—30 м.

Западното крайбрѣжие на Солунскиятъ заливъ е делтно. Сегашнитѣ рѣки: Вардаръ, Галикъ, Пейзански потокъ и тѣхнитѣ по-раншни рѣкави и устия сж докарали тука много наноси отъ пѣськъ, тиня и чакълъ.

Заливътъ се засипва непрѣкъснато. Когато рѣкитѣ, които се изтичатъ въ Солунския заливъ, сж мѣтни, разлива се тѣхната по-лека мѣтна вода върху бистрата морска, и повърхнината на залива добива жълтеникавъ цвѣтъ.

Източниятъ брѣгъ образува на повечето мѣста стрѣмни спускове, които се състоятъ отъ хоризонтални неогенски пластове отъ жълтеникава глина и пѣськъ. Отъ такива пластове се състоятъ Голѣмия и Малкия Карабурунъ.

Земята задъ Солунския заливъ прѣдставлява голѣма низина, извѣстна съ името *Солунска равнина* или *Кампания*.

Въ новата геологическа епоха тукъ е потънала голѣма планинска масса и се образувала котловина, която скоро станала езеро. Остатъкъ отъ това езеро сж Енидженското езеро-блато и Арджанското.

На източната страна на залива се издига красивата планина Хортачъ, отдѣто се открива чудесенъ изгледъ къмъ морето и вжтрѣшността на Македония.

На западъ, къмъ южния край на разширения Солунски заливъ, се издига величествения Олимпъ, трети по височина връхъ въ Македония, сѣдалище на елинскитѣ богове въ древността.

§ 6. *Полуострови*. — Отъ Солунския заливъ до Орфанския лежи Халкидонския полуостровъ, който прѣдставлява планинска областъ. Сѣверната му часть е по-широка и обър-

ната къмъ сушата; отъ южната му страна се издаватъ три крайшници — полуостровитѣ: Касандра, Лонгосъ и Св. Гора или Атосъ. Халкидонскитѣ п-въ има много развита брѣгова линия и е богатъ съ добри заливи, затова въ старо врѣме брѣговетѣ му сж били наичени съ много търговски градове, отъ които нѣкои сж имали голѣмо значение.

Заливитѣ, които миятъ този п-въ, иматъ всички удобства за мореплаване; ала лошото политическо положение на полуострова въ срѣднитѣ и нови вѣкове, не сж позволили да се развиятъ пристанища, освѣнъ Солунското, и да цѣвне благосъстоянието на тоя край.

Въ срѣдата на Халкидонския п-въ се издига планината *Холомонда*, проточена отъ западъ къмъ югъ повече отъ 60 клм. и висока отъ 600 до 1000 м. Тая планина на югъ пуска терасообразни височини, които достигатъ до морето и покрай брѣга образуватъ тѣсни планински долини. Разклоненията на тия планини, като низки ридове, продължаватъ въ крайщницитѣ.

Ридовѣ въ п-овѣ Касандра не надминаватъ 300 м. надъ морското равнище. Тукъ-тамъ брѣговетѣ се разширяватъ на вжтрѣ и образуватъ малки плодородни равнинки, гдѣто въ старо врѣме сж цѣвтѣли градоветѣ Помидея, Менде и Касандра.

Брѣговетѣ на вториятъ крайщикъ — п-овъ Лонгосъ — сж още по-високи и по-стрѣмни, но и между тѣхъ се отварятъ равнини, гдѣто се намиратъ пространни маслиненни гори и добри лозя. Тия гори отъ маслини и лозя сж собственост на светогорскитѣ мѣнастири.

Най-важенъ отъ тритѣ крайшници е най-източния — Света Гора (Агиосъ Хоросъ, Атосъ). Той е забѣлжителенъ по своята дивна природна красота, по своята историческа сждба и като мѣстонаходище на 20 голѣми православни мѣнастири, 12 скитове и около 100 монашески килии. Всички тѣ образуватъ една автономна монашеска република.

(ветогорскитѣ п-овѣ захваща на дължина около 45 клм. и на ширъ 5—10 клм.

Той е свързанъ съсъ сушата чрѣзъ тѣсна шия, нарѣчена *Провлакосъ* или *Провлакъ*. Мѣстото прѣдставлява една малка равнинка, широка 30 м. и дълга 2 и пол. клм. отъ едното до другото море.

Тоя провлакъ е историческото мѣсто, гдѣто персийския царъ Ксерксъ прокопалъ каналъ, за да минатъ войскитѣ му въ врѣме на гръцко-персийскитѣ войни.

Цѣлиятъ полуостровъ е планинистъ; никждѣ нѣма равно мѣсто и по-широка поляна. Той е пълненъ съ успоредни бърда, между които се намиратъ дълбоки тѣсни долини. Бърдата свършватъ край морето съсъ стрѣмни скалисти

брѣгове. На най-южната частъ на полуострова се издига най-високия връхъ *Атосъ* (1935 м.). Той прави най-дивно впечатление, както поради изолираността си, тъй и поради особеното си положение срѣдъ морето. Върхътъ прѣдставлява единъ грандиозенъ пирамидообразенъ конусъ съ остра мраморна глава, скалисти ребра и стрѣмна, почти правилна основа, която се губи въ морето, та подножието му трѣбва да се търси дълбоко нѣкждѣ изъ морскитѣ води.

На източната страна на Светогорския полуостровъ се намира *Орфанския заливъ*, който е отворенъ за южнитѣ морски вѣтрове.

Западниятъ му брѣгъ, между светогорскитѣ бърда и крайнитѣ хълмове на пл. Бешикъ-дагъ, представлява низки части отъ Лжгадинската котловина. Тукъ се намира изтокотъ на езерото Бешикъ-гьолъ, чийто бригове сж блатливи. Езерото се излива въ залива посрѣдствомъ малката рѣчичка Рендина. Въ тоя край залива е дълбокъ отъ 20—30 м. Брѣгътъ по разклоненията на пл. Бешикъ-дагъ е скалистъ. Между него и крайщата на Кушница пл. се намира устието на р. Струма, по-право, единъ кналъ, прѣзъ който озерото Тихи-носъ се излива въ Орфанския заливъ. Тоя каналъ е дългъ около 5 клм., доста е дълбокъ и широкъ, но отъ наноситѣ е задръстенъ, та не удобенъ за използване. Тоя каналъ носи турското име Чай-ази (рѣчни уста).

Въ старо врѣме тукъ е сѣществувалъ търговския градъ Амфиполисъ. Около канала морския брѣгъ е низкъ и достъпенъ за кораби, при условие да се разчисти тоя брѣгъ.

На изтокъ отъ Чай-ази се издига, както казахме, Кушница пл. и започва единъ стрѣменъ брѣгъ безъ никакви завои и изрѣзи. Това е западния брѣгъ на Кавалския заливъ. Въ сѣверозападната частъ се простира *Правишкото блато*. Въ сѣверната страна на Кавалския заливъ се намира второто македонско пристанище съ гр. Кавала.

Надъ града се издига единъ вѣнецъ отъ високи баири и отъ върха се разкрива вълшебна гледка. Морето се разтила гладко и спокойно; всрѣдъ него се възвишаватъ планинитѣ на о-въ Тасосъ. Единъ високъ и каменистъ езикъ се вдава отъ къмъ сушата въ морето; на тоя езикъ е застроенъ стария градъ. На югозападната страна, която е низка и равна, е съграденъ новия градъ.

Пристанището има всички условия, за да стане единъ първостепенъ портъ на Балканския п-овъ. То би конкурирало съсъ Солунското, ако се съгради спорѣдъ изискванията на морската техника. За източна Македония, както и за южна България, то е едничката врата къмъ отворенитѣ морета. Източниятъ брѣгъ на Кавалския заливъ е блатливъ чакъ до устието на р. Мѣста. Тукъ се простира Саришабанската блатлива равнина.

§ 7. *Острови.* Срѣщу тази равнина въ морето е захвърлено едно малко островче подъ име Тасопулъ (рожда на Тасосъ) и наистина то е откъслекъ отъ о-въ Тасосъ. Между островчето и Тасосъ е Тасоския протокъ.

О-въ Тасосъ е единичкия голѣмъ македонски островъ въ Бѣло море.

§ 8. *Величина.* До тукъ ние описахме сухопътнитѣ и морски граници на Македония, като се спрѣхме доста обстойно върху послѣднитѣ, понеже за търговския животъ на страната тия граници сж най-важни.

Въ тия свои граници Македония обѣма едно пространство отъ 65,000 кв. клм., споредъ измѣренията правени въ географическия институтъ при Софійския университетъ.

Да сравнимъ голѣмината на нашата Родина съ оная на съседнитѣ държави.

Македония (цѣлокупна)	65,000	кв. клм.		
Албания	28,000	"	"	
България ¹⁾ (1920 год.)	105,324	"	"	
Гърция ¹⁾ около	120,000	"	"	
Югославия ¹⁾ (1919 год.)	263,320	"	"	

Повърхнина

Височини

§ 9. Македония е кръстосана наврѣдъ съ планини, които правятъ повърхнината ѝ много разнообразна. За това тази страна е планинска областъ. Между планинитѣ се срѣщатъ голѣми котловини, широки равнини и дълбоки долини. Въ нѣкои отъ котловинитѣ има езера, други сж прорѣзани отъ планински рѣки; сжщо така и равнинитѣ и долинитѣ се оросяватъ отъ многочислени потоци и рѣки. Това прави страната много красива и много плодородна.

Планинитѣ, макаръ и да сж високи и стрѣмни, изобилствуватъ съ добри проходи, та сношенията между раздѣленитѣ мѣстности сж леки.

Повечето отъ македонскитѣ планини сж архаични и съставени отъ най-стари скали — гнайсъ, гранитъ и др.

Цѣлата областъ е наведена къмъ басейна на Бѣлото море.

Само коритото на р. Черни Дринъ съ Охридското езеро сж наведени къмъ Адриатическо море.

¹⁾ Въ тия цифри влиза и откъснатата отъ Македония частъ и придадена на респективната държава.

По сѣвернитѣ граници на Македония стои сръдибалканската изпъкналостъ, която отъ своя страна образува водораздѣлъ между коритото на Дунава и басйена на Егейското море. По тая изпъкналостъ се издигатъ грамаднитѣ планински вериги Шаръ, Орбелосъ (Осоговска) и Рила съ личнитѣ върхове: Люботрънъ, Мусала и Патерица, които сж централни възели и отъ които на югъ се простиратъ редъ планини.

Тия последнитѣ постепенно се снишаватъ колкото отиватъ къмъ морето и образуватъ открити равнини.

Рѣчнитѣ долини на по главнитѣ македонски рѣки: Мѣста, Струма и Вардаръ раздѣлятъ македонскитѣ планини на три главни групи:

А планини на Западна Македония, Б. Повардарски и В. планини на Източна Македония.

А. Западна Македония

Тая частъ отъ Македония съставлява почти въ всѣко отношение отдѣленъ миръ.

Тя се различава твърдѣ много отъ съсѣдната ней *Повардария* (Вардарско) и отъ източна Македония. Намира се затворена и усамотена между дълбокото корито на Вардаръ, р. Бистрица и грознитѣ албански планини на западъ. Тя е почти всецѣло висока планинска страна и, по усамотението, може да се уприличи на единъ видъ малъкъ Тибетъ всрѣдъ общия планински лабиринтъ на Балканския п-въ. Въ нейнитѣ прѣгрѣдки кротуватъ спотаени най-голѣмитѣ и великолѣпни езера въ южна Европа.

Западна Македония е на гледъ проста и дива и е мжно достъпна откъмъ долината на Вардара. — защото е слабо отворена и въ това отношение много се различава отъ Източна. По долинитѣ на нейнитѣ рѣки, които се изливатъ въ Вардара, мжно се прониква въ сърдцето ѝ. Тѣ сж дълбоки, тѣсни, пълни съ водопади и стръмнини; опасни сж за прѣминаване, ала сж твърдѣ живописни. Такива сж и долинитѣ откъмъ Албания. На югъ и сѣверъ западна Македония е отрупана съ непроходими планини. Повече отъ планинитѣ ѝ надхвърлятъ 2,000 м. височина.

Вжзелъ и майка на западно-македонскитѣ планини се смѣта колоса

Шаръ планина.

„Отъ Тетовското поле веригата има импозантенъ видъ, както Пелистеръ гледанъ отъ Ботолското поле, но Шаръ прѣвъзходствува съ голѣмото пространство, което завзема, съ голѣмата си височина и съ това че закржгленитѣ му върхове по-величествено се издигатъ надъ останалия гребенъ“.

(Гризебахъ)

„По изолиранитѣ си варовити върхове, по продълговатитѣ си характеристични планински зббци, отъ които въ края на августъ снѣга вече липсва, по напрѣчнитѣ си долини и по своитѣ ясно очертани пояси на горска растителность, Шаръ напълно прилича на Пиринейскитѣ планини“.

(Ами Буге)

Тя служи за водораздѣлъ на водитѣ отъ Черно море (Морава—Дунавъ), Егейско море (Вардаръ) и Адриатическо море (р. Ч. Дринъ).

Шаръ планина въ древнитѣ врѣмена е носила името *Скардусъ*. Нѣкои историци изкарватъ името отъ древното ѣ название; други приематъ, че то е отъ славянски произходъ — щарена, поради разнообразнитѣ цвѣтове на планината прѣзъ разнитѣ врѣмена на годината.

Шаръ се издига на сѣверо-западната граница на Македония и дѣли последната отъ Стара Сърбия и Албания. Протака се на едно разстояние отъ 120 километра, като образува една джга съ вгълбината си къмъ Македония. Шаръ прѣдставлява висока алпийска верига съ голъ и осгъръ алпийски гребенъ, по който се издигатъ грамадни пирамидални и остри върхове. Склоноветѣ ѣ откъмъ юго-изтокъ сж полегати и покрити съ лѣсове, а откъмъ сѣверо-западъ стръмни и голи. Най-високъ връхъ е *Люботрънъ* (2,510 м.), който поражавя съ своята грандиозность. Той е отдѣленъ отъ веригата съ една сѣдловина, затова изглежда като осамотенъ планински колосъ, съсъ стръмни голи склонове, покрити съ буйни трѣви. Върхътъ се състои отъ бѣлъ варовникъ, който на нѣкои мѣста се обръща на бѣлъ мраморъ и затова отдалече имя плѣнителенъ изгледъ.

Дивенъ изгледъ се открива отъ върха Люботрънъ. Въ

подножието му се вижда една черна зеюща пропасть по-дълбока отъ 2500 м. — това е прохода Качаникъ; на юго-западъ се простира прѣкрасното Тетовско поле, вѣчно усмихнато, като младо дѣвойче, прѣзъ пазвитѣ на което се вие сребри-стата р. Пена, а на длъжъ като змия се спружилъ Вардаръ. Далече на югъ дремятъ бѣлоснѣжния Пелистеръ и Нидже. Къмъ изтокъ се протакатъ Осоговскитѣ планини, а задъ тѣхъ мъждѣятъ въ утринни розови пламъци върховетѣ на Рила.

Шаръ е богатъ съ дивечъ: цѣли стада елени, сърни, диви кози кръстосватъ изъ неговитѣ пазви.

Главната Шарска верига служи и като климатическа граница. На сѣверъ и западъ отъ нея климатътъ е много по-суровъ, нежели на югъ и изтокъ.

Вѣченъ снѣгъ се намира само по усойнитѣ мѣста на нѣкои върхове, обърнати на сѣверъ.

Шаръ раздѣля бѣлгарското отъ сръбското и албанското племена.

Поради тия свои природни прѣлести и божии дарове Шаръ е възпѣванъ отъ нашия народъ.

Д-ръ Н. Кашанинъ, хърватски географъ, който лично е посѣтилъ Шаръ, ето що казва за нея;

„Най-хубава е за окото прѣзъ мѣсець юний, когато нейнитѣ склонове и прѣдгория сж облечени въ зелена прѣмена. Гледена отъ южна или сѣверна страна, Шаръ изглежда като нѣкой тигъръ, спруженъ безгрижно на почивка. Нейния бѣлъ зименъ покривъ е раздралъ и нажсалъ на парчета камениститѣ и остри върхове, които сж подали глава прѣзъ него, за да стигнатъ небесата.

Тогава, наистина, е шарена планина тоя древенъ Скардусъ“.

На западъ отъ Люботрънъ има сѣдловина, прѣзъ която върви пѣшашка пѣтека къмъ Косово полѣ. Тя се именува *Езерце планина*, защото въ нея има малко алпийско езеро; неговата вода се изтича по една тъмна и тѣсна клисура и отива къмъ гр. Призрѣнъ. На Гюргьовденъ и на Илиндеиъ турци и християни отъ окоднитѣ селища отиватъ къмъ езерото и колятъ курбанъ, чиято кръвъ пускатъ въ езерото.

По-нататкъ се издига високиятъ алпийски гребенъ на веригата, увѣнчанъ съ върха *Кобилица* (1981 м.), който стои тъкмо между Тетово и Призрѣнъ. Тя прѣдставлява единъ много стрѣменъ конусообразенъ връхъ, покритъ съ буйна трѣва до подножието му.

Сѣвернитѣ ребра на Кобилица сж скалисти и недостъпни, а откъмъ югъ се разтила великолѣпната долина на Тетовската рѣка, която се казва още и Шарска рѣка.

Въ самото подножие на Кобилица откъмъ западъ се намира важния шарски проходъ, по който се минава отъ Те-

тово за Призрѣнъ. Той е високъ 1935 м., стрѣменъ и достъпенъ само за товаренъ добитѣкъ и то само прѣзъ лѣтото. Дълъгъ е 8 часа.

До тоя проходъ се простира *източния дялъ* на Шаръ и оттамъ започва *сръдния*, който достига до мѣстото, което отдѣля изворитѣ на Вардаръ и р. Радика. Единъ проходъ прѣсича планината и образува пѣть отъ долината на Радика за Призрѣнъ.

На югъ отъ прохода се издига дивниятъ *Корабъ* (албански Коракъ), който, споредъ новитѣ измѣрвания, е високъ 2050 м. Корабъ има петъ отдѣлни скалисти върха: източниятъ е най-високъ. До подножието имъ лесно се изкачва. По Корабъ има обширни алпийски пасища съ буйна и сочна трѣва, по които пасятъ стотици албански стада.

Тукъ се намиратъ голѣми и много *бачила* (мандри).

Между скалитѣ на върховетѣ се намиратъ усойни трапища, пълни съ вѣченъ снѣгъ.

Множество сърни, елени, диви кози обитаватъ по тия мѣста, които сж мѣчно достѣпни за човѣка, а никакъ за грабливитѣ звѣрове.

Тая частъ отъ веригата е съставена, главно, отъ варовикъ сивъ или черреникъвъ.

Отъ Корабъ начева западната частъ на веригата.

Като нейно продължение се счита *Дешатъ*, който постепенно се снишава. Надъ гр. Дебъръ се издига низката планина *Кърчинъ*, лесно достѣпна и населена дори до върховетѣ ѝ. Крайщата се снишаватъ терасообразно и стрѣмно се спускатъ къмъ коритото на р. Дринъ,

* * *

Шаръ планина се развива въ много прѣдгория. Отъ тѣхъ най-важни сж *южнатъ*, които образуватъ цѣла верига, успоредна съ главната. Колкото отиватъ къмъ югъ, прѣдгорията ставатъ се по-високи и най-послѣ тѣ продължаватъ къмъ Дринъ като отдѣлна планина, която съперничи и по височина и по стрѣмнина съ южнитѣ крайща на главната шарска верига.

Отъ политѣ на Люботрѣнъ се спуща на югъ единъ гребенъ, който пълни пространството между Вардаръ и притока му Лепенецъ. Той се именува *Рогачъ планина*; между тая планина и основитѣ на Люботрѣнъ се намира удобенъ проходъ, нареченъ *Вратникъ*, прѣзъ който минава добъръ пѣшашки пѣть отъ Тетово за Качаникъ.

По-назападъ отъ Рогачъ, успоредно съ Шаръ и дори до Тетово, се протака друго прѣдгорие извѣстно съ името *Плоча планина*. Тя се спуща бързо къмъ полето и има хубави склонове, покрити съ сѣ села, гори, ниви и овошни градини. Прорѣзана е съ два голѣми протока на Вардаръ, които иматъ

живописни долини. Въ една отъ тия долини, край бистъръ вардарски протокъ, е славния и много заслужилъ български манастиръ *Лъшки*.

Между Плоча и главната шарска верига се протѣгатъ най-живописнитѣ шарски долини, пълни съ бачила, които приготвяватъ прочутото и много цѣнно въ западна Македония „шарско“ сирене, истински балкански кашкавалъ.

Тукъ има богати и обширни гори.

Западниятъ край на тия предгория се казва *Зендельбегъ планина*, гдѣто се намиратъ източникитѣ на р. Вардаръ. Самиятъ вардарски изворъ „*Вардаръ-Баши*“ е въ политѣ на Зендель-бегъ, а единъ вардарски протокъ — р. *Мелца* — продългъ отъ Вадаръ-баши, иде отъ главната верига.

Въ политѣ на поменатитѣ прѣдгория и успоредно съ тѣхъ се разстила тѣсна и дълга живописна котловина — прочутото *Тетовско* поле или *Пологъ*, което отъ югъ къмъ сѣверъ се прорѣзва отъ най-горното течение на р. Вардаръ.

На югъ отъ изворитѣ на Вардаръ има удобна сѣдловина за минаване отъ Пологъ къмъ Дебъръ. Това е известния *Мавровски проходъ*.

Изведнажъ южно отъ прохода се издига висока стрѣмна, гориста и мѣчнодостѣпна планина, която върви успоредно съ главната верига и достига до коритото на Охридското езеро. Тя се раздѣля на двѣ части: *Бистра пл.* и *Стогова пл.*

Бистра пл. е покрита съ богати пасища и има разкошни гористи части. Тя се издига между Кичевско и Рѣканско.

Къмъ западния край на Бистра, между нея и Стогова планина, има дълбокъ проходъ труднопроходимъ и се именува *Яма*. Той е единственъ пътъ отъ Дебърско за Кичевско и Пелагонийската равнина.

На югъ отъ прохода се виши като стѣна Стогова пл., чиито върхове надминаватъ 2000 м. Въ срѣдата на планината се издига купенообразенъ върхъ *Стогово* (2297 м.).

Южниятъ край на планината се снишава и се свършва въ Стружкото поле съ голѣми хълмове, извѣстии съ името *Кара-Орманъ*. Западната страна на планината, е хубава гориста мѣстность съ великолѣпни подножия, прорѣзана е отъ много буйни потоци, богато надерена съ мекъ климатъ и растителность.

Между южния дѣлъ на главната Шарска верига и Бистра-Стогова се намира тѣсна планинска областъ, прорѣзана отъ р. Радика. Тая областъ носи името *Рѣка* (Рѣканско).

Рѣка стои противоположно на Пологъ. Гледа на югъ, по-висока е отъ послѣдната и по-неплодна, но гжсто е населена.

* * *

Като свършваме съсъ самата Шарска верига, ще обобщимъ до сега казаното за нея и ще дадемъ характеристика

на нейния геологически произходъ и на минералогическия ѝ съставъ.

Шарската верига представя една сдиплена планина отъ наслоени пластове, които се състоятъ главно отъ слюдентъ сланецъ и варовникъ. Върховетъ на планината се състоятъ обикновено отъ бѣлъ гжстъ варовникъ, който на нѣкои мѣста прѣминува въ мраморъ. Въ прѣдгорието Зенделъ-бегъ планина се срѣщатъ пещери, които другадѣ по Шаръ ги нѣма.

Самиятъ изворъ на р. Вардаръ е пещерентъ изворъ.

По височинитѣ на Шаръ има циркуси и голѣми пропасти, запълнени съ вечентъ снѣгъ.

Въ западнитѣ поли на Кърчинъ пл. се намира *гипсъ*; въ южнитѣ поли на Люботрънъ — *хромови* руди.

Въ политѣ на първата, недалеко отъ гр. Дебъръ, има топли минерални извори; въ прѣдгорието Плоча пл., до Лѣшковския мѣнастиръ, изтича голѣмъ изворъ съ кисела вода, която съдържа вжглиевъ газъ и слѣди отъ желѣзо. Наоколо извора излиза отъ пукнатинитѣ вгледливъ газъ.

Западно-Македонската верига — Езерската.

Отъ Стогова планина започва една дълга верига, която държи главно юго-източна посока и достига до най-южнитѣ части на Македония, до голѣмия завой на р. Бистрица, гдѣто свършва съ *Снѣжникъ* планина.

Тая верига, за по-леко изучване, се раздѣля на три главни дѣла.

Сѣверниятъ дѣлъ започва отъ Стогова и свършва съ прохода Гявото, между Битоля и Рѣсенъ.

Тоя дѣлъ прѣдставя една масивна и доста широка планина съ разпуцени поли и правилентъ гребентъ, безъ особено високи върхове и безъ много дълбоки проломи. Гребентътъ навсѣкждѣ надминава горската растителностъ и има срѣдна височина като Стогова и Бистра планина. Въ политѣ на планината има широки долини, които излизатъ къмъ четири красиви планински котловини, обърнати къмъ четиритѣ страни на веригата.

Тия котловини сж: на сѣверъ — Кичевска съ р. Велика, на изтокъ — Желѣзнецъ (Демиръ-Хисарско) съ р. Черна, на югъ — Прѣспа съ Прѣспанското езеро и на западъ — Дебърца съ р. Сатеска-протокъ на р. Черни Дринъ, а сжщо и Охридската котловина съсв своето езеро.

Веригата се свързва със Стогово посредством една седловина, наречена *Прѣсека*, прѣзъ която минава пѣтя отъ Кичево за Дебърца и по на югъ за Струга и Охридъ. На източната страна на Прѣсека се издига *Турянска* планина, цѣла покрита съ гѣсти гори. Прѣзъ срѣдата ѝ има високъ проходъ и свършва съ високъ върхъ *Шевоецъ*. Отъ тукъ веригата взема юго-източна посока подъ име *Илинска* планина, съ проходъ *Илинска църква*, прѣзъ който минава важенъ пѣтъ отъ Албания прѣзъ Желѣзнецъ за Прилѣпъ и т. н. Отъ източнитѣ части на прохода извира р. Черна. Отъ послѣдния, планината наново се повишава и става съвсѣмъ мѣчно достѣпна. Тя носи общо име *Бигла*. Надъ голѣмото влашко с. Гопешъ се именува голѣма *Бигла* съ *Църни върхъ*, отъ който излизатъ два клона: на изтокъ къмъ Пелагонийската равнина и на югъ, съ име *мала Бигла*, която се снишава и образува важенъ друмъ.

Другъ клонъ отъ голѣма Бигла върви отъ сѣверъ къмъ юго-западъ и дѣли коритата на Прѣспанско и Охридското езера. Тукъ се издига висока и широка планана на име *Галичица*, прѣзъ която на изтокъ минава прохода *Завой* (1180 м.), или още извѣстенъ съ името *Буковски* (с. Бука).

Въ срѣдата Галичица е най-издигната (в. Галичица 2043 м.). Склоноветѣ ѝ стрѣмно се спускатъ къмъ двѣтъ езера. На западната страна въ подножието ѝ се намира прочутия мѣнастиръ „*Св. Наумъ*“, гдѣто планината е покрита съ хубави чемширови гори. Отъ в. Галичица планината се снишава бързо и се слива съ Суха-гора.

Срѣдниятъ дялъ на западно-македонската верига начева отъ прохода Гявато. Веднага веригата се издига и тукъ се намира дивния върхъ *Пелистеръ**, високъ 2549 м.

Простира се между Пелагонийското поле и Прѣспанската котловина. Той се различава твърдѣ много отъ шарскитѣ върхове и по устройство и по растителностъ. Високитѣ части на планината иматъ остри гребени отъ гранитни канари, а земленитѣ части сж покрити съ алпийски пасища. Откъмъ Гявато планината е стрѣмна и съ голи канари, които се спускатъ почти отвѣсно до дълбоката долина на р. *Драгоръ*.

Срѣднитѣ части на Пелистеръ сж покрити съ борови гори, а подъ тѣхъ има обширно пространство, обраснало съ едра папратъ чакъ до основитѣ на планината. Основитѣ ѝ сж голѣмъ пластъ слюдентъ сланецъ, а още по-надолъ — полето е отъ алувиалентъ слой, наносъ отъ р. Черна и остатъци отъ нѣкогашно езеро.

Отъ върха Пелистеръ се открива очарователна гледка по всичкитѣ страни на хоризонта.

Цѣла западна Македония се разтила прѣдъ очитѣ на

*) Перистерии — бѣли гълъби.

наблюдателя: западно-македонската верига отъ Шаръ, та до Снѣжникъ; високитѣ върхове на Пиндъ; Прѣспа съ нейното езеро; Пелагонийската равнина; Нидже планина и пр.

Западнитѣ краища на Пелистеръ, отгдѣто иде буйната р. Шемница, цѣла е покрита съ гжсти борови и букови гори. Отъ южната страна на Пелистеръ изтича р. Драгоръ. И първата и втората рѣки минаватъ прѣзъ Гявотския проходъ. Освѣнъ тѣхъ, стотици други планински потоци бѣблятъ изъ между гънкитѣ на западно-македонския гигантъ, та го правятъ доста водливъ, особено къмъ подножията.

На югъ отъ голѣмия върхъ е тѣсната прѣсека *Грива*, гдѣто се намиратъ двѣ алпийски езерца.

На югъ отъ Грива захваща друга планина, продължение на веригата. Тя се казва *Баба планина*.

Послѣдната е висока отъ 1800—2000 м., но е мжчно-проходима и стрѣмна.

Източнитѣ склонове сж гористи и иматъ изобилни потоци; дълбокитѣ ѣ долини сж землести и много плодородни. Склоноветѣ ѣ се обръщатъ въ хълмове и навлазатъ незабѣлъзано въ Пелагонийската равнина. Тукъ се намира голѣмото село Буфъ и цѣлата околностъ носи името Буфъ-колъ (Буфска околностъ).

На югъ Баба се снишава и образува сѣдловината, известна съ името *Песодерски проходъ*, който спада къмъ най-важнитѣ проходи въ западна Македония, понеже прѣзъ него минава удобния пжтъ отъ Пелагонийската равнина за Костурско и оттамъ за южна Албания и Тесалия.

Отъ тоя проходъ започва южниятъ дѣлъ на въпросната верига.

Отъ прохода планината извива на изтокъ и се възвишава като достига върха, който носи името *Вичъ* (2065 м.) съ двѣ глави: стари Вичъ и мали Вичъ.

Съ името на тоя върхъ наричаме цѣлия юженъ дѣлъ на западно-македонската верига, защото по разнитѣ ѣ части има разни имена.

Стари Вичъ е пирамидаленъ остъръ върхъ, съ крайно стрѣмни склонове; мали Вичъ е конусообразенъ и по-низъкъ. Между двата има широка алпийска поляна, нарѣчена *Равна*, гдѣто прѣзъ лѣтото пасатъ куцовлашки стада. Вичъ е покритъ съ гжсти лѣсове: букъ; джбъ, габеръ, ясенъ, лѣска, дрѣнъ и др.

Политѣ ѣ сж красиви и гжсто населени, както и на Баба.

Единъ склонъ отъ Вичъ се спуска на изтокъ подъ име *Невеска планина* и се свързва съ *Нидже*.

Вичъ пакъ взима юго-източна посока и се снишава, та образува прохода *Даулъ-дервентъ*, по който се минава отъ Костурско за Островското езеро.

Тукъ планината въ срѣдната ѣ частъ има име *Клисурска*.

На югъ отъ тази планина веригата продължава и съ върха *Снѣжникъ* (2068 м.) и разклоненията му достигатъ до завоя на р. Бистрица, свършвайки съ високи хълмове.

Отъ Снѣжникъ на изтокъ излиза високъ клонъ, който дълбоко се вдава въ Островската котловина и носи сжщото име, а на западъ се спуща низката планина *Мурикъ*, която достига до Бистрица. По двата клона на Снѣжникъ минава южната граница на българското племе.

Горно-вардарска група. На сѣверния край на Бистра и надъ изворитѣ на р. Вардаръ и въ свързка съ Зендел-бегъ планина се издига единъ клонъ съ име *Буковикъ* или *Буковецъ*, който отъ своя страна служи за вързка между главната Шарска верига и други отдѣлни планини и вериги, обикалящи коритото на Вардаръ въ горния му дѣлъ. Буковикъ достига надъ 1150 м. Тая планина е вододѣлъ между Вардаръ и Велика; раздѣля Пологъ отъ Кичевско и Пологъ отъ Рѣка. Изъ ребрата на Буковикъ се събира р. Лакашница, по чието корито върви прохода отъ Кичево за Пологъ. Тукъ минава тѣснолинейката отъ Скопие за Кичево.

Отъ източния край на Буковикъ започва планината *Суха гора*, която държи сѣверна посока. Тя е варовита, суха, гола нѣкъждѣ има малки извори, чиито води скоро се изгубватъ въвъ варовититѣ скали. На много мѣста се срѣщатъ дълбоки дупки, пълни съ дъждовна или снѣжна вода. По долините ѝ има малко селца, понеже липсва вода и растителност. Жителитѣ, които употребяватъ варовна вода за пиене, страдатъ отъ болестъта „гуша“ (отичане на слюнчевитѣ жлѣзи), както и ония по Зенделъ-бегъ планина.

Билото на Суха гора е равно, широко, съ голи и безводни поляни по него и може свободно да се пжтува, защото нѣма стрѣмнини.

Планината нѣма отдѣлни високи върхове, а само нѣкъждѣ се издигатъ издути мѣста.

На сѣверъ Суха гора постепенно се снишава, става погориста и се свързва съ пл. Рогачъ, та образува източната граница на Пологъ.

Тукъ Вардаръ е пробилъ варовитата планина и е образувалъ една тѣснина, която носи името *Дервентъ*; прѣзъ тая клисура минава пжтя отъ Пологъ за Скопско поле, дългъ близо 4 часа.

Отъ жгъла между Буковикъ — Суха гора се отдѣлятъ невисоки клонове, които нѣматъ общо име, а носятъ онова на селото, гдѣто минаватъ.

Въ южната страна образуватъ единъ дългъ клонъ, известенъ съ името *Челоица* пл., който пълни пространството

между гр. Кичево и лѣвия брѣгъ на р. Велика. Тоя клонъ е варовенъ и пѣсчливъ и свършва съ в. *Пѣсякъ* тъкмо тамъ, гдѣто Велика навлиза въ Порѣче (с. Бродъ).

Срѣшу върха Пѣсякъ, отъ другата страна на брѣга на р. Велика — дѣсниятъ — се издига стрѣмно и величествено клонътъ *Стѣрмолъ*, високъ и гористъ. Той е частъ отъ пл. *Баба*. Послѣдната раздѣля водитѣ на Велика отъ она на р. Черна и служи за връзка между кичевскитѣ планини, Суха гора, Буковикъ и голѣмата западно-македонска вардарска верига. Баба или Крушовска планина е тѣсна и съ остъръ гребенъ. Отъ начало тя е доста низка и варовита, плоска и гола планина, по която се срѣщатъ често широки ями въ земята, извѣстни отъ името поникви. Значи, тя е карстовидна. Тая частъ отъ планината се именува Суво-поле и прѣзъ нея минава прохода отъ Кичево за Желѣзникъ и Битоля. Отъ село Сълпъ на изтокъ планината измѣнява характера си. Тя става висока, стрѣмна и гориста. Тукъ се издига личния ѝ върхъ Лубенъ (1700 м.). По на изтокъ отъ Лубенъ се издига срѣдната ѝ височина, която е покрита съ гъсти букови гори.

Въ тази си частъ Баба носи името *Бушева чешма* (1634 м.) и стрѣмно се опира надъ Пелигонийската равнина. Сѣвернитѣ склонове сж сжщо стрѣмни и прошарени съ дълбоки рѣчни долове, пълни съ хубави села.

Единъ клонъ землистъ обикаля кичевската котловина отъ южната ѝ страна и се именува *Мънастирски върхъ*, гдѣто се гуши, срѣдъ гъсти гори отъ джбъ, прочутия кичевски мѣнастиръ *Прѣчишта*.

Горѣ високо въ гънкитѣ на Баба, на една надморска височина отъ 1170 м., се е загнѣздило историческото *Крушово*, по чието име Баба е кръстена *Крушовска планина*.

Както казахме по-горѣ, веригата Баба или Крушовска планина свързва Шарската верига съ Вардарската и съ това значение може да носи името *сѣдинителна верига*, наоудяща се почти въ центъра на западна Македония. Гледката отъ Бушева чешма е очарователна. На сѣверъ се гушатъ разхвърленитѣ Порѣчки планини, голи и страшни; срѣшу тѣхъ гигантитѣ Караджица съ върха Якупица; долѣ дреме, покрита съ мекъ вуалъ отъ мъгла, Пелагонийската житница; на западъ крие своитѣ омайни долини Желѣзникъ и пр.

Западно-македонската вардарска група планини. Между р. Вардаръ и нейнитѣ голѣми притоци Велика (Трѣска) и Църна се простира една много планинска страна, мъчно достъпна. Нейнитѣ планини сж така разхвърлени, че на първъ погледъ прѣдставляватъ единъ хаосъ, единъ купъ отъ високи алпийски върхове и множество гребени по разни страни.

Тѣ сж отдѣлени помежду си съ дълбоки рѣчни долини, които иматъ сѣверна или сѣверо-източна посока и сж насочени къмъ Вардаръ.

Тоя купъ планини стои въ непосредствена връзка съ шарскитѣ и по състава си прилича на тѣхъ.

Той се състои отъ двѣ главни вериги, почти успоредни помежду си.

Едната, по-западната, която върви на изтокъ отъ р. Тръска (Велика), право надъ коритото ѝ, се нарича съ общото име *Караджица*.

На югъ отъ Скопје, надъ дѣсния брѣгъ на Вардаръ, се издига една терасовидна и стрѣмна планина, извѣстна съ името *Водно*. Отъ нея започва веригата Караджица.

Обърнатата ѝ страна къмъ Вардаръ е землиста и покрита съ кестенови и джбови гори; тукъ планината има много тераси, отъ които се откриватъ прѣлестни гледки къмъ рѣката и полето.

На една отъ тия тераси се гуши красивия *Нерезки манастиръ*.

Западнитѣ склонове на Водно сж стрѣмни и скалисти, а най-вече при устието на р. Тръска. По тѣхъ има развалини отъ стари манастири.

На изтокъ и юго-изтокъ планината постепенно се снишава и се обръща въ слабохълместа равнина, която носи името *Каршияка*. Срѣдната височина на Водно прѣхвърля 1000 м.

Отъ южната страна съ Водно се скача друга планина *Рудина*. Тя е низка, съ тѣпо било, обли гребени и се спуща надъ (Тръска) съ голи скали; източната ѝ страна държи по коритото на Маркова рѣка, притокъ на Вардаръ. Къмъ тая страна Рудина има землисти ребра съ джбова и букова шума. Въ южния си край тя се снишава и образува една седловина, прѣзъ която минава прохода отъ Каршияка за Порѣче.

Веднага планината се повишава. Тукъ носи името *Сува планина*, която е частъ отъ Караджица.

Караджица е висока, стрѣмна и скалиста верига. Тя има карстовъ характеръ: съ голи варовити скали, безъ гори и безъ вода, съ много пещери и дупки, въ които се таи вѣченъ снѣгъ. По склоноветѣ ѝ, гдѣто има що-годѣ влага, се срѣщатъ пасища. Лѣтно врѣме настѣпва ужасна жегга. Овчаритѣ изкарватъ снѣгъ изъ пропаститѣ, разстопяватъ го на слънце и поятъ стадата си. Величественъ изгледъ има Караджица откъмъ Порѣче. Отвѣсни голи и жълти скали се трупатъ една върху друга, достигатъ голѣма височина и стоятъ страшно наведени надъ р. Тръска, която, стѣгната между тѣхъ и клоноветѣ на Суха гора, пѣшка, бучи и съсь страшенъ ревъ пада отъ единъ прагъ на другъ.

Планинската верига почва слабо да се извива къмъ юго-изтокъ и взема ново име *Даутица* (1855 м.), която измѣнява характера на веригата.

Ронливитѣ ребра намаляватъ, явява се разкошна расти-

телностъ отъ джбови гори; планински потоци клокотятъ на вѣжждѣ.

Западнитѣ си краища Даутица навлиза въ Прилѣп-
ска неговата западна прѣграда. Планината
съ низки разклонения, които
ското поле и образу-
постепенно се снишава и оорасъ,
неусѣтно се сливатъ съ разклоненията на
шowska (Баба) планина, та образуватъ една сѣдловина —
Барбаросъ (800 м.) — проходъ съ удобно шосе отъ Кичево
за Прилѣпъ.

Втората верига отъ западно-македонската вардарска група, за по-удобно, ще я кръстимъ *Бабунска*, по името на централната планина въ тоя купъ. Започва съ личния конусообразенъ върхъ *Якупица (Бегова)*, високъ — споредъ Oestereich — 2530 метра. Якупица се намира на границата между Скопско, Велешко, Прилѣпско и Кичевско.

По височина тя се мѣри съ Шаръ; по Якупица има малки циркуси, прѣспи цѣло лѣто и глетчерни езерца, отъ които взиматъ началото си многобройни планински потоци. Якупица иде втора слѣдъ Шаръ по своитѣ обширни и буйни пасища. Ребрата ѝ сж покрити съ гъсти гори, между които има пространи борови.

Лѣтно врѣме, както и по Шаръ, пасятъ безбройни стада.

По сѣвернитѣ ребра събира водитѣ си Маркова рѣка; отъ източнитѣ р. р. Бабуна и Тополка, които отиватъ вѣвъ Вардаръ прѣзъ Велешко; отъ южнитѣ пъкъ р. Блато, която минава вѣзъ сѣверо-западната и западната страна на Прилѣпското поле.

Отъ сѣверната страна на Якупица излиза единъ клонъ съ име *Салакова* пл. и стига до Каршияка; другъ клонъ съ сѣверо-източна посока отива къмъ Вардаръ между притоцитѣ на Маркова рѣка и Тополка и носи името *Голешница*; трети клонъ, като продължение на веригата, излиза отъ югъ съ името *Бабуна планина*.

Бабуна е по-низка отъ Якупица; срѣдната ѝ височина е около 1300 м.; нѣкои върхове достигатъ надъ 1450 м.; проходите ѝ не сж по-низки отъ 1000 м. Планината има остъръ гребенъ, а върховетѣ сж стръмни, скалисти и недостъпни. Западнитѣ склонове къмъ Прилѣпско поле сж голи, а източнитѣ — гористи и тоже стръмни. Отъ къмъ Велешко изъ политѣ на Бабуна излизатъ низки хълмове, които изпълватъ коритата на р. р. Тополка и Бабуна и образуватъ котловината *Азотъ*. Отъ къмъ Прилѣпско Бабуна има кѣси поли и слабо разклонени: единъ нейнъ клонъ върви къмъ западъ и свършва съ една гранитна висока скала, извѣстна съ името *Маркови кули*; между чаталестия върхъ на послѣднитѣ има древни укрѣпления: Марковъ чардакъ, Марковъ амбаръ, разбоя (стана)

на Марковица и прочутата въ Прилѣпско *стерна* (щерна), за която прѣданието гласи, че ако стерна се отпусне, нейната вода ще удави цѣлото поле; а така сжщо, че ако въ стерна се пусне тояга, ще отиде въ Солунско море. Въ гънкитѣ на пл. Маркови кули се крие мѣнастирътъ „Св. Арангелъ“.

Въ сѣсѣдство съ Маркови кули, малко по на сѣверъ, се издига величествено личния върхъ *Златовърхъ* (1458 м.). Името си води отъ нѣкаква си златна ябълка, поставена на най-високото мѣсто, което е една дълга 4—5 метра плоча и широка 2—3 м. и въ срѣдата ѝ стѣлбъ, увѣнчанъ съ ябълката — сега направена отъ тенекия. Възкачването на върха е много трудно, поради стръмността му и пропаститѣ, които го обикалятъ. Долѣ въ основата на върха се намира славната и древна обитель *Тръскавецъ*.

Отъ Златовърхъ се отваря широка гледка.

Едно ниско бърдо отъ голи скали се отдѣля на изтокъ отъ Златовърхъ и свършва надъ пѣтя Прилѣпъ—Велесъ съ чудни форми, които отдалече прѣдставляватъ сжщинска стара жена — баба. Името на това бърдо е *Баба*.

Прѣданието гласи, че нѣкога тази баба закарала своитѣ 3—4 кози на паша въ планината; мѣсецъ мартъ току-що изтекълъ и бабата казала по неговъ адресъ неприятни думи. Марта се разсърдила, поискала три дена отъ априлъ.

„Априле виле, мой побратиме, дай ми три дни муветъ да сотрамъ баба!“

И съ единъ мразовитъ вихъръ вкаменила дрѣзката баба, съ нейнитѣ кози и кобелъ.

Покрай това бърдо къмъ сѣверо-изтокъ минава шосето за Бабунския или Присатския проходъ, високъ 1046 м.

Макаръ и толкова високъ, той е удобенъ за минаване.

Отъ дѣсната страна на прохода, къмъ изтокъ, върви Бабуна съ името *Борула* или *Верила пл.*, гдѣто въ срѣднитѣ векове е станала кървава битка между византийския императоръ Михаилъ Палеологъ и епирския деспотъ Никифоръ Ангелъ.

Верила свършва съ върха *Козякъ* (1556 м.). Той е варовитъ съ много пещери, между които една съ изворъ, извѣстенъ съ името *Духова вода*, гдѣто населението отива да търси лѣкъ отъ разни психически болести.

Такъвъ изворъ има и въ гънкитѣ на Златовърхъ; казва се *Самовилецъ*.

Южно отъ Козякъ веригата се снишава и образува сѣдловина, прѣзъ която минава пѣтя отъ Прилѣпъ за Градско. Тази сѣдловина е *Плѣтварския проходъ*.

На южната страна на Плѣтварския проходъ веригата веднага взима да се издига и подъ името *Селечка планина*, се протака къмъ югъ и юго-западъ съ разстлани склонове, които се обръщатъ въ хълмове. Тия хълмове пълнятъ юж-

ната стртна на Прилѣпското поле и сж добрѣ обработени понеже сж землисти и полегати. На половина пжтъ отъ Прилѣп за Битоля хълмоветѣ се раздвойватѣ, образуватѣ помежду си низка сѣдловина и носятѣ името *Ушитѣ*.

Селечка планина е съ широко равно било и полегати ребра, затова планината изглежда по-низка, макаръ и да има еднаква срѣдна височина съ Бабуна. Най-личнитѣ върхове на първата сж *Високи* (1674 м.), който се издига надъ поменатия проходъ и другъ единъ — Будимажъ (1506 м.) Източнитѣ склонове на Селечка пл. стръмно се спускатѣ къмъ областъта Морихово и достигатѣ до коритото на р. Църна.

Отъ върха Високи излиза *Радобилска планина*, която върви на изтокъ; и тя е стръмна, висока, но е покрита съ хубави гори и има живописни долини. Тя допира съ източния си край до р. Църна и дѣли Морихово отъ Тиквешъ.

Да хвърлимъ единъ общъ погледъ върху цѣлата западно-македонска вардарска група.

Тази група се състои отъ наслоени сланцови и варовни пластове. Варовникътъ прѣобладава, както и въ шарската верига; нѣкъждѣ той се прѣвърща въ мраморъ, както е при върха Козякъ. Срѣщатѣ се хубави тинести сланцове, отъ които се добиватѣ здрави плочи. На много мѣста се срѣщатѣ легла отъ гипсъ, креда и слюда, която е чиста и на голѣми кжсове.

Горитѣ въ тая група приличатѣ на шарскитѣ. Повисокитѣ върхове има обширни алпийски пасища, по които пасятъ много стада; подъ пасищата се срѣщатѣ букови гори, а подолѣ отъ тѣхъ джбови. Въ низкитѣ поли растятѣ на групи: дрѣнъ, осенъ, лѣска, тополи и много орѣхови дървета и зарзали. По долнитѣ на р. р. Бабуна и Тополка вирѣятѣ гжсти гори отъ зеленика (чемширъ), а въвъ Велешката долина се появява и дървото платанъ, което е признакъ на прѣходъ къмъ средиземноморски климатъ.

Сѣвернитѣ части на групата сж богати съ разнообразенъ дивечъ: вълци, лисици, диви котки, рисъ, диви кози, сърни, елени.

Мечката и дивата свиня господарува изъ дебритѣ на Якупица.

Цѣлата група се спуска къмъ Вардаръ терасообразно и между тия тераси се крятѣ омайни планински кжтища.

Долината на р. Вардаръ е много низка и затова поменатата група отъ къмъ тая страна има величественъ изгледъ, когато гледана отъ Прилѣпско поле, което е много високо, не прави силно впечатление.

Нека не забравяме и едно друго обстоятелство, а именно:

Въ пазвитѣ на Бабуна нѣкога, прѣзъ XIII. и XIV. вѣкове, се намирало гнѣздото на *богомилитѣ*, или наричани още *бабунитѣ*. Тъкмо въ центъра на тая група планини, въ Азотъ, и сега се намира селото *Богомила*.

Въ пл. Верила има мѣстность *Романъ* — на кое ли историческо лице подсѣща?

Въ областъта на тая група е била столицата на легендарния сръдновѣковенъ герой Крали Марко.

Тукъ е намѣрилъ убѣжище великия българския царъ Самуилъ.

Мориховско-мегленска група или Нидже група. Задъ Селечка планина се простира по течението на р. Църна планинската област *Морихово*. До лѣвия брѣгъ на рѣката областъта се пълни отъ планинитѣ на Бабунската верига, респективно отъ източнитѣ разклонения на Селечка пл. Покрай дѣсния брѣгъ на Църна се протака друга група планини, извѣстна подъ името *Мориховско-мегленска*; така ги нарича и населението. Нѣкои наши автори наричатъ тази група *Нидженска*, по името на най-високата планина въ групата — *Нидже* или *Ниче*.

Нидже е най-важния и централния дѣлъ отъ тази група. Намира се на изтокъ отъ Пелагонийската равнина, на сѣверъ отъ Островското езеро и задъ голѣмия завой на р. Църна. Планината има остри върхове; билото ѝ е неравно; западнитѣ склонове много стрѣмно и косо се спускатъ надъ долината на рѣката; източнитѣ сж сжщо така стрѣмни и сж покрити съ чудесни гори и величествено се издигатъ надъ Мегленъ — една котловина, вѣчно зелена и топла, като сжщинска градина.

По върховетѣ на Нидже се срѣщатъ богати алпийски пасища и недогледни борови гори, една рѣдкостъ въ македонскитѣ планини.

Така сжщо букътъ държи обширни пространства въ Нидже, а по-долѣ слѣдва една тѣсна ивица отъ смрека, която се срѣща и по Пелистеръ. Кѣмъ политѣ на планината господствуватъ обширни гори отъ джбъ. За жалъ, много отъ поменатитѣ гори войната опустоши и голѣма часть отъ склоноветѣ на тази дивна планина сега сж голи.

Най-високия връхъ на Нидже се казва *Каймакъ-чаланъ*, което е турско име и прѣведено на български значи: „връхъ каймакъ“, защото се състои отъ бѣлъ като млѣко мраморъ, поради което се забѣлѣзва отъ много далечно разстояние. Той е високъ 2525 м., та въ цѣлата група първенствува.

На български носи името *Чемерика*.

Каймакъ-чаланъ! — Това име стана историческо прѣзъ послѣдната война.

Чемерика! — Отъ сока на дървото чемерика нашитѣ прабаби сж готвили билъе противъ змѣя, който любилъ плѣнени звезди — дѣвоика!

Отъ юго-западния край на Нидже излиза единъ гористъ клонъ и носи името *мала Нича*, който се спуска между Църна и Островското езеро, загражда отъ югъ Битолско поле

и се слива съ планина Вичъ — клонъ отъ западно-македонската езерна група.

На юго-изтокъ отъ Нидже се спуска другъ гористъ клонъ, отначало доста високъ, по-послѣ се снишава и образува *Владовския проходъ* (558 м.), прѣзъ който минава пѣтя отъ Солунската равнина къмъ Битоля.

На сѣверъ отъ центъра, сирѣчъ отъ върха Каймакѣчаланъ, започва една дълга верига съ остро-назъбенъ гребенъ и постоянно се обръща къмъ сѣверо-изтокъ. Това е известното *Добро поле* (1500 м.)

Най-сѣверниятъ край на веригата се нарича *Кожухъ планина*. Тя държи сѣверо-източна посока и стрѣмно е надвесена надъ Вардаръ и образува дѣсната страна на Демирѣкапия. Кожухъ не е по-високъ отъ Добро поле, но не е толкова гористъ. По източнитъ му клонове, обаче, има богати лѣсове отъ джбъ и букъ, които постоянно се опустошаватъ за правене на дървени вжглища. Отъ Кожухъ излизатъ много клонове на западъ и на изтокъ и пълнятъ Вардарската долина: едни отъ тѣхъ се промъкватъ въ Гевгелийско, други въ Тиквешко

Единъ клонъ отъ Кожухъ се спуща на югъ и върви между вардарското корито и мегленската котловина, бързо се снишава и образува сѣдловината *Три-уши* (581 м.), прѣзъ която се отива отъ Мегленъ за Гевгелийско. Непосрѣдствено съ нея се свързва планината *Паякъ*.

Паякъ е срѣдно висока съ закръглено гористо било, по което има обли върхове.

Тя се простира далече въ Солунската равнина съ полѣгати терасовидни склонове, въ чиито пазви се криятъ много села: къмъ западъ (къмъ Мегленско) планината е стрѣмна съ богати гори и постепенно се издига до 1468 м. Спусковетъ ѝ къмъ Вардаръ образуватъ едната страна на *Циганския проходъ*, прѣзъ който Вардаръ се промъква за послѣденъ пѣтъ отъ тѣснината и оттукъ тече на свобода прѣзъ широката Солунска равнина.

Още единъ клонъ се отдѣля отъ Кожухъ и отива право на сѣверъ къмъ Радобилска пл., чакъ до коритото на р. Църна. Между тоя клонъ и Радобилската пл. се промъква Църна, като си е пробила пѣтъ прѣзъ единъ дълбокъ и скалистъ проломъ. Името му е *Порта*, защото тукъ е вратата на р. Църна отъ планинската областъ Морихово къмъ хълмистата равнина Тиквешъ.

По-горѣ споменахме за Владовския проходъ. Южно отъ него Нидженската верига се издига съ името *Турла* или *Дурла* планина, съ главна посока на югъ. Тази планина достига най-голѣма височина 1900 м. съ върха си *Караташъ*. Той е голъ и закръгленъ.

Още по на югъ планината се протака съ ново име *Докса*,

чиито връхъ носи сѣщото име и достига до 1608 м. височина. Нейнитѣ разклонения достигатъ брѣга на р. Бистрица. По върха Докса, както и по билото на планината, има хубави пасища и доста цинцарски пастирски села. Западнитѣ ребра сж голи и полегати и запиратъ до Островското езеро; източнитѣ, напротивъ, сж стрѣмни и въвъ видъ на тераси, по които сж наредени амфитеатрално градоветѣ Беръ и Негушъ.

Цѣлата Мориховско-мегленска група, отъ Демиръ-капия до завоя на р. Бистрица, е дълга 150 км., при най-голѣма ширина на веригата — 20 км. срѣдно. Тя има двѣ главни посоки: сѣверо-изтокъ, юго-западъ и югъ. Ческо отношение има голѣмо значение. На изтокъ отъ нея господствува прѣдимно срѣдиземноморски климатъ, а на западъ и сѣверъ — континенталенъ (срѣдноевропейски). На източната страна отъ групата растатъ: смокината, платона, калинката и на много мѣста памука.

Задъ р. Бистрица се издига планината *Камбуница*, която загражда коритото на първата отъ югъ и прѣдставлява естествена граница между Македония и Тесалия.

На изтокъ отъ Камбуница, покрай западния брѣгъ на Солунския заливъ, стрѣмно се виши въ небесата древния *Олимпъ*, сѣдалище на елинскитѣ богове.

Олимпъ е конусовидна планина съ връхъ Св. Илия, високъ 2985 м., господстващъ въ цѣлия Балкански п-овъ.

Олимпъ се състои отъ кристалиненъ варовникъ. По полукръглото му било и върховетѣ сж покрити съ пасища; срѣщатъ се глациални циркуси съсъ снѣжни прѣспи и прѣзъ лѣтото.

Планинитѣ на западна Македония, както се каза и другадъ, прѣдставляватъ единъ безреденъ на гледъ лабиринтъ съ разхвърлени по всички страни вериги.

Поради това натрупване на планински вериги, изучаването имъ е доста трудно. Ето защо ние се спрѣхмѣ повече върху тѣхъ.

Сѣверозападна група планини. По източнитѣ склонове на Люботрънъ (Шаръ), тамъ гдѣто тѣ свършватъ, се намира единъ дълбоковрѣзанъ проходъ — *Качанишкиятъ*, най-голѣмата врата на сѣверо-западна Македония къмъ стара Сърбия и Босна.

На дѣсната страна на тоя проходъ, прѣзъ който тече р. Лепенецъ и минава желѣзницата Скопје — Митровица, се издига планината *Църна гора* или *Карадагъ*. Тази планина изглежда като продължение отъ шарската верига и служи за граница между Македония и стара Сърбия — между България и Сърбия.

Главната ѝ посока е юго-западъ къмъ сѣверо-изтокъ. Издига се на сѣверъ отъ Скопско поле, отъ начало бавно, а послѣ бързо и стрѣмно и достига срѣдна височина 1200 м.

Тъкмо надъ прохода се издига до една височина отъ 1335 м. (Чучерски върхъ надъ с. Чучеръ) и образува източната стѣна на първия, надъ който се спуска съ грамадни отвѣсни страховити скали, нѣкждѣ покрити съ джбови храсти, а повече голи и съ тъменъ цвѣтъ. Отъ поменатия върхъ планината тръгва по посока източна и сѣверо-източна и постоянно се виши, като достига най-високия си върхъ *Орелъ* (1452 м.)

Отъ тоя върхъ планината започва да се снишава и върви съ широко тѣпо било между най-горното корито на Вардаръ и на българска Морава. Въ най-сѣверния си край е много снишена и се прѣсича отъ българска Морава.

Отъ частта, която се намира между върховетъ Чучерски и Орелъ се спускатъ на югъ стрѣмни склонове, които навлизатъ въ Скопско поле много снишени и се обръщатъ на хълмове. Между самата планина и нейнитъ хълмове се простира хълместата падина Черногория или скопска Църна гора, прорѣзана отъ много планински буйни потоци съ живописни долини, които сж гжсто населени. Отъ хълмоветъ на Черногорията си води началото р. българска Морава.

Черногорията е населена отъ българи и албанци. Въ нейнитъ планински пазви сж накацали десетки мѣнастирчета, та затова нѣкои я наричатъ скопска Св. Гора.

На югъ отъ върха Орелъ се отдѣля единъ клонъ, който се спуска дори до Вардаръ и отдѣля Скопското поле отъ Кумановското. Той се нарича *Бързина планина*. Къмъ Скопско пуска низки хълмове до 50—60 м., а къмъ Кумановско се обръща въ малки клонове, между които се събиратъ водитъ на Кумановската рѣка *Голѣма*.

Църна гора и нейнитъ разклонения иматъ значение на единъ възелъ между планинскитъ групи на западна Македония и сръдномакедонскитъ планини, находящи се между р. р. Вардаръ и Струма. Тя прѣдставлява единъ прѣходъ между планинскитъ системи на Балканския п-овъ, а именно между Пиндско-Албанската и Родопската. На западъ отъ нея планинскитъ вериги се отнасятъ къмъ първата система, когато на изтокъ отъ сжщата веригитъ сж разклонения отъ втората система.

Повардарски или сръдномакедонски планини. Тази частъ отъ Македония е по-низка отъ другитъ двѣ: западна и източна Македония. Тя е прорѣзана съ редъ ту успоредни, ту зигзаговидно разположени планини, чиято посока върви или отъ западъ къмъ изтокъ или отъ сѣверо-западъ къмъ юго-изтокъ — тъкмо противоположно на ония отъ западна Македония. Между сръдномакедонскитъ планини има тѣсни долини, наведени или къмъ Вардаръ или къмъ Струма. Последнитъ сж повечето коритовидни, продълговати низки долини; нѣкои отъ тѣхъ иматъ блатисти дъна, а на други дъната сж захванати отъ езера.

Съверната частъ на срѣдна Македония е запълнета отъ Осоговскитѣ планини и тѣхнитѣ разклонения; а южната се завзема отъ Бѣласица и свършва съ планинския Халкидонски купъ, разхвърленъ въ едноименния полуостровъ.

Осоговски дѣлъ. Покрай източнитѣ склонове на скопска Църна гора върви най-горното течение на р. бѣлгарска Морава. Отъ изтокъ тя се загражда съ пл. *Руянъ*, задъ която на западъ се намира коритото на р. Пчиня.

Руянъ е най-западното разклонение на голѣмата верига *Осоговъ*.

Той държи господствующе положение между двѣтѣ голѣми низини: Вардарска и Моравска. Самиятъ върхъ има подолъ отъ 1000 м. височина; той е единъ голъ и лекодостъпенъ конусъ. Отъ него се спущатъ право на югъ низки голи хълмове, които се губятъ въ Кумановското поле. При с. Четирици тия хълмове се сливатъ съ други, що идатъ отъ Църна гора, и почти неусѣтно се сливатъ въ една сѣдловина съ височина 460 м. Тази сѣдловина се нарича *Прѣшовска*, по името на градеца Прѣшово. Тази сѣдловина е вододѣлъ между двѣтѣ най-голѣми рѣчни корита на Балканския п-овъ; Вардарското (Бѣло море) и Моравското (Дунавъ — Черно море). Тукъ минава най-главния пжтъ отъ срѣдна Европа чрѣзъ Бѣло море къмъ Азия. По край течението на р. бѣлгарска Морава, която си пробила пжтъ, върви желѣзницата Бѣлградъ — Солунъ. Въ тая сѣдловина си срѣщатъ двата планински великана — Шаръ и Осоговъ; значи, Прѣшовската сѣдловина служи за вжзелъ между западно-македонскитѣ и срѣдно-македонскитѣ планински групи.

Осоговскитѣ планини, или *Осоговъ*, чиито послѣдни клонове допиратъ до Прѣшовската сѣдловина, на разни мѣста се именуватъ различно. Историческото имъ име е *Орбелъ* или *Орбелусъ*.

Осоговъ е висока планина съ широко било и алпийски поляни, обрасли съ трѣва. Планината стои почти перпендикулярно и камъ Кратово и къмъ Кюстендилско. Тя изпълва пространството между Струма и бѣлгарска Морава, р. Струмица, Вардаръ и Пчиня. Тази верига се отличава по своята ширина. Нейнитѣ склонове бавно и полѣгато се разпущатъ на сѣверъ и югъ. На много мѣста тѣ сж издути и свършено закриватъ билото, та главниятъ гребенъ на планината може хубаво да се види отъ нѣкое високо мѣсто. Склоноветѣ ѝ сж много изрѣзани отъ дълбоки и тѣсни рѣчни долини и прѣдставляватъ падини и планински котловини съ водни, даже блатливи дѣна. Ето зашо, макъръ Осоговъ и да е наведена малко, е мжнопроходима. Само прѣзъ седловината *Деве-баиръ* (1170 м.) има удобенъ проходъ, прѣзъ който минава пжтя отъ Бѣлгария за сѣверна Македония.

По високитѣ части на планината сж запазени гжсти бу-

кови гори; по-низко се ширят джбови лѣсове, които нѣкога обхващали безкрайни пространства. Централнитѣ части сж диви и ненаселени и по гжститѣ имъ гори се срѣщатъ: сѣрни, вѣлци, лесици и пр.

Диви свини се срѣщатъ рѣдко, а мечката сѣвсѣмъ я нѣма.

Осоговската верига се състои отъ кристалически шифери съ озобилие на гнайсъ, филитъ, семфиболъ и др. Планината е богата съ руди: на много мѣста се намира среброносенъ галенитъ. Близко до Кратово нѣкога е имало богата рудница, отъ която се изкарвало сребро и сж ковани пари; по рѣкитѣ Злѣтовска, Крива-рѣка се срѣща златоносенъ пѣськъ. Така сжщо по источнитѣ ребра на веригата има желѣзни руди. Около Кюстендилъ и Кратово клокочатъ много минерални извори.

Такъвъ е общия характеръ на Осоговската верига.

По-горѣ казахме, че тя достига максимума на височината си тъкмо въ срѣдата, гдѣто царствено се издига най-високиятъ ѝ върхъ *Руенъ* (2253 м.) и стои право на юго-западъ отъ Кюстендилъ. Той прилича на прѣсеченъ конусъ; има алпийски трѣвенисти ребра, подъ които се начеватъ гжсти букови гори. На западъ отъ Руенъ се виши личния *Царевъ върхъ* или *Султанъ-тепе* (2103 м.) Върхътъ е тжпъ, а склоноветѣ гладки и стръмни и обрасли съ буйни трѣви. Отъ най-високитѣ части на тоя върхъ идатъ притоци къмъ Брѣгалница и Крива-рѣка прѣзъ дълбоки долини. На самия върхъ има чешма, която — споредъ прѣданието е направена отъ царъ Костадинъ (Дѣяновъ?).

Отъ Царевъ върхъ къмъ сѣверо-западъ продължава другата половина на Осоговската верига. Тукъ планината постепенно се снишава, образува сѣдловината *Деве-баиръ*, за която по-горѣ се говорѣ. Къмъ сѣверо-западъ отъ прохода главния гребенъ върви съсъ срѣдна височина около 1200 м. и подъ разни имена: Доганица (надъ с. Доганово), Бабина поляна и достига жгъла, гдѣто прѣди 1912 год. се срѣщаха границитѣ на Турция, България и Сърбия.

Тукъ стои на стража върха *Патерица* (1673 м.). Отъ тоя върхъ къмъ западъ се протека единъ клонъ, наричанъ съ името на върха си Ключъ (1207 м.), който завива на юго-изтокъ, върви стръмно покрай р. Пчиня и свършва съ красивия *Руанъ*. За послѣдния и за неговата връзка съ разклоненията при сѣдловината Прѣшовска говорихме по-горѣ.

Други по-важни западни разклонения на Осоговската верига сж:

Козякъ планина съ върхъ Козякъ (1352 м.), който иде отъ западния край на Доганица, върви успоредно съ Руанъ. Отъ начало планината има широко плоско било, покрито съ трѣва. Послѣ се появява остъръ гребенъ съ назъбени скалисти чуки. Западнитѣ склонове стръмно се спусчатъ надъ

Пчина и образуватъ скалистъ проломъ; сѣвернитѣ тоже сж стрѣмни, гористи и набраздени отъ множество притоци на Пчина. Южнитѣ поли сж широки, разпуснати и голи.

Единъ ридъ съ име *Страцинъ* се отдѣля отъ Козякъ и върви далечъ на югъ дори до Кратовско.

Изобщо, Козякъ е много грозна планина, съ сухи долове, съвършено гола и се обръща на ронливи ридища — сипеи, тукъ-тамѣ покрити съ купчинни отъ дървета. По нея се срѣщатъ пастирски села, разпрѣснати на далечни разстояния.

Друга важна планина е *Плавица*. Тя започва тъкмо отъ западъ на Царевъ връхъ. Тя е висока, съ голѣми алпийски върхове и широко било. Тази планина въвв всичко прилича на централнитѣ (Осоговски) и е прѣко тѣхно продължение, перпендикулярно на главната ось.

Въ началото на планината се издига високъ конусообразенъ скалистъ връхъ *Китка* (1901 м.), който стои тъкмо срѣщу Царевъ връхъ и успоредно на другия осоговски връхъ Руенъ.

Отъ Китка се отдѣля плосковръхъ гребенъ право на западъ и стрѣмно спира надъ гр. Кратово. Той се нарича *Лисецъ*. Другъ единъ връхъ се издига тоже надъ сжщия градъ съ име *Буково* (1300 м.) или *Буковецъ*, покритъ съ гжста букова гора.

Сега планината се понишава, образува сѣдловината *Печеници* (1100 м.), прѣзъ която минава пжтя отъ Кочани за Кратово.

Планината Плавица колкото върви на западъ сѣ повече се понижава, става разлата и се раздробява въ голи ридове, които захващатъ широко пространство между долното течение на р. р. Пчиня и Брѣгалница. Поради това мѣстността добива изгледъ на хълмиста поляна и е извѣстна съ името *Овче поле*, съвсѣмъ голо, безводно и лѣтно врѣме прѣдставлява една опожарена пустиня безъ никаква зеленина. Срѣдъ тая хълмиста поляна се издига като усамотенъ островъ *Богословския хълмъ* (с. Богословецъ), високъ (550 м.) и господстващъ въ тази страна на безводието.

Плавица планина е съставена отъ кристалически шифери, както и самата главна Осоговска верига; но тя е много по-богата съ руди. Особено около Кратово голитѣ скали, които се състоятъ отъ трахити, сменити и порфири, сж богати съ среброносенъ галенитъ. Сжщо тѣй и южнитѣ склонове сж богати съ тая руда.

Въ старо врѣме около Кратово и Злѣтово е имало 32 рудника.

Въ сжщата планина се намирани и мѣдни руди. По рѣкитѣ, които излизатъ отъ Плавица има златоносемъ пѣськъ, отъ който нѣкога е плавлено злато. Прѣдполагатъ, че името на планината иде отъ думата плавление — Плавица.

Пчина и образуватъ скалистъ проломъ; сѣвернитѣ тоже сж стрѣмни, гористи и набраздени отъ множество притоци на Пчина. Южнитѣ поли сж широки, разпуснати и голи.

Единъ ридъ съ име *Страцинъ* се отдѣля отъ Козякъ и върви далечъ на югъ дори до Кратовско.

Изобщо, Козякъ е много грозна планина, съ сухи долове, съвършено гола и се обръща на ронливи ридища — сипеи, тукъ-тамѣ покрити съ купчинни отъ дървета. По нея се срѣщатъ пастирски села, разпрѣснати на далечни разстояния.

Друга важна планина е *Плавица*. Тя започва тъкмо отъ западъ на Царевъ връхъ. Тя е висока, съ голѣми алпийски върхове и широко било. Тази планина въвв всичко прилича на централнитѣ (Осоговски) и е прѣко тѣхно продължение, перпендикулярно на главната ось.

Въ началото на планината се издига високъ конусообразенъ скалистъ връхъ *Китка* (1901 м.), който стои тъкмо срѣщу Царевъ връхъ и успоредно на другия осоговски връхъ Руенъ.

Отъ Китка се отдѣля плосковръхъ гребенъ право на западъ и стрѣмно спира надъ гр. Кратово. Той се нарича *Лисецъ*. Другъ единъ връхъ се издига тоже надъ сжщия градъ съ име *Буково* (1300 м.) или *Буковецъ*, покритъ съ гъста букова гора.

Сега планината се понишава, образува сѣдловината *Печеници* (1100 м.), прѣзъ която минава пѣтя отъ Кочани за Кратово.

Планината Плавица колкото върви на западъ сѣ повече се понижава, става разлата и се раздробява въ голи ридове, които захващатъ широко пространство между долното течение на р. р. Пчиня и Брѣгалница. Поради това мѣстността добива изгледъ на хълмиста поляна и е извѣстна съ името *Овче поле*, съвсѣмъ голо, безводно и лѣтно врѣме прѣдставлява една опожарена пустиня безъ никаква зеленина. Срѣдъ тая хълмиста поляна се издига като усамотенъ островъ *Богословския хълмъ* (с. Богословецъ), високъ (550 м.) и господствуващъ въ тази страна на безводието.

Плавица планина е съставена отъ кристалически шифери, както и самата главна Осоговска верига; но тя е много по-богата съ руди. Особено около Кратово голитѣ скали, които се състоятъ отъ трахити, сменити и порфири, сж богати съ среброносенъ галенитъ. Сжщо тѣй и южнитѣ склонове сж богати съ тая руда.

Въ старо врѣме около Кратово и Злѣтово е имало 32 рудника.

Въ сжщата планина се намирани и мѣдни руди. По рѣкитѣ, които излизатъ отъ Плавица има златоносемъ пѣськъ, отъ който нѣкога е плавлено злато. Прѣдполагатъ, че името на планината иде отъ думата плавление — Плавица.

Между Пластица планина и централната осоговска верига се простира мѣстността *Осоговия*; между Козякъ пл. и Пастерица — планинската мѣстность *Краище*.

Отъ най-югоизточния край на главната Осоговска верига, която тука е доста ниска, започва другъ клонъ съ главна посока на югъ и съ постепенно издигане.

Тоя клонъ е извѣстенъ съ името *Влахина планина*, съ срѣдна височина около 1200 м. Въ срѣдата на планината има малка сѣдловина на име *Момина сѣлза* („Момина сеза“, по мѣстенъ говоръ).

Въ най-югоизточния си край Осоговската верига силно се понижава и съсъ своитѣ многобройни ридове се опира до р. Струма.

Оттука планината свива на югъ, постепенно се издига и обхваща едно голѣмо разстояние между коритото на р. Струма и Брѣгалница, които и раздѣля. Тази планина носи името *Влахина*. Дълга е около 75 км.; срѣдната ѝ височина достига до 1200 м., а най-високитѣ нейни върхове сж Кавица (1750 м.) и Пехчевски (надъ Пехчево). Влахина има два поважни прохода: *Дѣвегорския* съ пѣтъ отъ Джумая за Пиянечко и *Момина сѣлза* отъ Джумайско за Малешъ. Планината има доста гори отъ боръ, букъ, джбъ. Сѣверната и южната частъ сж тѣсни и стрѣмни.

Въ разнитѣ мѣста на югъ носи различни имена; така най-южния ѝ край отъ къмъ Малешъ се нарича *Кадийца пл.*, а отъ къмъ Струма — *Каршиякъ*. Тамъ гдѣто веригата завива като джга е извѣстна съ общото име *Малешевски планини*, които пълнятъ пространството между р. Струма и горното течение на р. Брѣгалница. Едно разклонение отъ тия планини има югоизточна посока и огражда отъ сѣверъ коритото на р. Струмица.

То се именува *Огражденъ*, който нѣма ясно опрѣдѣлено било, а е много раздробенъ. Макаръ и да не надминава срѣдната му височина 1000 м., той е труднопроходимъ, защото е стрѣменъ и скалистъ. Прѣзъ него минава единъ проходъ — клисура, който води пѣтя отъ Малешъ за р. Струмица.

И тоя клонъ влиза въ общата малешевска верига.

Отъ жггла, що се образува при голѣмия завой на Малешевскитѣ планини и собствения Огражденъ, право на сѣверъ се простира *Голакъ планина*, който върви успоредно съ Влахина. Отъ начало планината е ниска и скалиста, послѣ се повишава и доближава Осоговъ съ най-високия си връхъ *Голакъ* (1551 м.). Върхътъ има гола глава и гористи плещи.

Между него и Осоговъ р. Брѣгалница е пробила дълбокъ проломъ. Източнитѣ склонове сж много стрѣмни и, изобщо, той е труднопроходимъ.

Между Влахина отъ изтокъ, Голакъ отъ западъ и Осоговъ отъ сѣверъ се простира планинска котловина, чиято сѣверна частъ се нарича *Пиянецъ*, а южната — *Малешъ*.

Почти перпендикулярно на Голакъ и скопчана съ него чрѣзъ върха *Озибогъ* върви една колосална стѣна отъ западъ къмъ изтокъ. Това е *Плачковица планина*, дълга около 30 км. Плачковица загражда южната частъ на коритото на р. Брѣгалница и е успоредна на Плачковица пл. Тя се издига, като че ли ненадѣйно, надъ самия градъ Щипъ; отъ тукъ върви право на изтокъ, има високъ, ясно опрѣдѣленъ гребенъ, чиято височина се смѣта отъ 1600—1800 м. съ най-високъ връхъ *Чупино* (около 2000 м.). Върхътъ е леснодостъпенъ, най-горѣ скалистъ и съ малка равнинка. Сѣвернитѣ склонове на планината сж много стрѣмни, отъ начало гористи, послѣ голи.

Политѣ на планината сж разтлани и много наведени къмъ Брѣгалница. Рѣки отъ тая страна излизатъ малко и нѣма дълбоки долини, освѣнъ оная по коритото на р. Зърновщица. На изтокъ отъ в. Чупино има една малка прѣсѣка, прѣдъ която се улеснява прѣминаването прѣко планината. Южнитѣ склонове сж много издути, изровени съ дълбоки долини, по които текатъ множество притоци къмъ р. Струмица. Тия долини сж гъсто населени и по високитѣ си части залѣсени.

Въ източния си край Плачковица стрѣмно слиза къмъ щипското хълмодоліе и отъ политѣ ѝ се отдѣлятъ много ридове. Единъ държи сѣверо-източна посока и опира до Брѣгалница, срѣщу устието на Злетовската рѣка; прѣзъ него минава пътя отъ щипъ за Кочанско. Вториятъ слиза право на югъ и отдѣля щипската поляна отъ Радовишкото поле. Той се нарича *Смърдешъ* и достига до клоноветѣ на планина Бѣласица.

Отъ върха Чупино Плачковица измѣнява своята посока като зимаюго-източна; снишава се доста и образува удобенъ проходъ, нареченъ *Момина чешма*, по който леко се минава отъ Кочанската долина за Радовишко.

Плачковица планина служи за връзка между дългата и пространна Осоговска верига и южнитѣ срѣдно-македонски планини: Бѣласица и Карадагскитѣ. Както казахме и по-горѣ, единъ ридъ (*Смърдешъ*) слиза на югъ и служи за спойка съ западнитѣ разклонения на Бѣласица, които се сливатъ съ хълмоветѣ на областта между Щипъ и Тиквешъ.

Тия разклонения сж една низка и раздробена планина, чиито върхове достигатъ около 900 м. Въ нѣкои карти тя е означена съ името *Серта*. Върви покрай Вардаръ почти успоредно съ него и тамъ, гдѣто най-вече се доближава до рѣката, пуска отвѣсни високи скали, които, заедно съ отстрѣщнитѣ клонове на Кожухъ отъ другата страна, образуватъ прочутата клисура *Демиръ-капия*. Близо до нея е била крѣпостъта

Простънъ — столица на българския князь Стръзъ отъ връмето на Асъновци. Народа върва, че крали Марко е живъ и скритъ въ развалинитъ. За доказателство служи слѣдното: ако нѣкой извика съ високъ гласъ — „Марко живъ?“, стѣнитъ на клисурата отговарятъ лаконически: „живъ!“ Това е едно сложно ехо.

Тая планина, макаръ низка, е мжнопроходима, защото е стръмна, особено отъ къмъ Вардара. Има два прохода: *Шеховски* — отъ Тиквешъ за Щипъ, и *Прометъ* (с. Прометъ) — отъ Тиквешъ за Радовишъ. Най-високъ връхъ е *Въртешка*.

Отъ Демиръ-капия веригата продължава сѣ на юго-изтокъ и достига надъ Дойранското езеро. Това продължение е *Бъласица*.

Отдалече веригата изглежда като правилень гребень съ широки поли, разтлани отъ Вардаръ до р. Струмица; отблизо гледана, тя се състои отъ много паралелни гребени, между които има дълбоки долини, отворени на изтокъ. Тукъ цѣлата планина е много широка и се минава за 6—8 часа отъ едната къмъ другата ѝ страна. Прѣди великата война Бъласица бѣше покрита съ гъсти гори; сега всичко е опустошено.

Вмѣсто да влизаме въ подробности относно строежъ, състава, разположението на частитъ и пр., ние тукъ прѣдаваме едно много хубаво описание на Бъласица отъ г. Бъчваровъ*.

„Билото на Бъласица прилича на гръбначень стълпъ съ островърхи прѣшлени; никакви плата или валози не се ширятъ по него. Разломенитъ мекишисти, гнайсови скали наумямватъ развалини. Буковата гора отъ сѣверъ достига до билото. Само висинитъ на гребена сж голи лѣтѣ обрасли съ горски билки и низкорасла хвойна, а зимѣ сж легло на дебели снѣжни прѣспи.

Най-добро време за възлизане върху гребена на Бъласица имаме въ юли и августъ; прѣзъ другитъ мѣсеци на годината тя не е твърдѣ гостолюбива. Наметне ли бѣлъ кожухъ, Бъласица става непривѣтна и трѣбва да ѝ се чудимъ отдалечъ; хубавица и ненагледна, ала е капризна като всѣка гизда! Разсмѣло, гледашъ, слънце гордото ѝ чело; но ето, че скоро пакъ се намръщила, сиви мъгли я обвили, бури завилнѣли, вихри буки разлюлѣли. Тежко на пѣтника въ такова време!

Къмъ сѣверъ и югъ стръмно се спускатъ двата склона на Бъласица, набраздени съ дълбоки долища, по които шумятъ бистри потоци и се пѣнятъ буйни водопади.

На югъ Бъласица спуска голи сипеи и тераси. Само въ

*) Прѣпоръчваме на читателитъ: „*Географската христематика*“ на Л. Квачева и книгата № 17 на Географско четиво: „*Бъласица планина*“, отъ Т. А. Благоевъ.

Просънъ — столица на българския князь Стръзъ отъ времето на Асѣновци. Народа върва, че крали Марко е живъ и скритъ въ развалинитъ. За доказателство служи слѣдното: ако нѣкой извика съ високъ гласъ — „Марко живъ?“, стѣнитъ на клисурата отговарятъ лаконически: „живъ!“ Това е едно сложно ехо.

Тая планина, макаръ низка, е мѣчнопроходима, защото е стрѣмна, особено отъ къмъ Вардара. Има два прохода: *Шеховски* — отъ Тиквешъ за Щипъ, и *Прометъ* (с. Прометъ) — отъ Тиквешъ за Радовишъ. Най-високъ връхъ е *Въртешка*.

Отъ Демиръ-капия веригата продължава сѣ на юго-изтокъ и достига надъ Дойранското езеро. Това продължение е *Бѣласица*.

Отдалече веригата изглежда като правилень гребень съ широки поли, разгласени отъ Вардаръ до р. Струмица; отблизо гледана, тя се състои отъ много паралелни гребени, между които има дълбоки долини, отворени на изтокъ. Тукъ цѣлата планина е много широка и се минава за 6—8 часа отъ едната къмъ другата ѝ страна. Прѣди великата война Бѣласица бѣше покрита съ гъсти гори; сега всичко е опустошено.

Вмѣсто да влизаме въ подробности относно строежъ, състава, разположението на частитъ и пр., ние тукъ прѣдаваме едно много хубаво описание на Бѣласица отъ г. Бъчваровъ*.

„Билото на Бѣласица прилича на грѣбначень стѣлпъ съ островърхи прѣшлени; никакви плата или валози не се ширятъ по него. Разломенитъ мекишисти, гнайсови скали наумямватъ развалини. Буковата гора отъ сѣверъ достига до билото. Само висинитъ на гребена сж голи лѣтъ обрасли съ горски билки и низкорасла хвойна, а зимъ сж легло на дебели снѣжни прѣспи.

Най-добро време за възлизане върху гребена на Бѣласица имаме въ юли и августъ; прѣзъ другитъ мѣсеци на годината тя не е твърдъ гостолюбива. Наметне ли бѣлъ кожухъ, Бѣласица става непривѣтна и трѣбва да ѝ се чудимъ отдалечъ; хубавица и ненагледна, ала е капризна като всѣка гизда! Разсмѣло, гледашъ, слънце гордото ѝ чело; но ето, че скоро пакъ се намръщила, сиви мъгли я обвили, бури завилили, вихри буки разлюли. Тежко на пѣтника въ такова време!

Къмъ сѣверъ и югъ стрѣмно се спускатъ двата склона на Бѣласица, набраздени съ дълбоки долища, по които шумятъ бистри потоци и се пѣнятъ буйни водопади.

На югъ Бѣласица спуска голи сипеи и тераси. Само въ

*) Прѣпоръчваме на читателитъ: „*Географската христематика*“ на Л. Къвачева и книгата № 17 на Географско четиво: „*Бѣласица планина*“, отъ Т. А. Благоевъ.

дълбокият долища тук-тамъ е облѣчена съ гора. Ала сѣверниятъ ѝ склонъ е покритъ съ вѣковенъ буковъ лѣсъ, който ѝ придава величава хубостъ. Къмъ подножието ѝ растятъ кичести явори и кестени, които красятъ политъ ѝ, както кждритъ на невѣстина прѣмѣна! Рошава тераса се растила отъ подножието на Бѣласица къмъ порѣчието на р. Струмица, която се вие въ тѣсни лѣжки подъ политъ на Огражденъ. Гледката ѝ е особено красива къмъ края на лѣтото, когато ясно-зеленитъ оризови ниви прошарятъ дългата тераса, която отъ единъ до другъ край прѣдставя китна райска градина. Тука растатъ величави елхи и явори, зрѣятъ сочни череши, мерджанъ гроздове, смокини и хлѣбни кестени. По високитъ дървета висятъ плодоносни лози. Бистри потоци, шумящи по стрѣмнитъ долища, разхлаждатъ и поятъ прѣзъ лѣтото множество градинки и ниви, които селякътъ е оградилъ съ високи каменни зидове. Извилиста Струмица поглъща бистро-струитъ потоци, които чудно сж набраздили терасата съ долища и къщи, и се мѣкне прѣзъ петричка долина къмъ изтокъ.

Къмъ срѣдата на петричката долина шосе завива край единъ хълмъ, който стѣснява коритото на р. Струмица. Седловината отъ югъ свързва съ кждритъ на терасата тоя хълмъ, отдалече отъ югъ на тоя хълмъ се забѣлѣзватъ двѣ бразди, обраснали съ гжсталакъ, — това сж стари бойни ровове. Сѣверниятъ склонъ на хълма стрѣмно се спуска въ рѣката, която го опасва като змия. Тоя хълмъ е ключътъ на петричката долина. Близко подъ Бѣласица се нахожда село, което носи името *Ключъ*, а надъ него се издига рѣтина, която селянетъ наричатъ „*Вадочъ*“. Скрѣбни спомени сж свързани съ тия мѣста.

Трѣбва човѣкъ да види съ очи Бѣласица планина, да прѣходи гжстия ѝ лѣсъ и стрѣмнитъ чукари, за да може да си прѣдстави сжщината“.

Карадагската верига. Съ това име означаваме планинитъ, които започватъ отъ Вардаръ и се намиратъ на югъ отъ Дойранското езеро и Бѣласица планина, та достигатъ до Орфанския заливъ.

Най-западниятъ край на веригата се намира между Вардаръ и езерото и носи името *Погана планина*, която върви съ два успоредни гребени и има срѣдна височина 800 м. На югъ отъ езерото планината много се снишава и достига едва 250 метра.

На сѣверъ Погана се скача чрѣзъ една низка седловина съ Бѣласица; по тоя начинъ образува вододѣлъ между Дойранското езеро и р. Бохемица. Прѣзъ тая сѣдловина минава важенъ пжтъ отъ Струмишко за Дойранско.

На югъ отъ Погана планина се отдѣлятъ два успоредни низки ридове (150 м.) и достигатъ до Аржанското езеро.

Единиятъ отъ тѣхъ (западниятъ) образува лѣвата стѣна на Циганския проходъ.

На изтокъ отъ Дойранското езеро се започва срѣдната частъ на Карадагската верига и е извѣстна съ името *Круша планина*. Първо низка, послѣ се повишава до 800 м. Има ясенъ, равень, безъ лични върхове гребень, по който се срѣщатъ дълбоки прѣсеки. Гребенътъ не личи, защото склоноветъ ѝ сж издути и разтлани. Южнитъ ѝ склонове далече на югъ се разпушатъ и пълнятъ пространството между рѣка Вардаръ и рѣка Галикъ.

Сѣвернитъ склонове опиратъ до Бутковското езеро.

Въ тая си частъ планината има широки долини, които я раздробяватъ много и я правятъ доста сгодна за обработване на политѣ. Ето защо тукъ е много населена. Една сѣдловина (289 м.) свързва Круша планина съ Бѣласица. Тая седловина се казва *Деве-тепе* (Камилски връхъ) и служи за вододѣлъ на котловинитъ Дойранска и Бутковска.

Къмъ източния край на Круша, дѣто сж изворитъ на р. Галикъ, планината тоже се снишава на 800 м. и образува проходъ (Карадагски) отъ Сѣрско поле за Кукушъ. Пътятъ върви по коритото на р. Галикъ.

Отъ тукъ на югъ се спуска единъ клонъ съ име *Карадагъ* (Черна гора); пакъ и самата мѣстность се нарича Карадагъ и е населена отъ турци-юруци.

Тя е широка планина, безъ ясно опрѣдѣленъ гребень; тукъ-тамъ се подаватъ незабѣлѣзано тѣпи, землисти гористи върхове; билото ѝ е раздробено; склоноветъ сж издути, разрѣзани отъ рѣчни долини и леснодостѣпни; тѣ сж населени дори до билото, защото, като землисти и полегати, сж обработени навсѣкѣждѣ.

По върховетъ има бѣдна растителность отъ низки шу-браци, на първо мѣсто вѣчно зеления пърнаръ.

Южно отъ Карадагския проходъ се издига купенообразенъ връхъ *Равна*, отъ който се отдѣля единъ широкъ полегатъ клонъ, обрасълъ съ шума; той загражда коритото на рѣка Галикъ и влиза въ Солунското поле, та достига до Халкидическитѣ планини. Тоя клонъ загражда Солунската равнина отъ изтокъ.

При с. Негованъ пл. Равна се снишава и образува *Нѣговански проходъ* (663 м.), по който минава главния пътъ отъ Сѣръ за Солунъ.

Равна планина върви сѣ на юго-изтокъ и се повишава. Сега зема ново име *Суха планина* отъ голѣмото село Суха. Юруцитъ я наричатъ *Бешигъ-дагъ*. Колкото върви на изтокъ, толкова се снишава и полегатото опира до Орфанския заливъ, така че лесно се минава покрай политѣ ѝ. Нѣкога тукъ е вървѣлъ пътя отъ Солунъ за Цариградъ.

Най-южниятъ дѣлъ отъ Карадагската верига ни прѣдста-

вляватъ планинитѣ на Халкидическия полуостровъ, които започватъ отъ Солунския заливъ на западъ и достигатъ до Орфанския на изтокъ, като разпуцатъ клонове по тритѣ крака на рѣчения полуостровъ.

Начало на тоя дѣлъ може да служи *Хортачъ* планина, която се издига на изтокъ отъ Солунския заливъ, надъ градъ Солунъ. Хортачъ има височина 1200 м., но поради особеното си положение между рѣчения заливъ и Лжгадинската низина, поради своя изолиранъ купенообразенъ видъ между околнитѣ низки ридове и поради личния си двуглавъ остъръ връхъ — прави силно впечатление, вижда се много отдалече и изглежда много по-висока отколкото е въ дѣйствителностъ.

На сѣверо-западъ отъ него се продължаватъ низкитѣ солунски ридове, а на юго-изтокъ върви единъ снишенъ клонъ, който отива къмъ срѣдата на полуострова.

Подножията му сж голи глинени ридища или покрити съ низки храсте; рѣдко има по-голѣми гори, защото сж изсѣчени за гориво.

Въ западнитѣ поли на Хортачъ, близо до с. Седесъ, има минерални сѣрни води; а по-високо отъ тѣхъ сж открити хромови руди.

Срѣдната частъ на полуострова е заета отъ планина *Холомонда*, която нѣма опрѣдѣленъ планински гребенъ, а прѣдставлява широка планинска поляна, и се простира отъ западъ къмъ изтокъ съ дължина надъ 60 км. и съ височина отъ 600 до 1000 м. Една седловина съединява Хортачъ съ Холомонда и служи за прѣходъ къмъ Лжгадинското поле. Цѣлата източна частъ на послѣдната е богата съ среброносни оловни руди; тя се нарича *Маденохория* (Маденъ-руда и Хория-планина). На сѣверъ отъ тая мѣстностъ, около южната страна на лжгадинскитѣ езера, се простира *Мигдонското поле*.

На западъ отъ Холомонда и на югъ отъ Хортачъ има една долина, най-плодородната и най-голѣмата въ Халкидическия п-овъ. Колкото отива на западъ, толкова се разширява и образува едно хубаво поле, което носи името *Каламария*. Това поле е житница за цѣлия полуостровъ и по-голѣмата му частъ принадлежи на Светогорскитѣ мѣнастири.

Подробности за поврѣхнината на тритѣ разклонения на Халкидическия п-овъ: Касондра, Лонгосъ и Свѣта-гора — гледай стр. 24. и 25.

Планинитѣ въ източна Македония. Източна Македония се простира отъ р. Струма до Доспатскитѣ планини на изтокъ; отъ сѣверъ се загражда отъ голѣмия планински масивъ Рила, а на югъ достига до Бѣло-море.

Всичката тази страна е заета отъ купъ планини, които образуватъ *Родопската система*. (Гледай стр. 11.).

Както Шаръ бѣше главата на западно-македонскитѣ планини, Осоговъ на срѣдна Македония, така и *Рила планина* е

глава на планините въ източна Македония. Отъ нея излизатъ двѣ главни вериги: едната отъ западния край и носи името *Пиринъ*; другата отъ източния край — сѣщински *Родопи*.

Между тия двѣ вериги стои тѣсното и дълбоко корито на р. Мѣста.

И третѣ планински вериги сѣ високи, стрѣмни и мѣчно проходни, затова съобщенията въ мѣстноститѣ, които сѣ включени между тѣхъ, сѣ трудни. Цѣлата областъ въ тая система се отличава съ малки полета и кѣси долини; въ нея нѣма голѣми градове, освѣнъ въ южната ѣ половина, която е въ близость съ морето.

Поменатата планинска система е съставена отъ наслоени кристалически камене, между които въ сѣверната половина прѣобладаватъ шифери и гранити, а на югъ напластени варовници.

Сѣверната половина е съ остри, назѣбени гребени, величествени върхове, алпийски пасища, циркуси, прѣспи, безбройни алпийски езера и многочислени буйни потоци.

Южната има карстовъ характеръ, безлѣсна и слабоводна. Гребенитѣ ѣ сѣ заоблени и безъ величествени върхове. Ребрата издути; прѣзъ тая половина на родопската система има много прѣсеки и сѣдловини съ удобни проходи.

Родопската система се състои, както казахме по-горѣ, отъ три масива: *Рила*, *Пиринъ* и *Родопи*.

Отъ първата само юго-източния ѣ дѣлъ спада въ Македония, втората цѣла е македонска, а третата — само съ западната си частъ навлиза въ Македония.

Рила стои като стражъ на границитѣ на третѣ области: Македония, Мизия и Тракия; Родопитѣ раздѣлятъ послѣдната отъ първата.

Понеже Рила е главния вѣзелъ на източно-македонскитѣ планини и отъ Осоговскитѣ планини я дѣли пролома на рѣка Струма — започваме изучаването на Родопската система съ *Рила*.

Рила планина. Рила по височина е втора въ Балканския полуостровъ слѣдъ Олимпъ. Тя е въ срѣдата на полуострова и като грамаденъ планински вѣзелъ се свързва съ всичкитѣ околни планини, а като хорстъ се издига надъ сѣсѣднитѣ съ нея полета и долини: Дупнишко, Самоковско, Разложко, Джумайско и дълбоката Струмска долина.

Рила пл. заема едно пространство отъ 2026 кв. км.

Тоя грамаденъ масивъ разхвърля звѣздообразно по всичкитѣ страни своитѣ разклонения и чрѣзъ тѣхъ се свързва съ другитѣ планини:

Посрѣдствомъ *Верила* планина се свързва съ Витоша; съ други разноименни планини отива къмъ сѣверо-изтокъ и се скопчава съ Стара-планина; къмъ юго-изтокъ, при върха *Белмекенъ*, се съединява съ Родопитѣ.

Съ послѣднитѣ Рила е толкова тѣсно свързана и геоложки и орографски, щото е невъзможно да се прокара естествена граница по между имъ.

Отъ всички планини на Балканския полуостровъ Рила се отличава съ алпийския си характеръ; тя много прилича на сръдноевропейскитѣ Алпи и особено на Карпатитѣ.

Най-високитѣ върхове, понеже стърчатъ много високо, разрушаватъ се силно отъ атмосфернитѣ влияния, и затова прѣдставятъ назжбени, изрѣзани пирамиди или остри скалисти чуки, голи или покрити тукъ-тамъ съ жълтопепеляви лишеи; подъ тѣхъ има огромни, каменливи сипеи.

Подъ скалиститѣ върхове, до 2,000 метра, е пояса на пасищата, циркуситѣ, прѣспитѣ и езерата.

Алпийския пасбищенъ поясъ е силно развитъ въ Рила; той обхваща високитѣ билъ на многобройнитѣ ѣ клонове. Архаиченъ масивъ, разрѣзанъ само отъ рѣкитѣ, Рила има широки билъ, покрити съ разкошни буйни и сочни трѣви; нѣкои отъ тѣхъ лѣтно врѣме изсъхватъ; но тия що сж подъ прѣспи и потоци, прѣзъ цѣлото лѣто сж тъмно-зелени алпийски ливади или торфено мочурливи поляни, изпжстрени съ ярки цвѣта, горски билки и рѣдки алпийски и глациални растителни видове. Отъ всички планини въ България, Рила има най-много алпийски растения — повече отъ 240 вида.

Въ този поясъ сж и прѣспитѣ. Нѣма друга планина въ Балканския полуостровъ, въ която да пада повече *снѣгъ*. Снѣгъ вали често пжти и слѣдъ Петровдень. Не е рѣдкость, щото въ началото на м. августъ да побѣляватъ отъ снѣгъ рилскитѣ върхове. Снѣгътъ достига до 3 метра, а въ нѣкои изложени на завѣтъ долини и пропасти — навалява и до 20 метра. Цѣли смърчови дървета се покриватъ съ снѣгъ до върха си.

Всѣка пролѣтъ по стрѣмнитѣ склонове, особено по тия що сж на припекъ, падатъ, съ съ силенъ шумъ и голѣма бързина, голѣми снѣжни прѣспи—лавини, завличатъ каменни блокове и разрушаватъ всичко прѣдъ себе си, като събарятъ и трошатъ на парчета многовъжковни ели и буки.

Границата за вѣчнитѣ снѣгове на Рила е 2900—3000 м. т. е. само най-високата частъ на върха Мусала е въ пояса на вѣчния снѣгъ. Трѣбва да се очаква тоя връхъ да е покритъ съ вѣченъ снѣгъ; но понеже тая частъ е малка, скалиста, изострена и постоянно обруляна отъ силни вѣтрове, затова не може да го задържи.

Макаръ Рила и да не е въ пояса на вѣчнитѣ снѣгове, въ нея се срѣшатъ лѣтно врѣме нѣколко стотини прѣспи, дълги отъ 10 до 100 метра, а една при Еди-гьолъ (Седемьтъ езера) е дълга до 1000 м. Прѣспитѣ се задържатъ не само въ закрититѣ мѣста и циркуситѣ, но дори и по открититѣ склонове на планината. Снѣгътъ въ прѣспитѣ е дебелъ до 2 метра, но неждѣ достига и до 20 метра; той е твърдъ и заледенъ

отгорѣ. Долнитѣ краища на прѣспитѣ винаги сж мокри, защото снѣга бавно се топи.

На много мѣста се срѣща *червенъ снѣгъ*, обагрень отъ разни червени лишен.

Най-голѣмото украшение на Рила сж *алпийскитѣ езера*.

Тѣ сж разположени въ дѣната на хуниеподобни котловини (циркуси) на височина отъ 2100 — 2460 мѣтра, а нѣкои и по-високо. Значи, намиратъ се въ пасбищния поясъ.

Рилскитѣ езера, заедно съ циркуситѣ, намѣренитѣ драски по скалитѣ и глациалнитѣ растения, сж доказателство за сжществуването на локални ледници прѣзъ дилувиялния периодъ. Ледницитѣ, образувани въ циркуситѣ, сж текли по долния край на послѣднитѣ; отъ краищнитѣ имъ морени сж образувани, отпослѣ, сегашнитѣ рилски езера.

Послѣднитѣ често се намиратъ едно подъ друго, въ терасообразни глѣбнатини и сж съединени помежду си чрѣзъ потоци, скрити подъ морени и каменни балвани. Най-високитѣ езера иматъ най-студена вода.

Най-високото (2786 метра височина) езеро се намира подъ върха Мусала и се нарича Ледено езеро (Бузлу-гьолъ).

Четвъртината отъ езерото е покрита и лѣтно врѣме съ ледъ, дебелъ до $\frac{1}{2}$ метъръ отгорѣ, като кристалъ бистъръ и съ зеленикавъ цвѣтъ. По срѣдата на езерото плуватъ дълги ледени крепи (кържи, кжсове), които се чупатъ отъ брѣговетѣ. Грамадни спускове, цѣли оснѣжени съ твърдъ замръзналъ снѣгъ, стоятъ отвѣсно надъ езерото и му придаватъ суровъ и величественъ изгледъ. Дългитѣ прѣспи топятъ краищата си въ езерото.

Освенъ това езеро, ще споменемъ още и слѣднитѣ по-забѣлжителни:

Сухо езеро, което има орѣховидна форма, *Урдини езера* (7), които сж мѣчнодостъпни, *Смрадливо езеро* (голѣмо и малко), *Рибни езера* (голѣмо и малко), *Погранично*, *Банско*, *Бѣлоискърско*, отдѣто изтича р. бѣли Искъръ, *Маричикитѣ езера* (Горно, Срѣдно и Долно), групата *Бистрички езера*, разположени степенобразно и много други.

Всичкитѣ рилски езера сж на брой 145 въ 95 циркуси.

Водата на езерата е бистра като сълза, зелена по срѣдата като смарагдъ и никога не се размѣтва. Езерата получаватъ водата си отъ снѣжнитѣ прѣспи.

Отъ своя страна тѣ сж резервуари и глави на безбройно число буйни планински потоци и даватъ началото на три главни рѣки: Искъръ, Марица и Места; тѣхнитѣ води отиватъ въ двѣ морета: Черно (Искъръ) и Бѣло — (Марица и Места).

Поради голѣмата си височина Рила е най-важната хидрографска — изворна областъ на Балканския п-овъ, въ чието сърце тя се издига. Ето защо рѣкитѣ, които взиматъ нача-

лото си отъ нея сж най-дълги и вървятъ по разни, даже противоположни, посоки (Мѣста и Искъръ). Повечето рѣки излизатъ отъ периферията на Рила и слабо я набраздяватъ съ плитки долини. Само Искъритѣ (Дѣсенъ, Лѣвъ, Бѣли и Черни) и р. Рила дълбоко сж раздробили рилския масивъ чрѣзъ надлъжни и напрѣчни долини.

Рѣкитѣ иматъ главитѣ въ пояса на прѣспитѣ и езерата; долинитѣ имъ сж стѣпалообразни; тѣ иматъ по 2—4 стѣпала и повече. Обърнатитѣ на сѣверъ долини сж много наведени и матъ много по-голѣмъ *увесъ*, нежели долинитѣ на югъ.

Друго неизчерпаемо богатство на Рила сж нейнитѣ безкрайни гори, много отъ които сж още небутнати и сж въ положение, каквото ги е оставила ржката на Твореца.

Рилскиятъ горски поясъ се намира отъ 2,000 метра надолу, по склоноветѣ на планината. Отъ 2,000 м. до 1,600 м. надолу сж иглолистни гори (боръ, смерчъ); по-долѣ сж широколистни (дъбъ, букъ).

Кждѣто и да погледнешъ, се букъ, зеленъ, разкошенъ и могъщественъ.

Но качишъ ли се по-нагорѣ, прѣдъ тебе се простиратъ безбройни вѣчно-зеленитѣ елхи и прѣдставляватъ една жива зелена стѣна. Окото не може да се нагледа на тази стѣна, образувана отъ милиони пирамидовидни елхи, наредени правилно, сѣкашъ, че нѣкои вѣщъ градинарь ги е садилъ на равни разстояния. Прѣзъ зеления листакъ се виждатъ извити като змия сребърнитѣ струи на палави потоци, чиято дива пѣсенъ смайва ухото. Тия потоци често се хвърлятъ отъ голѣми височини и образуватъ гиздави водопадчета, чиито искри като ситенъ дъждъ оросяватъ шумака.

Съ елхитѣ или надъ тѣхъ се простиратъ безкрайнитѣ борови гори.

Пжтувате 5—6 часа само срѣдъ великолѣпна борова гора, състояща се отъ гигантски дървета, високи 30—40 м..

Необикновена тишина владѣе въ цѣлата гора. Тази тишина се нарушава само отъ непрѣкъснатото бучене на нѣкоя рѣка, която лжкатушно се спуща между скалитѣ и се хвърля стремглаво въ нѣкоя страховита пропастъ.

Когато свикнете съ тоя шумъ, почвате да чувствувате, че това е тържаствена музика на природата, която се носи изъ подъ земята, като че хилядоструненъ органъ свири нѣкакви непознати божествени химни, недостъпни за разбирането на простия смъртенъ. И ако се прѣдадете на съзерцание за минута, може би, ще ви се стори, че се намирате въ колосаленъ храмъ на древността, за сводъ на който служи необятното небе, а за колони — тия милиони борове, чиито върхове окото едва може да забѣлѣжи. Този храмъ не се нуждае отъ олтари и свещенослужители. Неговъ жрецъ може да бже всѣки, който търси красотата и умѣе да се възхи-

шава отъ величието на природата, отъ нейната неизчерпаема поезия и вѣчна младостъ.

Между тия листнати колони, съ чудно хубави капители, които мечтателно гледатъ небето, лежатъ и повалени великани. Труповетъ на хиляди, милиони дървета сж прѣснати изъ цѣлата гора, обречени на съвършено изчезване и гниене.

При своето падане нѣкои отъ бороветъ сж повлѣкли и своитъ съсѣди, а други сж овиснали на тѣхнитъ клони, безъ да стигнатъ земята, и така сж останали въ полегати неестествени пози, образувайки единъ лабиринтъ отъ живи и умрѣли дървета, които се кръстосватъ, притискатъ се едно къмъ друго, като че ли имъ е било мжно да се раздѣлятъ съ живота.

На нѣкои мѣста тия гиганти образуватъ странни фигури, напомнящи огромни кръстове, котви или висящи мостове, които живописно стърчатъ между клонитъ, подпирани отъ многобройни клони или високи скали. Надъ рѣката твърдѣ често се виждатъ тия удивителни висящи мостове, спущайки надолу клоне, като плачуци върби.

По-нагорѣ отъ бора и другитъ иглолистни дървета започва царството на разкривения боръ или както се казва *клека* (*клекашъ*).

Клекътъ расте по най-непристъпнитъ отвѣсни скали и по скалиститъ грамади, дѣто друго растение не може да вирѣе; но има го и по долинитъ и мочурляцитъ, кждѣто става доста високъ. Клековетъ растатъ по много дървета наедно, въ едно огнище, което прѣдставлява кръгъ. Дърветата най-гъсто сж въ центъра на огнището и колкото отиватъ къмъ обиколката, толкова редѣятъ. Понеже тия огнища сж едно до друго, по краищата имъ може човѣкъ да се провира и да си прави пѣтека.

Обаче, има мѣста, които сж така покрити съ огнища отъ това дърво, чиито стѣбла и клони сж приплетени, та буквално подъ тѣхъ е тъмно като въ рогъ; такива мѣста сж съвсѣмъ непроходими.

Фауната на Рила е сжщо така богата и разнообразна. Всички горски животни, каквито се срѣщатъ по всички планини на Македония, Тракия и Мизия, живѣятъ по дебритъ на рилския великанъ. Тукъ е царството на мечки, вълци, глигани, диви котки, рисове, лисици, зайци, златки, бѣлки, сърни, елени, царски орли, соколи, диви пѣтли.

Въ алпийскитъ поляни пасятъ диви кози; езерата (понижитъ) и рѣкитъ сж пълни съ пѣстърва.

По състава си Рила се състои главно отъ кристалически шифери (слоденъ шиферъ) и отъ гранитни камъни, които образуватъ обикновено скалиститъ върхове и езерни тераси.

Твърдѣ рѣдко се срещатъ зърнесги варовници, които на нѣкои мѣста прѣминаватъ въ мраморъ.

Въ Рилската планина досега сж извѣстни само желѣзни руди около Самоковъ. Минерални топли извори се срѣщатъ по краищата на планината въ сѣсѣдство съ други вериги.

Такива сж: Костенецъ и Долна-баня въ Марициното корито; Бѣлчинската и Калковска бани — въ Искърското корито; между Рила и Витоша; Цапаревската баня въ коритото на р. Джерменъ; Джумайскитѣ бани въ коритото на р. Джумайска Бистрица и Разложкитѣ — въ Разложката котловина.

Една отъ нейнитѣ особености е, че най-високитѣ ѝ върхове не стоятъ до дълбоки проходи, както е въ Шарската верига, а се издигатъ изпъкнали надъ високо било. Всички проходи сж по-високи отъ 2000 м. и зимѣ сж непроходни.

Срѣдната височина на Рила е надъ 1470 м. и споредъ това тя е първа на Балканския п-овъ; само Олимпъ се издига надъ 2700 м.

Всички рилски планини си приличатъ по външното строение. Тѣ иматъ кжси подножия; стрѣмни, скалисти, най-мѣждостѣпни ребра и сложно било, по което изпъкватъ гигантски скалисти върхове, наричани отъ мѣстното население *Чалове* (ед. число *Чалъ*). Въ падинитѣ на тия чалове се намиратъ най-големитѣ снѣжни прѣспи; въ основитѣ имъ има мочури и езерца, които сж разположени терасообразно по цѣлата рилска планинска система. По-долу се начеватъ дълбоки долини, които отдѣлятъ планинскитѣ вериги, събиратъ водитѣ отъ езерата и мочуритѣ и като се развиватъ въ разни посоки, образуватъ удобни мѣста за проходи.

Долинитѣ на рилскитѣ рѣки: *Лъва рѣка* и *Рила рѣка* (гледай въ края съотвѣтната скица), които текатъ въ противоположна посока, и се раздѣлятъ отъ долиненъ водораздѣлъ, образуватъ вглѣбнатина, която раздѣля Рила планина на двѣ части: *Сѣверо-западна* и *Юго-източна*.

Сѣверо-западната изцѣло спада въ Мизия; а Юго-западната, съсъ своитѣ южни разклонения, навлиза въ Македония и пуца клонове въ Разложко.

Централниятъ дѣлъ на първата носи името *Рупитъ* и прѣдставлява една широка трѣвениста равна алпийска поляна, по первазитѣ на която се издигатъ колосални чалове. Въ тая часть се издигатъ върховетѣ: *Калининъ връхъ* (2612 м.); *Елинъ връхъ* (2326 м.), забѣлѣжителенъ по своята стрѣмна и стройна издигната глава право на сѣверъ отъ Рилския мѣнастиръ; *Попова шапка* (2669 м.), най-можщия и най-високия въ тоя дѣлъ.

Въ тая часть, сир. сѣверо-западната, се намиратъ разклоненията: *Бѣлчинска* планина, *Ржжаница*, *Пешакъ*.

Тукъ сж езерата *Урдини*, *Седѣмтъ* (Еди-гьоль 7), отъ които най-големото е дълго 1000 м. и широко 180 м.

Въ нея часть сж главитѣ на слѣднитѣ рѣки: Джерменъ, съсъ своя притокъ Бистрица (Дупнишка), Черни Искъръ (Дѣсенъ Искъръ) и пр.

Южната или по-право юго-източната частъ на рилската система се състои отъ разклоненията: *Дунава*, *Ай-гидикъ*, гдѣто се намира личния *Царевъ или Царинъ връхъ* (2381 м.), *Кадица* пл.; на изтокъ върха *Ай-гидикъ* (2628 м.), *Кадинъ връхъ* (2687 м.); клона *Бричиборъ*, чиито било надминава 2200 м. височина и прѣдставлява една отъ най-пространнитѣ алпийски поляни на Рила.

Отъ върха Ай-Гидикъ планинската система взима сѣверо-източна посока и достига високия *Ангеловъ връхъ* (2715 м.), отъ чиито подножия се събиратъ водитѣ на р. Мѣста. Тѣкмо на сѣверъ се издига клона *Скавица* (2734).

Отъ Ангеловъ връхъ съсъ сѣверо-източна посока се издига *Мусолинския дялъ* на Рила и по него имаме величественитѣ върхове: *Манчо*, чиито южно лице гледа въ Македония, западнато въ Тракия, а източното въ Мизия.

Той прѣдставява масивенъ купенообразенъ връхъ (2707 м.) съ гориста основа, съ голо трѣвисто чело, покрито съ колосални гранитни блокове. Въ самитѣ южни подножия на Манчо се бистрѣе малко езерце съ име *Рополница*, отъ което, чрѣзъ подземенъ каналъ, водата му отива въ едноименната му рѣчицка, която е притокъ на р. бѣла Мѣста.

Право на сѣверъ отъ Манчо продължава могщата Рила между коритото на Марица и Искъръ и прѣдставлява непроходна планина, върху която се издига най-високиятъ Рилски връхъ *Мусала* (2923 м. високъ).

Върхътъ Мусала има посока отъ сѣверъ къмъ югъ; отличава се съ широкия си грѣбъ, който само тукъ-тамъ е прошаренъ съ остри издигнатини. Той се издига стрѣмно къмъ западъ въ дола на бѣли Искъръ, дѣто се спущатъ най-големитѣ рилски лавини, а на изтокъ се отварятъ циркуси, въ които има езера.

Лицето на Мусала е много рѣдко чисто, а винаги е покрито съ мъгла.

Отъ югъ въ подножието му сж изворитѣ на Марица, а на около му ония на бѣли Искъръ, Бистриц, Ибаръ. Отъ тая страна Мусала е облѣченъ съсъ сѣвсѣмъ низка, но гжста трѣва. Чертата между трѣвата и прѣспитѣ е строго опрѣдѣлена: тя върви по самия гребенъ, безъ да грѣши ни съ единъ милиметъръ.

На самия връхъ прѣспитѣ сж покрити отгорѣ съ червенъ снѣгъ, дебелъ 1—2 с. м., а подъ него пакъ бѣлъ.

Въ пазвитѣ на тоя великанъ се крять най-високитѣ рилски алпийски езера: *Голѣмото ледено* (Бузлу-гьолъ) и малкото Бузлу-гьолъ.

Като привършваме съ описанието на Рила, ние не можемъ да не прѣдадемъ тукъ впечатленията на единъ отличенъ познавачъ на могщия великанъ.

„Колкото се възкачваме, гледката става по-очарователна.

Хоризонтът се разширява, прѣдъ насъ изплуватъ нови планини, нови върхове, като че ли нѣкой невидимъ човѣкъ бавно отдрѣпва завесата, която до тогасъ е държалъ скрита отъ очитѣ ни.

Когато стигнахме на Мусала, като че ли нѣкаква тежестъ падна отъ плещитѣ ни. Изведнажъ стана свѣтло, просторно, широко. Обръщаме се на една, на друга страна и намъ се струва, че хоризонтътъ е избѣгалъ на стотина километра далечъ. Планинитѣ, хаотично разхвърлени подъ насъ, тѣхнитѣ стотина ту остри, ту тѣпи върхове, съ тѣхнитѣ зелени плещи и каменисти урви образуватъ една удивителна панорама. Ние гледаме тия планини отъ птичи полетъ, като че ли подъ насъ е простряна огромна релефна карта, крайщата на която се губятъ въ мъглявата бѣлѣзнина на хоризонта.

Врѣмето е ясно, небето е безоблачно. Но силната омара закрива далечния хоризонтъ, който е опасанъ съ широкия прѣстенъ на гъста млѣчна мъгла. И ние съжаляваме, че нашия бинокълъ не може да проникне задъ тази мъгла, за да съзремъ Дунава, който, споредъ увѣренията на нѣкои туристи, се забѣлѣзвалъ въ хубаво, ясно врѣме.

Всички бързатъ да се насладятъ отъ гледката, която разкрива Мусала, защото малкото врѣме, що ни остава за слизане не позволява да се бавимъ. Единъ е забѣлѣзалъ между планинскитѣ грамади нѣкакво селце въ Македония и го сочи на другитѣ, втори увѣрява, че вижда Джумая и всички насочватъ биноклитѣ си нататѣкъ; трети се мъчи да разпознае, дали грѣцката или турската ескадра се мѣрка въ Бѣло море. Слизането отъ Мусала ни се стори сѣщинска почивка, защото до върха е прокопанъ пѣтъ по заповѣдъ на бившия царъ Фердинандъ. Този пѣтъ захваща още отъ *Чамъ-кория*, трае четири часа и прави възкачването на Мусала по-достъпно.

Отъ тая страна Мусала изглежда много по-величественъ и красивъ. Той се издига като камененъ трижълникъ, неправилнитѣ страни на който красиво се очертаватъ на чистото небе. Надъ главата му се вие орелъ, който наднича въ пропаститѣ задъ него и ту се спуща ниско, ту високо се издига".

Пиринъ планина. Собствено името *Пиринъ* принадлежи на единъ личенъ връхъ, който се намира надъ гр. Неврокопъ и послѣ то е прѣминало на цѣлата планина.

Отъ върхътъ Ай-Гидикъ на Рила планина се отдѣля единъ клонъ, съ южна посока, на име *Аризваница* пл., която въ южнитѣ си поли се снишава съ дълбока низина. Въ тази низина се събиратъ планинскитѣ потоци на двѣ рѣки: на изтокъ въ Мехомийската, която е притокъ на р. Мѣста; а на западъ на р. Елховица, притокъ на р. Струма.

Между най-горнитѣ течения на тия притоци се намира седловината *Прѣдѣлъ*, която е вододѣлъ между двѣтъ голѣми македонски рѣки (Струма и Мѣста) и връзка между двѣтъ

планински вериги: Рила и Пиринъ. Последната е продължение на първата.

По тая седловина върви едноименния проходъ (Прѣдѣлъ), който слѣдва и на една и на друга страна долините на двата споменати притоци. Седловината, сравнително съ околните високи мѣста, е ниска и много удобна за минаване. Тя е естествената врата на затворения съ планини Разлогъ и води къмъ долината на р. Струма. Нейната абсолютна височина (на седловината) е около 1000 м., но понеже самата Разложка котловина е по-висока отъ 800 метра, прѣходътъ става лекъ и удобенъ.

Прѣдѣлската седловина е обрасла съ борова гора.

Право на югъ отъ Прѣдѣлъ се издига купенообразенъ връхъ — *Даутовъ връхъ* (1550 м.), който прѣдставлява живописна гледка отъ Разложката котловина. Съ тоя връхъ се начева Пиринското било на планината.

Сѣверните му ребра се издигатъ стрѣмно и терасовидно на Ехловичката долина. По една висока тераса е прѣснато голѣмото село *Сърбиново*, по името на което често се именува и планината. На югъ отъ Даутовия връхъ билото на *Пиринъ* става сѣ по-високо, по-широко и по-грандиозно. Право срѣщу градъ Банско се издига *Тодоринъ връхъ*, а малко по на югъ отъ него планината се увѣнчава съ разкошна китка отъ остри пирамидални скалисти върхове, между които стои най-васокія и най-личния *Ель-тепе* или *Елинъ връхъ*, високъ 2920 метра *.

За тоя връхъ народътъ казва: „който се изкачи на Ель-тепе е половинъ хаджия“.

Ето двѣ впечатления отъ посѣщението на тоя дивенъ пирински връхъ:

„Сутринта въ тъмни зори потеглихме за Ель-тепе. Пътътъ бѣ труденъ, но не мъчителенъ, понеже всички очаквахме съ нетърпѣние да стѣпимъ на най-високата точка на Пирина. Тъкмо въ 7 часа, при изгрѣвъ слънце, чухме първия гърмежъ, съ който ни се извѣсти, че нѣколко души отъ младите ни другари сж стѣпили вече на най-високата частъ и че вече сж хаджии. Слѣдъ малко всички бѣхме на върха. Чудна панорама се откри прѣдъ насъ. Сребриститѣ слънчеви лъчи едвамъ се показваха и удряха по-многобройните скалисти върхове и се отразяваха въ бистритѣ езерни води. Далечъ на югъ се виждаше историческата Бѣласица, задъ нея Круша, а още по-надалечъ на югъ Бѣлото море, покрито съ мъгла, като съ бѣлъ вуалъ. На западъ едвамъ се виждаха силуетитѣ на западно-македонските планини, дѣто тѣгитѣ на роба да-

*) Споредъ най-последните измѣрвания, направени прѣзъ 1926 год. отъ германския геологъ д-ръ Луизъ.

ваха особена окраса и повдигаха величави спомени за велики подвизи на безброй мъченици“.

Другъ младъ туристъ, поклоникъ на красотата на природата, така прѣдава трепетитъ на сърдцето си по случай посѣщението на *Елинъ-врѣхъ*. (Ель-тепе).

„Тѣсна планинска пѣтека минава отначало прѣзъ хубава и гъста гора. Едва при Тодоринъ врѣхъ гората свършва и пѣтеката излиза на открито.

Тукъ гледката е чудна.

Отъ западъ дълбоко наръзаниятъ Тодоринъ врѣхъ любезно ни привѣтствува; на сѣверъ остригъ върхове на централния Пиринъ, устрѣмили погледъ въвъ висинето, не искатъ дори да ни погледнатъ, а на югъ гордъ и царственъ стои Ель-тепе. Страхъ те е да погледнешъ: оттукъ започва изкачването непрѣкъснато два-три часа, додѣто човѣкъ стигне на централния куполъ — до самия масивъ на върха.

На първъ погледъ Ель-тепе прилича на грамаденъ конусъ отъ бѣлъ и въ по-голѣмата си частъ гладкъ мраморъ и това прави още по-трудно неговото изкачване. Ель-тепе, дѣйствително, е творение на природата въ единъ моментъ на безумие.

Чудно нѣщо. Върхътъ този пѣтъ бѣше свършено ясенъ. Върхътъ на буригъ, върхътъ на вѣчнитъ стихии бѣше чистъ, безоблаченъ за наше щастие, и ако има нѣщо, което би тикало човѣка, слѣдъ като се е качилъ веднажъ на Ель-тепе, да иска и втори пѣтъ — това е неговата неизразима прѣлѣстъ. Той стократно заплаща онова, което човѣкъ дава въ физически трудности при изкачването. Прѣдставете си, че сте близо 3000 метра височина, почти достигнали небесата.

Отъ всички страни, дѣто погледнете, природата разкрива тайнитъ на своитъ поднебесни красоти. Цѣлиятъ Пиринъ, прострѣлъ се отъ сѣверъ на югъ като нѣкоя грамадна змия съ островърхитъ си шипове, е прѣдъ васъ.

На сѣверъ кокетната и романтична Рила, на изтокъ Доспатъ, на югъ свѣнливата като дѣвойка Бѣласица, Али-Богъшъ, Боздагъ, на западъ тритъ скърбящи сестри: Осогово, Влахина и Огражденъ — всички образуватъ единъ вѣнецъ, който краси царственото чело на Ель-тепе. Човѣкъ тукъ прѣстава да мисли, защото всичко това е надъ човѣшкия умъ, надъ човѣшката мисль; а само чувствува, че се намира на нѣкое подземно царство, дѣто той съсь своя нищоженъ разумъ не е господаръ. Никога нѣма да забравя неговата вълшебна красота, която прѣражда душата и я прави жадна за вѣлико-кото, за безсмъртното въ живота“.

Отъ източната страна на Ель-тепе има цѣлъ редъ скалисти котловини, богати съ прѣлестни планински езерца.

Между Доутовия и Тодоринъ врѣхъ се намира *Бънде-*

ричката котловина съ *Бъндеричкиятъ езера*, пълни съ вкусна риба.

Отъ тукъ взима началото си единъ отъ притоцитъ на разложката рѣка Глазне, която минава прѣзъ Банско.

Между Тодоринъ връхъ и Ель-тепе се намира друга котловина съ двѣ езера, наречени *Василашки*. Отъ тѣхъ излиза втория притокъ на р. Глазне. Двата притока се съединяватъ въ политъ на първия връхъ и отиватъ прѣзъ гр. Банско за Мехомийската рѣка.

Едно отъ Василашкитъ езера се казва *Къркъмо* и е много живописно.

Между Ель-тепе и върха *Пиргишъ* (на югъ отъ първия) се намира друга голѣма котловина, раздѣлена съ голи скали на двѣ части. Въ едната се намира езерцето *Канарево*, а въ другата, по южната, три езерца, извѣстни съ името *Десилца* или *Десилски*. Отъ тия езера се събиратъ водитъ на Добринишката рѣка, притокъ на р. Мѣста.

Отъ високото планинско било се спущатъ къмъ Разлога могъществени клонове, твърдѣ стръмни и гористи. Най-важниятъ клонъ се спуща отъ Ель-тепе и съ високата си гориста гърбина отдѣля стръмната долина на р. Глазне отъ дълбоката и много извита долина на Добринишката рѣка и сжщевременно прѣгражда отъ югъ Разложката котловина. Този клонъ допира стръмно до р. Мѣста отъ западния ѝ брѣгъ.

Отъ западната страна този важенъ клонъ се спуща тераобразно къмъ р. Струма, като опира стръмно до дълбоката долина на рѣката.

Това е *Кръсненска планина*, която се издига отъ лѣвата (източната) страна на Струма. Срѣщу нея, отъ другата страна, дреме *Каршияка планина*.

„Канаритъ на Кръсна стръмно опиратъ до рѣката; по нѣкои мѣста достигатъ голѣма височина до 400—500 м. надъ рѣката. По нѣкждѣ се синѣятъ голитъ скали, по нѣкждѣ стръмнинитъ сж покрити съ гора; а на много мѣста трудолюбивиятъ селенинъ е посадилъ лозя на такива стръмни мѣста, дѣто човѣкъ едвамъ може да се катери. Направени сж малки квадратчета, обградени съсъ сухи зидове, а между тѣхъ сж оставени тѣсни вадички, за да се стича водата въ време на дъждове и да пълзятъ хората между тѣхъ. И въ тия почти отвѣсни каменливи плоскости стърчатъ редове отъ тънки лозеви прѣчки. Съ кървавъ потъ се изкарва прѣхраната по тия планински диви мѣста. Въ замѣна на тежкия трудъ, каменливитъ едвамъ достъпни лозя раждатъ, ако и малко, но прѣкрасно грозде, отъ което се прави едно отъ наи-хубавитъ вина въ Македония. Кръсненското вино е прочуто по своя вкусъ и пивкостъ.

Кръсна планина е скалиста и завършва с голъма тераса. По тая тераса сж разпилѣни кръсненскитѣ села на височина отъ 500 метра надъ рѣката.

По върховетѣ на отвѣснитѣ канари прѣснатитѣ малки кжщички изглеждатъ отдолу като черни орли, накацали по върхищата.

Високо надъ 400 метра въ една такъва тераса е разхвърлено селото *Кръсна*, чиито кжщи сж прѣснати на единъ частъ и повече разстояние една отъ друга.

Главниятъ поминакъ на жителитѣ му се състои отъ винарство, дърводѣлство и скотовѣдство. Дърводѣлието е отдалвна главния занаятъ. Рѣжатъ се дъски въ планината и се приготвява разнообразенъ материалъ за постройки.

Приготвениятъ материалъ се прави на връзки, които се спущатъ надолу по стрѣмнината и въ нѣколко минути само достигатъ долината.

Изгледътъ отъ с. Кръсна е великолѣпенъ. Надъ селото се издигатъ върховетѣ на Пиринъ. Подъ селото, на голъма дълбочина, бучи Струма между канаритѣ; бърже се скрие задъ скалитѣ и бѣга задъ планинскитѣ височини отъ жадния погледъ.

Между Кръсна планина и Каршияка лежи тѣснината, известна съ името *Кръсненска клисура*. Тѣснината е дълга около 25 км. и навсѣкждѣ окото жадно гълта дивнитѣ прѣлести на природата. Рѣката, спѣвана и тласкана отъ мощни канари, които я обикалятъ, е принудена да криволичи изъ дълбоката тѣснина и съ мжка да си пробива пжтъ на югъ. Всѣка кривина ни открива прѣдъ очитѣ особенъ миръ, дѣто окото вижда само стрѣмнитѣ гористи ридове по странитѣ, буйната шумяща рѣка въ дѣното на долината и малка частъ отъ синьото небе, която наднича между планинскитѣ върхове. До срѣдата на клисурата двѣтѣ срѣзуположни планински вериги силно се доближаватъ. Тукъ е и най-тѣсната частъ на клисурата. Точно тукъ, въ срѣдата на клисурата, мѣстни майстори сж направили, отъ дърво и камъне, здравъ и хубавъ мостъ, прѣзъ който минава шосето на лѣвия брѣгъ на рѣката, а по дѣсния остава пжтъ за пешеходци.

Въ началото на клисурата се намира гара Крупникъ, а 9 километра отъ нея е гара Кръсна, въ дола подъ самото село Кръсна. Не далече отъ гарата, въ срѣдата на пролома, е построенъ джовиденъ мостъ, подъ който сега минава тѣснолинейката. Мине ли се моста, клисурата малко се разширява, но все още надъ пжтя стоятъ високи недостъпни скали.

Шосето води по лѣвия брѣгъ, възкачва се стрѣмно и прѣминава прѣзъ бѣснотечещъ притокъ на р. Струма — *Шейтанъ-дере* (дяволска рѣка), който носи води отъ Пиринскитѣ върхове, като си пробива пжтъ между голѣми гранитни блокове.

Къмъ края на клисурата Струма още веднажъ се разши-

рява и образува гиздава котловина, обрасла въ зеленина и съ високи до 4—5 метра смръки. Подъ устието на р. Влахина, притокъ на Струма, последната си пробива пътъ прѣзъ тѣснопланинско ждрѣло. Отвѣсни скали стърчатъ отъ двѣтъ страни. Рѣката съ шумъ се промъква между високитѣ канаристи брѣгове и излиза отъ тия последни планински врата, за да навлѣзе въ Мелнишката котловина.

Крѣсненската планина се състои отъ напластени слоеве гнайсъ, глимеровъ шиферъ и диоритъ съ жили отъ варовникъ. По-високо стоятъ гранитни скали и образуватъ первазитѣ на голѣмата Крѣсненска тераса.

Въ юго-западната поляна Ель-тепе има широка скалиста котловина съ три планински езерца: *Елтепско*, най-високо, *Гергинско* и *Сипанинско* подъ него. Тритѣ се изливатъ едно въ друго и даватъ начало на каскадовидната рѣка Влахина, за която споменахме по-горѣ.

Южно отъ Ель-тепенскитѣ височини се начева равно било, извѣстно съ името *Мангъръ-тепе*, съ дълга и широка алпийска поляна.

Тукъ расте буйна трѣва и цѣлото лѣто пасятъ многобройни стада. Отъ двѣтъ страни на поляната се издигатъ повисоки первази. По на югъ поляната се стѣснява и планината взима другъ видъ. По билото се издигатъ купелообразни върхове. Такива върхове сж: *Веселица* и *Безбогъ* въ сѣверния край; *Араби-бунаръ* въ срѣдата и пирамидния красивъ връхъ *Пиринъ*, съ които се завършва сѣверния дѣлъ на Пиринската главна верига.

При самия връхъ Пиринъ (1433 м.) се намира проходъ, именуванъ *Пирински*, който се намира подъ върха и е около 600 м. високъ; отъ тамъ се започва нова по-низка верига съ посока на югъ и съ характерни черти, различни отъ сѣверната частъ.

Между сѣверния дѣлъ на Пиринъ пл. и южния ѝ дѣлъ, който започва съ планината *Али-Ботушъ* се намира *Парилската съдловина*, която служи за прѣходъ отъ Неврокопско къмъ Мелнишко.

До тукъ планината прилича напълно на Рила; сжщиятъ високъ, остъръ и скалистъ гребень; сжщитѣ циркуси, езера и прѣспи.

Високото било е покрито съ пространни алпийски пасища, усѣяни съ колосални каменисти върхове, въ непристъпнитѣ височини на които цѣвти *еделвайса*. Отъ всѣки връхъ се откриватъ плѣнителни гледки далеко въ Македония. Въ дъното на циркуситѣ блѣстятъ Пиринскитѣ езера — „*Пиринскитѣ очи*“ — досущъ подобни на Рилскитѣ. Наброяватъ се повече отъ 40 цуркуси, а именно:

Въ най-сѣверниятъ дѣлъ на Пиринъ имаме така нарѣченитѣ сухи циркуси, които сж каменисти долини. Водитѣ на тия безводни циркуси и долини излизатъ въ полето отъ двѣтъ

страни на хребета във видъ на голѣми карстови извори, каквито сж тѣзи въ Разложкото поле, надъ гр. Разлогъ, а именно: *Язтъ и Изтокъ*. Послѣ имаме циркуси въ Елтепенския дѣлъ: Мехомийския Суходолъ, Байова дупка, Бански Суходолъ, Кутело и Казано.

Циркуситѣ на р. Глазне или Бъндеричкия (съ 8 езера), Валевица (8), Прѣвалъ (4), Василичкия (7 езера), Папазгьолския (27), гдѣто се намира най-голѣмото езеро *Папазгьолъ* или *Попово езеро*. Това езеро има елипсовидно-продълговата форма. Отъ всички страни е заобиколено съ височини, само отъ юго-изтокъ има дълбоко ждрѣло, прѣзъ което се изтича и образува началото на р. *Ретидже*, многоводенъ притокъ на р. Мѣста.

Подъ него се редатъ терасовидно, едно надъ друго, още нѣколко малки езера, които образуватъ живописни водопади, дори до 50 м. височина. Източно отъ него се намира *Кременския* циркусъ, около сто метра по-високо. Южно отъ послѣдния се намиратъ още два циркуса — *Каменичкия и Бръзничкия*, задълбани въ рида Джоно; тукъ има 13 езера.

Юго-западнитѣ склонове на Пиринъ планина сж по-продълговати и по тѣхъ се редятъ циркуси съ множество езера, много отъ тия езера сж запълнени и образуватъ торфени търсища.

Св. Врачка Бистрица събира водитѣ си отъ обширни циркуси, които се редятъ по централната частъ на билото отъ Варовити чукаръ прѣзъ Кело до Пиляф-тепе, като образуватъ оригинална подкова 12 километра широка.

По-важни циркуси въ тая страна на планината сж: *Спанополскиятъ*, който има изгледъ на поле, дето се намиратъ най-хубавитѣ пасбища; *Башлийца* е голѣмъ циркусъ съ 5 езера, *Ливадето* съ 10 езера, *Белемето и Беговица*.

Най-типиченъ циркусъ е *Демиръ-Капийския*, който прѣдставя цѣла и пълноразвита ледникова форма. Скалиста седловина, тѣсна и по склоноветѣ покрита съ сипеи, подъ името Демиръ-Капия (Желѣзна врата); я отдѣля отъ Папазгьолския циркусъ отъ двѣтъ страни, на която се редятъ хубави планински езера като морски очи. Най-красивото езеро въ тая частъ е *Синьото* — точно подъ Демиръ-Капия.

Пиринъ планина е голѣмъ кондензаторъ на вода. Въ нея падатъ голѣми валежи. По високитѣ ѝ части снѣгътъ се задържа до другъ снѣгъ, като се образуватъ голѣми снѣжни прѣспи.

Тия прѣспи често се хлѣзгатъ по стрѣмнитѣ склонове и въ падането си отвличатъ всичко прѣдъ себе си, та задрѣсватъ и долините. По тоя начинъ тѣ подхранватъ съ вода много притоци на р. р. Мѣста и Струма и даватъ начало на многобройни буйни потоци.

По тия буйни рѣкички има множество чаркове-дѣскорѣзници, кждѣто населението намира добра работа.

Пиринъ е богатъ съ растителность, особено централния му дѣлъ.

Най-високитѣ части — чукитѣ и върховетѣ — сж голи или покрити съ остролистни трѣви, които само три мѣсеци растатъ и изчезватъ. Колкото по-долѣ се слиза, растителността се увеличава. Прѣзъ м. м. юлий и августъ се забѣлѣзватъ много цвѣтя съ ярки, силни цвѣтове. Въ тоя поясъ на планината се срѣщатъ слѣднитѣ цвѣтя: какалешъ, здравецъ, игличе, върти попъ, синята тинтява и еделвайса (трѣвиста звѣзда), който расте много по скалитѣ къмъ Байова дупка, Кутела, Ханската врата и пр.

И по-горѣ се каза, че въ Пиринскитѣ чалове, особено пѣкъ къмъ Струмскитѣ склонове, има обширни пасбища. По тия пасбища се срѣщатъ много влашки мандри (бачила).

Подъ тия пасбища се реди областъта на клека, а подъ него иглолистни гори: боръ, мура, елха и смърчъ. По-низко растятъ: букътъ, джбътъ, габерътъ; лещъкъ има само по най-низкитѣ хълмове.

Като свършваме съсъ сжщинския Пиринъ, не можемъ да не приведемъ впечатления отъ него, които изпиталъ при първото му виждане извѣстниятъ белетристъ Йорданъ Йовковъ.

„Далечъ нѣйдѣ въ посоката, отдѣто идѣше Струма, въ чистия и лазуренъ фонъ на небето, сѣкашъ изрѣзана и включена въ рамка отъ стрѣмни стѣни, далечъ на сѣверъ, като загадъчно и странно видѣние, издигаше се самотна и висока планината, покрита още съсъ снѣгъ, сѣкашъ цѣла извезана отъ чистъ и дѣвственъ мраморъ.

Върху нея блѣщѣха брилянтнитѣ искри на слънцето, обграждаше я отъ всѣкъдѣ нѣжната синевина на небето.

Това бѣше Пиринъ.

За пръвъ пжтъ азъ виждахъ Пиринъ! Прѣдъ очитѣ ми стоеше сжщиятъ образъ, който е възставалъ въвъ въображението ми, всрѣдъ епичния лжхъ и суровитѣ картини на хайдушкитѣ пѣсни. Азъ виждахъ Пиринъ, наистина, хубавъ, гордъ, изправенъ високо въ небето, и оттамъ, въ царствено величие и могжщество, спрѣлъ тежъкъ, неподвиженъ погледъ надъ всички други планини и усои“.

Южната половина на Пиринъ планина. Тоя дѣлъ на Пиринъ започва отъ Парилската седловина и държи до Бѣло море и не е вече правилна веригата, каквато бѣше до тука.

Разпада се на много части и е съ напрѣчни отдѣлни била. Тукъ липсватъ високитѣ върхове, голѣмитѣ циркуси, разнитѣ ледникови форми и планинскитѣ езера.

Цѣлиятъ тоя дѣлъ носи карстовъ характеръ съ неговитѣ извори, пещери и пр.

Въ минералогическия съставъ взима прѣднина варовникътъ, но срѣща се и гнайсъ и гранитъ.

Първо мѣсто въ южната частъ на Пиринската верига по редъ се пада на *Али-Ботушъ* съ едноименния връхъ, който е високъ 1800 м. Али-Ботушъ има конусовидна правилна форма съ трѣвениста глава и гористи гърди. Али-Ботушъ има три върха: Али-Ботушъ, Царевъ връхъ (най-високиятъ) и Козята стѣна. Отъ тия върхове се отваря голѣмъ хоризонтъ на югъ, западъ и изтокъ и можемъ да се ориентираме за вида на цѣлата срѣдна и южна частъ на Пиринъ. По дългитѣ му клонове има богати желѣзни руди, както и съсь сребро, мѣдъ и пр. Тия руди до скоро сж се обработвали и за това склоноветѣ на планинитѣ сж оголени.

Тия изоставени рудници носятъ името *рупи*.

На западъ отъ Али-Ботушъ се простира *Сенгелевската планина*, която допира до р. Струма и съ Бѣласица образува *Рупелския проходъ*. Тая планина въ нѣкои съчинения носи името *Ченгелъ-дагъ*, чиято височина достига 800 — 900 м. Нарича се още и Рупелска планина отъ с. Рупелъ, скрито въ нейнитѣ пазви край р. Струма. И по тая планина, която по всичко прилича на Али-Ботушъ, има богати желѣзни руди. Ченгелъ-дагъ отдѣля Мелнишкото хълмодоліе отъ Сѣрското поле. Изглежда, че тази планина е била слѣта съ крайщата на Бѣласица, а послѣ водитѣ на Струма сж го прокопали и така сж отдѣлили планинитѣ на Източна Македония отъ ония на Срѣдна.

Въ западнитѣ и юго-западни подножия на Али-Ботушката верига има 4 минерални топли извори при селата Марикос-тиново, Ченгелово, Дервентъ и Рупелъ.

Отъ върха Козята стѣна Али-Ботушъ се продължава въ *юго-източна посока* подъ името *Дрисла*, въ която се образува седловината *Бѣли-Прѣсекъ*, отъ дѣто почва *Кара-дагъ* (Черна-Гора Бродска) до с. Старчища въ източна посока; а въ южна се простира пл. *Канаклийца* до гр. Сѣръ. Източнитѣ склонове на послѣднитѣ сж покрити съ букови гори, а западнитѣ — голи скали. Тукъ по една пжтека отъ с. Кара-Кьой за Горно Броди бѣха избити отъ грѣцкия кръвожадникъ Доксиядись 15 невинни българи отъ с. Търлисъ и Кара-Кьой.

Черна-Гора има желѣзни руди, особено около с. Горно Броди. Между бродска Черна-Гора и склоноветѣ на Али-Ботушъ има дълбока фуниобразна долина, извѣстна съ име *Пещерникъ*, и една варовита пещера съ многоводенъ изворъ пакъ съ името *Пещерникъ*. Неговата вода и водитѣ отъ Черногогорскитѣ извори (Бродска рѣка) се събиратъ въ дѣното на долината и образуватъ р. Мжтница, която тече прѣзь дълбоко ждрѣло по юго-източна посока.

Въ сѣверо-източна посока отъ Ч. Гора се простира уединената *Стѣргачъ* пл., по която продължава грѣцко-българската граница и която отдѣля Елиската котловина отъ Гайтановската. Стѣргачъ е ниска и лекодостъпна и има гори отъ

джбъ, букъ, лѣска, габъръ, а краищата сж обработени съ културни растения.

Стъргачъ се съединява съ Али-ботушъ чръзъ низката Панаирска ливада, а съ по-южната верига Бозъ-дагъ чръзъ Папазъ-чаиръ. Между Капаклици и Бозъ-дагъ се намира тѣсната долина на р. Горнобродска, а между Капаклици и *Шарлия планина* тече Баничката рѣка (Сѣровица). Въ тая долина, край с. Баница, прѣзъ 1903 год. е убитъ великия македонецъ Гоце Дѣлчевъ.

Шарлия е успоредна на Сенгелвската пл. (Ченгелъ-дагъ). Тя се спуска отъ западната страна на Черна-Гора, надъ Сѣрското поле и достига до гр. Сѣръ. Къмъ селата Кърчово и Крушово пуска стръмни склонове, на югъ — полегати; по срѣдата ѝ се намиратъ хубави гори букови и борови. Подъ върха ѝ *Али-баба* е мѣстносттата *Лелята*, обраснала съ прѣкрасни гори и изпѣстрена съ ледовити и кристални извори. Тая мѣстность бѣше лѣтната резиденция на сѣрските богаташи въ турско врѣме. Лѣтно врѣме *Шарлията* е пълна съ влашки стада. Отъ върха ѝ се открива чудесна гледка, която просто омайва око.

И Капаклици и *Шарлия* сж богати съ желѣзни руди. *Бозъ-дагъ*. На изтокъ отъ Бродската рѣка и на Черногорския проходъ Узунджата се издига висока островърха планина, която е успоредна на пл. *Шарлия* и на Сенгеловската (Ченгелъ-дагъ) и много по-висока отъ тѣхъ. Тя достига до пролома на Мѣста и Родопитъ.

Тя се отличава много отъ Централния Пиринъ. Скалитъ ѝ сж главно отъ гранитъ, мраморъ и варовикъ, който придава на веригата карстовъ характеръ; по краищата на Бозъ-дагъ има доста извори.

Началото на послѣдната носи името *Смийница* пл.

По срѣдата се издига кжжеловидния връхъ *Струдель* или *Щудеръ* (споредъ Л. Томовъ). Отъ него планината взима почти източната посока съсъ срѣдна височина около 1,500 м. Тая частъ е собствено Бозъ дагъ или, както нѣкои географи я наричатъ, *Щудеръ* пл. по името на върха. Тя е стръмна съ много пещери; достига до дълбокия проходъ *Гюреджикъ* (отъ с. Гюреджикъ), който прѣдставлява удобенъ пътъ отъ Драма за Неврокопъ.

Сѣверо-източно отъ Гюреджиксия проходъ се простира планината *Св. Тодоръ*, която се слива съ низкитъ скалисти краища на Стъргачъ пл.. Св. Тодоръ надъ с. с. Зърнево и Волакъ се нарича *Шилка планина* (1,500 м.) и върви на изтокъ; като се разклонява и снишава допира съсъ стръмни краища до р. Мѣста. Главната частъ, подъ име *Дебелина планина*, продължава на изтокъ, достига до дълбокия проломъ, сѣверно отъ с. Буково и покрай нея минава трасето на южномакедонската желѣзница Солунъ—Дедеагачъ.

Въ сѣвернитѣ поли на Бозъ-дагъ се намира *Елиската* котловина, висока надъ морското равнище 610—630 м. Тя има доста правилна трижгълна форма. Най-широката частъ опира до Бозъ-дагъ и има около 12 клм. Отъ изтокъ е заградена съсъ Стѣргачъ пл., а отъ западъ съ Черна-Гора. На сѣверъ тая планина се приближава до Бозъ-дагъ и между тѣхъ остава тѣсна клисура 5 клм., прѣзъ която се излива водата отъ Пещерникъ въ Елиската котловина. Друга вода иде отъ тѣсния жгълъ между Ч. Гора и Бозъ-дагъ, а трета изъ между тази и Стѣргачъ. Отъ тритѣ води се образува една рѣкичка, която се доближава до Бозъ-дагъ и въ една широка пещера при с. Елисъ пропада въ земята. На югъ отъ Бозъ-дагъ, изъ друга подобна пещера, при с. Калапотъ излиза сжщата рѣкичка и, подъ име *Панега*, пои Драмското поле, съединява се съ р. Драматича и се влива въ р. Струма. Елиската котловина е много плодородна и гжсто населена. Тя е една весела планинска мѣстность, съ здравъ климатъ и бодро население.

Сѣвернитѣ поли на Бозъ-дагъ сж стрѣмни, безводни и голи. Само тукъ-тамъ се срѣщатъ гори отъ букъ и джбъ. Такива гори се срѣщатъ около Бродската рѣка, въ долинитѣ между Дебелина планина и Висеникъ. По високия гребенъ има широки пасища, ала нѣмайки вода, не сж сгодни за скотовъдство.

Южнитѣ склонове напълно приличатъ на сѣвернитѣ, но къмъ западъ пуска голѣми разклонения, а на изтокъ — кжси.

Отъ върха *Меникионъ* къмъ югоизточна посока върви единъ низкъ, землистъ, достъпенъ, обработенъ и до върха населенъ клонъ безъ особено име. Тоя клонъ е *Зъхненска планина*, нарѣчена по името на мѣстността, която се простира отъ къмъ юго-западъ.

Въ началото билото е равно и се казва *Добро поле*. Срѣдната височина на Зъхненска пл. достига 700—800 метра.

Много полегати землисти хълмове отъ нея се издигатъ до езеро Тахиносъ. Тия хълмове сж разработени и раждатъ отлични жита, а по низкитѣ мѣста — добъръ памукъ. Гори рѣдко се срѣщатъ и то обикновено джбови, пърнарови и лѣшникови храсталаци.

На юго-изтокъ Зъхненската пл. опира до р. Драматича съ високи отвѣсни варовити скали.

Рѣката си е пробила пжтъ прѣзъ едно тѣсно скалисто ждрѣло, нарѣчено *Ташлѣкъ* (Каменякъ).

Срѣдната частъ отъ Бозъ-дагъ пуца голи и стрѣмни склонове къмъ Драмското поле и е много безводна.

Сжщо слабоводна е и Дебелина планина. Тя има доста проходи, отъ които най-важенъ е *Буковския проходъ*; прѣзъ него минава желѣзния пжтъ Солунъ—Деде-Агачъ. Подножията, които сж варовити хълмове, даватъ най-добрия македонски тютюнъ.

Южно отъ Буковския проходъ постепено се издига варовитата планина съ много успоредни и низки бърда, които захващатъ отъ дѣсния брѣгъ на Мѣста.

По тия бърда се обработва тоже хубавъ тютюнъ.

Едно отъ тия бърда иде отъ р. Мѣста, тъкмо дѣто тя напуска родопския проломъ и има височина 945 м., върви на западъ и свършва съ голия хълмъ Бунаръ-баши (506 м.). Тукъ сж развалинитѣ на прочутия древенъ градъ *Филипи*. Въ политѣ на тоя хълмъ се намира единъ голѣмъ пещеренъ изворъ, който носи сжщото име и който е поилъ стария градъ.

Друго отъ тия бърда върви по морското крайбрѣжие, край сѣверната частъ на Сари-шабанската крайморска низина и отива чакъ до гр. Кавала, който лежи въ политѣ на това бърдо. На сѣверо-западъ отъ града много се снишава и образува удобенъ проходъ (196 м.) надъ морското равнище и свършва при Орфанския заливъ съ голи хълмове.

Успоредно съ това бърдо се издига *Кушница планина* (Бунаръ-дагъ, още Пърнаръ-дагъ). Тя отъ западъ допира до самото устие на Струма. Тя има остъръ ясно-опредѣленъ гребенъ съ високи отдѣлни върхове, отъ които най-високия достига 1872 м..

Сѣвернитѣ склонове сж продълговати, ребрата сж покрити съ гори и прорѣзани отъ многоводни потоци. Въ подножието има много голѣми и състоятелни села.

Въ сѣверо-източния край се намира мѣнастирътъ *Св. Ив. Кушникъ* или *Кушница*. Отъ тукъ се спускатъ продълговати склонове къмъ западъ и се свързватъ съ Зѣхненска пл., та отдѣлятъ Драмското поле отъ Сърското.

Въ Кушница пл., както и въ Бозъ-дагъ, има среброносни галенити. Още отъ далечно врѣме сребренитѣ рудници на Кушница били прѣдметъ на оживена експлоатация. Разработването е прѣстанало отъ втората половина на XIX. в., защото струвало много разноси.

Родопска група или система. Другадъ казахме какво се разбира подъ името Родопска група или система планини въобще, какъвъ е тѣхния характеръ и какво пространство заематъ отъ Балканския п-овъ.

Сега ще се занимаемъ съ собствената или сжщинската Родопска група или както се нарича, *Доспатски планини*.

Сжщинскитѣ Родопи завзематъ едно грамадно пространство надлъжъ и наширъ, като се протѣгатъ между коритата на р. Мѣста и р. Марица отъ западъ къмъ изтокъ, и отъ тѣхнитѣ извори — до Бѣло море — отъ сѣверъ къмъ югъ.

Цѣлото недогледно пространство между Мѣста, Пловдивската и Одринската равнини се пълни съ безбройни клонове и разклонения отъ тая група и прѣдставлява единъ истински хаосъ отъ разхвърлени височини по разни посоки.

Тази обширност и разхвърленост на Родопските планини е първата разлика между тях, Рила и Пирин.

Втората разлика е, че тѣ сж леснодостъпни и до най-високитѣ си части и сж населени дори до върховетѣ си.

Приликитѣ на Родопитѣ сж поменатитѣ двѣ планини се свеждатъ въ слѣдното:

Сѣверозападнитѣ краища на Родопитѣ много си приличатъ на Рила; особено она дѣлъ отъ тяхъ, който се намира между изворитѣ на р. р. Мѣста и Марица. Тукъ се срѣщатъ сжщитѣ островърхи скалисти чалове, сжщитѣ страховити пропасти съ планински езера около тяхъ, сжщитѣ диви недостъпни и ненаселени усои, между които текатъ бѣсни потоци.

Въ срѣдната си частъ Родопитѣ приличатъ на Пиринъ: по главното било се появяватъ продълговати алпийски поляни, заградени съ успоредни гребени и главнитѣ върхове бавно се издигатъ като кубета надъ билото. Сжщо така сж сходни южнитѣ части на Пиринската група. И тукъ отдѣлни вериги вървятъ отъ западъ къмъ изтокъ като продължение отъ Бозъ-дагъ, та заграждатъ голѣма крайморска равнина.

Върхътъ *Манчо* стои на главната рилска верига. Въ сѣвероизточнитѣ му склонове сж изворитѣ на р. Марица, а въ югоизточнитѣ — на Бѣла Мѣста. Право на изтокъ отъ Манчо се с уща единъ високъ клонъ и има чисто рилски характеръ.

Ако гледаме вънкашно, той трѣбва да се причисли къмъ рилската верига. Географически той дѣли Македония отъ Тракия, затова трѣбва да се постави къмъ сжщинската родопска верига.

На изтокъ отъ него се издигатъ високи чалове, отъ които най-високъ е *Белмекенъ* (2641); послѣ, *Мусановъ чалъ* съ планинско езеро Лѣвица, което дава водитѣ си на Бѣла Мѣста; *Каменичи чалъ*, въ чиито южни поли се намиратъ двѣ езерца — начало на р. Черна Мѣста.

Южно отъ Белмекенъ, покрай лѣвия брѣгъ на Ч. Мѣста, върви *Самаръ Планина*, съсъ срѣдна височина до 2000 м. И отъ нея захваща сѣверозападния дѣлъ на родопската планинска система, който носи името *Доспатъ планина* или *Доспатъ дагъ* (по турски).

Въ южния си край Самаръ се снишава и образува единъ високъ прѣсѣкъ, който служи за проходъ отъ Разлога за Пловдивско поле прѣзъ Чепино. Той се именува *разложки* и е единъ отъ най-удобнитѣ пѣтища въ цѣлата родопска верига.

На югъ отъ прохода билото на планината се повдига бавно и достига до върха *Велица* (1717 м.); то е тѣпо и усѣяно съ колиби отъ голѣмото помашко село Бабекъ, което се простира дори до р. Мѣста въ Македония. Единъ мощенъ клонъ излиза отъ главното било, върви на изтокъ съ името *Араби-чалъ* — и послѣ завива на сѣвероизтокъ подъ името

Алабакъ, който стръмно се виши надъ Пловдивското поле.

Другъ по-низъкъ отъ него клонъ върви отъ с. Бабекъ и полегато достига до коритото на Мѣста. Тоя клонъ, понеже спада повече въ Македония, ще го нарѣчемъ Македонски родопски клонъ. Между него и главното било се образува трѣвенисто корито, продължено по посока на главната верига и съвършено прилично на Пиринското, по което тече пиринска Бистрица. И въ това родопско корито тече голѣма рѣка, извѣсна съ името Доспатъ-дере или Рата.

Главниятъ гребенъ върви къмъ югъ, като се повишава и достига върха *Каинъ-чалъ* (1811 м.).

Тоя връхъ прѣдставлява планински вжзелъ, отъ който могатъ да се прослѣдятъ главнитѣ разклонения на родопската планинска система: на сѣверо-западъ — *Доспатъ*, на изтокъ — *Сръдниятъ Родопи* и на югъ — *Южнитъ*.

Отъ Каинъ-чалъ Доспатската верига се спуща право на югъ и достига Мѣста южно отъ устието на Доспатъ-дере (Рата), като образува една завършена верига, почвайки отъ Самаръ пл., та до Чечкия проломъ на Мѣста, който захваща отъ тукъ.

Единъ отъ тия клонове е и *Елешинския*, който е по-високъ отъ Бабешкия, допира стръмно до Мѣста, срѣща се съ Пиринскитѣ клонове и прѣграждатъ Разлошката котловина и р. Мѣста, която тукъ си е пробила пжтъ прѣзъ диво планинско ждрѣло. Това ждрѣло е начало на македонската „Момина Клисуре.“

Много стръмни клонове пуца Доспатъ къмъ Македония и тѣ образуватъ лѣвата страна на поменатата клисура. Високо сж обрасли съ едра борова гора, а въ сръдниятъ части се срѣщатъ малки джбови гори. Между склоноветѣ на Доспатъ, особено южнитѣ, се образуватъ долини, които доста се разширяватъ.

Между главното било на Доспатъ и онова на клона, който се отдѣля отъ върха *Бъли-бръгъ*, се срѣща една коритообразна поляна, обрасла съ буйна трѣва и прѣдставляваща прѣкрасно планинско пасище. Тази поляна се нарича *Доспатъ-якла*, която достига ширина до 2 клм.

Въ южния си край се стѣснява, та между двата успоредни гребена, се образува тѣсна долина на р. Доспатъ-дере, която е гжсто населена съ помашки села. Прѣзъ Доспатската долина минава втория проходъ отъ Неврокопско за Пловдивско. Проходътъ е високъ и мжчнопроходимъ, особено зимно врѣме.

Главниятъ гребенъ достига 1791 м.; отъ него се слиза въ Доспатската поляна, висока 1198 м., а сетнѣ отъ тамъ се минава втория гребенъ, високъ 1234 м.

Отъ върха Каинъ-чалъ на изтокъ се отваря високата и богата съ растителностъ *Круша планина*, която има високъ гребенъ надъ 2000 м. и стои въ центъра на Родопитѣ.

А отъ нея на югъ се спуска широко тжпо трѣвенисто било, извѣстно съ името *Олуяила* или още *Кушларь-дагъ* (2177 м.) Това било отдѣля коритото на р. Арда отъ Мѣста и образува природна граница между Тракия и Македония.

Понеже Родопскитѣ планини по своята разхвърленостъ прѣдставляватъ единъ хаосъ, не може точно да се опрѣдѣли кои тѣхни части спадатъ въ Македония и кои въ Тракия.

За източнитѣ граници на Македония трѣбва да си припомнимъ казаното въ началото, а именно:

Тя започва отъ устието на р. Мѣста, върви на сѣверъ по течението ѝ, достига с. Букъ, областъта Чечъ и отъ върха Крушово върви по билото на Родопитѣ, слѣдвайки водораздѣла на Мѣста и Марица и спира до колосалния рилски връхъ Мусала, който като стражъ издига гордата си глава и гледа тритѣ области: България, Тракия и Македония.

Низини, равнини и напояване. До тукъ се занимахме съ изучаването на планинитѣ въ нашата Родина, които съставляватъ, тѣй да се изразимъ, нейния скелетъ. Сега по редъ ние ще трѣбва да говоримъ за низкитѣ мѣста и равнинитѣ, които ние уподобяваме на мускулитѣ на живото тѣло.

За по-голѣма яснота и удобство въ изложението, ние ще говоримъ по редъ и за *водитѣ*, които текатъ прѣзъ тия низини и равнини и които въ сжщностъ сж единъ отъ главнитѣ фактори за образуването на тѣхъ, сирѣчъ на низинитѣ.

Започваме съ изучаването коритото на р. Мѣста.

Рѣка Мѣста. Коритото или басейна на р. Мѣста се ограничава отъ сѣверъ съ Рила и разклоненията ѝ; отъ югъ — брѣговетѣ на Бѣло море; отъ западъ Пиринъ — Али-ботушъ — Бозь-дагъ и отъ изтокъ — Доспатъ планина. Цѣлото корито прѣдставлява единъ дълбокъ планински проломъ, навечеръ къмъ юго-изтокъ и обхваща едно пространсво отъ 2,777 кв. км. Общата дължина на рѣката, отъ изворитѣ до устието, достига 226 км., отъ които само 30 км. се падатъ на течение прѣзъ сжщинска равнина, а другитѣ — прѣзъ чисто планинска мѣстностъ. Ето защо Мѣста е чисто планинска рѣка, много водна и буйна.

Тя съ най-голѣмъ напоръ си е пробила пжтя и сега води неуморима борба съ скали и урви, прѣзъ които се провира. По тая причина много криволичи и изобилствува съ прагове и каменяци. Нейното корито е неравно и по нейното течение не могатъ да се пускатъ салове.

На сжщитѣ причини се дължи и дълбочината ѝ, която нѣкъждѣ достига до 2 метра и само може да се газѣ въ срѣдното ѝ течение. По многоводие се равнява на р. Бистрица. Тѣй като нейнитѣ извори се намиратъ на една надморска височина повече отъ 1,000 м., тя е много бърза и увѣсътъ (падането) ѝ е много силенъ.

Отъ всички македонски рѣки Мѣста е най-бързоводна.

Въ най-горното си течение, до Якорудската долина, планинските потоци, които я образуватъ, слизатъ отъ грамадни височини съ поройно течение.

Срѣдниятъ увѣсъ (падежъ) на цѣлото ѝ течение е около 5 м.; само по равнината, когато вече приближава морето, т. е. въ най-долното течение, рѣката има бързина до 1 метъръ на 1 километъръ.

Рѣка Мѣста, споредъ нѣкои добила си е името отъ това, че постоянно мѣнява коритото, т. е. го мѣсти.

Старитъ ѝ давали името *Nestus* и по прилика въ съзвучието, нарѣчена е отъ славянитъ Мѣста. Турцитъ я зоватъ *Кара-су* — Черна вода; българитъ отъ Гюмюрджинско я именуватъ *Черна рѣка*.

Рѣка Мѣста се образува отъ два рилски потоци: *Черна Мѣста* и *Бѣла Мѣста*.

Черна Мѣста събира водитъ си отъ двѣ малки рилски езера въ подножието на Каменити-чалъ и отъ потока *Лѣвица*, който изтича отъ едноименното си езерце. Потока върви успоредно съсъ Самаръ планина и приема другъ съ име *Дръшенецъ*, по долината на който върви Разложкия проходъ.

Подъ устието на Дръшенецъ Черна Мѣста се срѣща съ *Бѣла Мѣста*, която събира водитъ си отъ три езерца подъ рилския връхъ Грънчаръ. Въ Бѣла Мѣста се втича р. *Нехтевица*, която прибира водитъ си въ южнитъ склонове на в. Налбантъ, отъ така нареченитъ Бански езера. По р. Нехтевица се отваря по-широка долина и върви пѣтя отъ Разложко за Самоковъ.

Двѣтъ рѣки, Черна и Бѣла Мѣста, образуватъ доста голѣма планинска рѣка, която бързо тече на югъ прѣзъ широка долина, достъпна и за кола. Надъ с. Якоруда коритото се отваря и се образува красивата планинска *Якорудска долина*, широка 1—2 км. и дълга 5 км., въ която лежи Разложкото село Якоруда.

Отъ тука рѣката почва да криволичи ту на югъ, ту на юго-западъ прѣзъ хубави долини, заградени отъ изтокъ съ Бабешкитъ полегати ридове и отъ къмъ западъ съ Рилски клонове.

Отъ Рила приема р. *Бѣлица*, която прѣсича с. Бѣлица, минава прѣзъ гиздаво *Бѣличко полеце*, около 1 часъ дълго и прѣзъ канаристо устие се излива въ Мѣста.

Покрай рѣка Бѣлица върви главния пѣтъ отъ Разлогъ за Самоковъ.

Наякналата Мѣста тече единъ часъ по кръшно корито и навлиза въ едно ждрѣло (Тесаница), отгдѣто започва прохода *Момина клисура*.

Пространството между Рила и Доспатъ пл. (Самаръ), по горното течение на р. Мѣста съ нейнитъ балкански притоци,

прѣдставлява една висока планинска котловина, чиито низки мѣста стоятъ 800 до 900 м. надъ морското равнище.

Тази котловина е извѣстна съ името *Разложка* или *Разлогъ*. Заобиколена е отъ всички страни съ високи великолѣпни планини съ омайна прѣлестъ.

Понеже котловината е много висока, въ нея не вирѣе лозата; но по поленцата, които се отварятъ край рѣкитѣ се ражда рѣжъ, царевица, малко пшеница, прочутъ бобъ и различни картофи. Въ низинитѣ има чудесни ливади; а по височинитѣ — тучни пасища. Тукъ има на 3 мѣста минерални бани (с. Баня).

Разлогътъ е изобилно напоенъ отъ многобройни буйни води.

По-важни отъ притоцитѣ, които Мѣста приема сж :

Бѣла рѣка или *Мехомийска*, която събира водитѣ си отъ Мехомийската планина, отъ къмъ Прѣдѣлъ и подъ Даутовъ връхъ, приема двата красиви извори, които излизатъ въ *Мехомийското поле*; единъ отъ тѣхъ, *Язътъ*, минава прѣзъ гр. Разлогъ (Мехомия), тече прѣзъ града и се влива въ Бѣла рѣка. Другиятъ отъ изворитѣ се казва *Изтокъ*, минава близо до гр. Разлогъ, но още не е използванъ за никакви индустриални цѣли, когато на Яза вече е построена електрическа инсталация и Мехомия вече се радва на електрическо освѣтление. Въ Изтокъ се влива и Банската рѣка *Глазне*. Тя води началото си отъ Бъндеричкия и Валевикия циркуси. Като буйна планинска рѣка тя се спуска бързо и минава прѣзъ Банско и пои *Банското поле*, което е доста плодородно. Тукъ е и р. *Дамяница*, на която е построена нова инсталация за освѣтление на Банско и за индустриални цѣли.

Малко по на югъ срѣщаме другъ важенъ Мѣстинъ притокъ — *Добринишката рѣка*, която води началото си отъ Диселичкитѣ езера и минава прѣзъ с. Добринища, хубаво селище съ топли минерални извори, бждащъ курортъ.

До тукъ се счита горното течение на р. Мѣста.

Малко по на югъ отъ Добринища започва срѣдното течение на рѣката, която навлиза въ една клисура между склоноветѣ на Пиринъ и Доспатъ.

Тази клисура се нарича *Момина клисура*. Мѣстото, дѣто навлиза Мѣста, носи името *Тесаница*; то прѣдставлява високо скалисто устие, пробито отъ рѣката, която прави голѣмъ кривулъ първо на изтокъ, послѣ на югоизтокъ.

Тукъ долината е толкова тѣсна, че нѣма пжтъ, още въ начало на ждрѣлото отъ Доспатъ слиза единъ буенъ планински потокъ — *Елешница*, който мие с. Елешница. Тукъ има минераленъ изворъ. При Лопушкитѣ ханове долината на Мѣста се разширява малко и оттамъ вече Мѣста взема югоизточна посока, която държи чакъ до устието си. На много мѣста рѣката се прѣсича отъ скали и водата ги прѣскача

съ ужасенъ ревъ. Отъ начало долината не е привлѣкателна, брѣговотъ сж голи и страшни; но по надолѣ картината става по-весела: почватъ да се рѣдватъ красиви долини, обраснали въ гжсти борови гори и прѣсечени отъ кристални палави потоци.

Особено приятна е долината на р. *Ретидже* или *Иртишъ*, която взима водитѣ си отъ голѣмото Попово езеро (Папазъ-гьолъ), находяще се въ широкото Пиринско било. Тя има много вода и тече прѣзъ чудно хубава гориста долина съ посока отъ западъ на изтокъ. И по хълмиститѣ брѣгове на тоя Мѣстенъ притокъ има хубави лозя.

Отъ дѣсна страна Мѣста приема *Лакинската рѣка*, която тече покрай с. Кремена.

При това село Мѣста образува новъ завой и тъкмо при извиването, всрѣдъ водата, стърчи висока скала, прилична на легналъ лъвъ. Народътъ я нарича *Купенъ*.

Отъ това мѣсто настѣпва вече най-тѣсната частъ на долината. Канари, покрити съ вѣчни гори, притискатъ рѣката отъ двѣтѣ страни, принуждаватъ я постоянно да мѣни посока и да тече шумно, цѣла покрита съсъ сръбърна пѣна, по които, при ясенъ день, слънчевитѣ лжчи се отразяватъ въ стотици разноцвѣтни джги. Пжтьтъ се дѣли отъ разярената рѣка и бѣга горѣ по Пиринскитѣ канари. Тая тѣснина се продължава единъ часъ и на края ѝ Мѣста излиза между двѣ великански стѣни.

Едната, дѣсната, е стрѣмна, гола и на върха е усѣяна съ укрѣпления отъ старо врѣме; тя е плѣнителна, но и страшна.

Тия укрѣпления носятъ името *Момини кули*, гдѣто, споредъ народното прѣдание, е живѣяла хубавата мома Мѣста, сестра на Струма, и е пазила прохода.

По-надолѣ, къмъ югъ, отъ Доспатъ иде единъ доста голѣмъ многоводенъ притокъ *Нидимшиица*, който има дълбока и широка долина, покрита съ ниви, буини ливади, лозя и бобови градини. Той влиза въ Мѣста до самото село Цирополъ. Два високи върха на югъ отъ устието на тоя притокъ образуватъ южнитѣ врата на Момина клисура. На лѣвия връхъ има стари укрѣпления.

Цѣлата Момина клисура е дълга около 30 км. Тя е помжчнодостпна отъ Крѣсененската. Сега има построенъ единъ пжть по терасообразнитѣ ребра на Пиринъ, който съединява Неврокопско съ Разлога.

Щомъ Мѣста се освободи отъ тѣсната клисура, навлиза въ *Неврокопската долина*.

Тя е продълговата котловина, спружена на юго-изтокъ около 30 км. Въ срѣдата се разширява до 10 км. и прилича на дългнесто корито, легнало между Доспатъ и Пиринъ. Височината на равнината е около 550 метра.

Понеже долината е защитена добръ от студения вѣтрове, тя има добър климатъ съ характеръ на сръдноевропейски. Почвата е алувиална и плодородна. Расте хубава пшеница, царевица, добър тютюнъ и грозде. Има тучни ливади и богати алпийски пасища.

По низкия мѣста на долината се обработва и малко оризъ. Въ сръдата рѣката тече въ плитко пѣсчливо рѣчище и постоянно се мѣсти.

Отъ къмъ изтокъ се издигатъ бавно и вълнообразно хълмоветѣ на Доспатъ, а отъ западъ се спускатъ стрѣмно варовитния бърда на Пиринъ. На югъ крайщата на Стѣргачъ пл. сж низки и хълмисти. Въ югозападния си край долината постоянно се стѣснява, до като се обърне на тѣсна клисура и по-нататкъ на планинско ждрѣло.

Въ Неврокопската долина Мѣста приема отъ Пиринъ слѣдния рѣки:

Рѣка Туфча събира водитѣ си по ребрата на самия връхъ Пиринъ, тече изъ стрѣмна, но леснодостъпна долина, слиза въ полето на с. Баничанъ, дѣто напоява много ливади и ниви и се излива въ Мѣста — малко по на югъ отъ устието на Клисурата.

По нейната долина минава пътътъ отъ Неврокопско прѣзъ Пиринския проходъ Баба за Мелнишко.

Неврокопската рѣка иде отъ Папазъ-чаиръ, минава прѣзъ Неврокопъ и се влива въ Мѣста — малко по-далече отъ града.

Подъ гр. Неврокопъ, близо до с. Мосомища, се намира единъ карстовъ изворъ подъ име *Топлицата*, който дължи името си сигурно, че зимно врѣме водитѣ му не замръзватъ; водата му тече низъ полето около 1 клм. вѣвъ видъ на рѣка, която носи доста вода въ мѣста.

Единъ отъ най-големия притоци на Мѣста, идещи отъ Пиринъ, и най-буйния — е р. *Буровица* (Мжтница), която извира отъ ребрата на върха Али-ботушъ; увеличава водитѣ си съ ония потоци, които идатъ отъ с. с. Тешово, Гайтаниново и Парилъ, които сега сж въ българска територия, и отъ с. с. Каракъой, Търлисъ, Старчища, сега въ гръцка територия.

Населението отъ областта на р. Буровица се занимавало нѣкога съ рударство, като добивало желѣзо чрѣзъ самокови, сир. по първобитенъ начинъ. Европейската мощна конкуренция отне тоя залък хлѣбъ на тамошния жители. Цѣлата тази областъ е била извѣстна съ името *Мървашко*.

Покрай р. Буровица върви главния пътъ отъ Сѣрско поле прѣзъ Черна Гора за Неврокопъ. Тя се излива въ Мѣста при с. Долна Сингартя.

Тия сж по-главния притоци на Мѣста отъ Пиринъ.

Сега да кажемъ нѣколко думи и за притоцитѣ, идещи отъ Доспатъ.

Отъ тѣхъ по-важни сж два:

Р. Канина, която извира високо въ македонския гребенъ на Доспатъ планина. Тече на юго-западъ прѣзъ една гориста мѣстность. Чрѣзъ единъ планински пробой излиза при с. Ковачевица, дѣто долината се разширява; послѣ влиза въ тѣсна клисура, кждѣто се намиратъ топли минерални извори.

Като излѣзе отъ клисурата мие с. Исирликъ, дѣто се намиратъ развалинитѣ на древния градъ Никополъ. Тукъ се образува тѣсна котловина, отъ която излиза и се излива въ Мѣста срѣщу Неврокопъ.

Друга по-важна рѣка е *доспатска Бистрица*. Тя извира сжщо отъ македонския гребенъ на Доспатъ и отначало тече успоредно съ планината.

Единъ високъ клонъ отдѣля коритото на р. Канина отъ онова на Бистрица. Въ горната си частъ тя тече прѣзъ дългнесто корито, дѣто се намира помашкото село Плетона, послѣ тече прѣзъ диво ждрѣло и отъ тамъ навлиза въ красива и удобна долина.

Взима юго-източна посока и се втича въ Мѣста близо до голѣмото турско село Ябланица.

Всички изброени притоци сж въ срѣдното течение.

По-надолъ отъ устието на р. доспатска Бистрица започва послѣдната планинска тѣснина, прѣзъ която Мѣста тече. Тази тѣснина е извѣстна съ името *Чечъ*, понеже около нея се простира планината *Чечъ*, населена съ помаци.

Тя се простира отъ западъ между планинитѣ Крушовски, Олуяила и Кушларъ-дагъ, достига до р. Мѣста и обхваща малка частъ отъ дѣснитѣ ѝ брѣгове.

Чечката тѣснина е дълга 75 до 80 км.

Сѣверниятъ дѣлъ се ограничава отъ западъ съ отвѣснитѣ бърда на Стъргачъ планина, които тикватъ Мѣста къмъ изтокъ и тя прави завой. Отъ източната страна тѣснината се ограничава отъ македонския Доспатски гребенъ, който спуска стрѣмни склонове.

По тоя начинъ се образува единъ дълбокъ проломъ. скалистъ и недостъпенъ. Села нѣма, защото липсва мѣсто, Селета се намиратъ настрана въ долинитѣ на нѣкои малки поточета. Тая тѣснина отъ първия дѣлъ продължава близо 22 км. и само къмъ края си се отваря хубава планинска долина и тука Мѣста приема два по-голѣми свои притоци: *рѣка Рата* или *Доспатъ-дере*.

Изворотѣ ѝ се намиратъ високо въ Доспатската планина, въ една гориста мѣстность, нарѣчена *Черни скали*, която се намира тамъ, дѣто Доспатското било почва да се разширява много и да се дѣли на три успоредни гребени. Рѣката тече отначало прѣзъ една мочурлива алпийска поляна, която се казва *Доспатъ-яйла* и която се простира между главното било и македонския гребенъ. Рѣката държи юго-източна по-

сока, докато достигне село Доспатъ. Тукъ рѣката тече прѣзъ тѣсна долина, минава с. Барутино и завива на югъ.

Отъ двѣтъ ѝ страни се спускатъ планински ребра, по които сж прѣснати помашки села. Рата излиза на Лжкавишката котловина при помашкото село Борово и на изтокъ отъ него *се излива въ р. Мѣста.*

Другиятъ притокъ иде отъ една хубава котловина между Стъргачъ пл. и Бозъ-дагъ. Ниско бърдо дѣли тази котловина отъ Елишката и служи за добъръ пжтъ.

Тази рѣка носи името *Лжкавица*; при с. Лжкавица приема малъкъ потокъ и пои долинката при с. Волакъ.

Р. Лжкавица се втича въ Мѣста по горѣ отъ р. Рата.

Отъ устието на послѣдната започва вториятъ дѣлъ на Чечската тѣснина.

Отъ дѣсна страна надъ Мѣста стърчи Дебелина планина, чиито стрѣмни скали се издигатъ надъ 200—300 метра и се огледватъ вѣвъ водитѣ.

Отъ лѣво се притискатъ стрѣмнитѣ краища на Доспатъ пл. Долината е толкова тѣсна, че нѣма мѣсто за пжтници. Това ждрѣло държи около 8 км.

При с. Папазъ-къой се отваря малка долина, дѣто Мѣста приема многоводния притокъ *Тисовска рѣка* или *Мажденъ-дере*.

Този притокъ иде чакъ отъ срѣднитѣ Родопи и тече прѣзъ стрѣмна долина на югъ.

Прѣзъ тази долина върви пжтъ прѣзъ срѣднитѣ Родопи отъ Тъмръшъ за Драмско. При село Папазъ-къой има мостъ надъ Мѣста.

Отъ това село на долѣ рѣката пакъ силно се стѣснява отъ най-източния клонъ на Кушларъ пл. и отъ най-западния на Бозъ-дагъ. Това недостъпно ждрѣло е дълго 10 км.

За втори пжтъ рѣчната долина се разтваря и образува прѣкрасната *Буковска* котловина, прѣзъ която буйно текатъ планински поточета.

Прѣзъ тѣснитѣ долинки минава пжтъ отъ коритото на р. Арда за Буковската котловина и отъ тамъ за Драмското поле.

Отъ Буково рѣката тече на юго-изтокъ и долината ѝ постепенно се стѣснява, като при с. Ени-къой се обръща пакъ на диво величествено ждрѣло. Мѣста бѣсно реве, водитѣ ѝ се обръщатъ на пѣна и едва се промѣква, като води отчаяна борба съ великанскитѣ стѣни, които искатъ да я задушатъ. Мѣста, обаче, надвива своитѣ врагове и постепенно нейното корито се разтваря. При с. Окчиларъ тя се прощава съ планинскитѣ колоси.

Отъ тукъ тя почва да тече бавно и отъ буйна и разярена рѣка тя става тиха, тромава.

Мѣста вече навлиза въ равнина като пълноводна рѣка и се минава само съ ладия. Тази равнина се казва *Сариша-*

банска, която е ниска и блатлива. По нея Мѣста тече сѣ на югъ близо 30 км. Земята тукъ е извънредно плодovitа и е гжсто населена съ турци. Подножията тукъ се наричатъ *Яни* и даватъ най-прочутия на свѣта македонски тютюнъ или Енидженски, съ прославеното име „*бохча*“. Цѣлазима равнината е зелена, заради това прѣзъ зимнитѣ мѣсеци по нея пасятъ голѣми стада.

Рѣка Струма. На западъ отъ коритото на р. Мѣста, прѣко разклоненията на Рила, Пиринската верига и нейния най-горенъ край Бозъ-дагъ, се простира коритото на р. *Струма*, което лежи между поменатитѣ планински вериги и тѣзи на Осогово, Огражденъ, Бѣласица, Кара-джгъ и южния ѝ край Бешикъ-дагъ.

Това корито образува дълбока бразда прѣзъ Македония, почти успоредно съ коритото на р. Мѣста. То отдѣля източно-македонската планинска система отъ западно-македонската и държи, главно, юго-източна посока. Цѣлата повърхнината на коритото има 16,280 кв. км., а общата дължина на рѣката е 392 км., като 200 км. дължина отъ рѣката се пада въ Македония — съ единъ басейнъ въ размѣръ отъ 10,760·91 кв. км.

Рѣка Струма е едничката отъ македонскитѣ рѣки, която извира вънъ отъ Македония. Изворотъ се намира въ южнитѣ склонове на *Черни връхъ*, най-високата точка отъ Витоша планина. Отначало рѣката тече прѣзъ *Мошинската* висока равнина, минава прѣзъ *Пернишката* тѣснина и излиза на *Радомирското* високо поле; минава по край бърда и хълмове, промѣква се въ едно тѣсно планинско ждрѣло и тука коритото се стѣснява въ нѣкои мѣста до 60 метра, заградено отъ страни съ колосални отвѣсни скали или отъ недостъпни гористи стрѣмнини. Прѣзъ тѣсни скалисти врати р. Струма излиза въ *Кюстендилското* поле.

Това поле прилича на една голѣма градина съ овощни дървета, лозя, ниви и ливади. Прочути сж кюстендилскитѣ черни сливи, ябълки, круши и др.

При *Кадинъ мостъ* р. Струма напуска Кюстендилското поле и се втиква въ дълга планинска тѣснина между Рила планина и Осогово. Отначало р. Струма минава прѣдъ хълмиста гжсто населена мѣстность, достига село Бобошево, дѣто се отваря малката планинска Бобошевска котловина, заградена отъ всички страни съ високи планини и запазена отъ вѣтрове и студъ.

Въ тая котловина р. Струма приема голѣмия рилски притокъ *р. Джерменъ*. Този притокъ събира водитѣ си отъ Едигьолскитѣ рилски езера, мие градъ Дупница и при поме-

натото село се влива въ р. Струма. Долината на р. Джерменъ дава най-хубавия тютюнъ въ България.

Отъ Бобошево р. Струма тече бавно на югъ прѣзъ широка плодородна долина и навлиза въ *Кочариновското* поле. Въ това поле р. Струма приема р. *Рила*, чието начало се смѣтагъ двѣтъ *Рибни езера* въ сѣвернитѣ склонове на Демиръ-Капия (Рила пл.).

Кочариновската долина напълно прилича на Бобошевската. Тя може да бжде зименъ курортъ за слаби и болни хора, които се нуждаятъ отъ благъ климатъ.

Р. Струма като приеме своя притокъ р. Рила (при с. Рила), продължава да тече на югъ прѣзъ едно скалистو ждрѣло. Тукъ рѣката прѣрѣзва снишената планинска връзка, която съединява Рила съ Осогово и образува *пограничния Струмски проломъ*, дългъгъ 5 км. До тукъ се смѣта горното течение на р. Струма.

Цѣлото горно течение е дълго около 130 км.; наклонътъ въ тая частъ на рѣката, отъ Мошино до Струмския пограниченъ проломъ, е 3·54 м. на 1 км., сир. бързината на течението е голѣма.

Р. Струма, и съсъ срѣдното и съ долното си течение, принадлежи на Македония. Началото ѝ въ Македония започва отъ *Горно-джумайската* котловина.

Тази котловина се простира отъ с. з. къмъ ю. и.; сѣверо-западниягъ край, опрени на Рилскитѣ и Осоговски подножия, е широкъ 6—7 км.; колкото се продължава къмъ юго-изтокъ, толкова се стѣснява и най-послѣ се обръща на планинска тѣснина при началото на Пиринъ.

Котловината е дълга 26 км.; низкитѣ ѝ части иматъ алувиална, плодородна почва, която ражда изобилно всѣкакви храни и е житница за планинскитѣ села въ Пиринъ, Осогово и Разлогъ.

Коритото на рѣката е заградено съ хълмове отъ двѣтъ страни, които сж отлично обработени дори до горѣ.

Джумайската котловина се радва на единъ много добъръ климатъ: мека зима и продължително лѣто. За това тукъ расте и памукътъ.

Въ тази котловина Струма приема два важни притока:

Единиягъ—*Джумайска Бистрица*, чиито извори се намиратъ на югъ отъ Рилския високъ връхъ Ай-Гидикъ; притока държи западна посока и само при устието си (при с. Струмски чифликъ) завива на ю.-з.. Както въ долината на рѣката, така и по планинскитѣ ребра има прѣкрасни ливади и пасища;

и по тази причина населението тукъ се занимава главно със скотовъдство. Рѣката Бистрица минава прѣзъ гр. Джумая и малко по-долѣ коритото се разширява въ прѣкрасна долина.

Отъ дѣсна страна Струма приема като главенъ притокъ *Покровишката* рѣка, чието устие е право срѣщу устието на Джумайска Бистрица. Начало на Покровишката рѣка може да се смѣта *Клисурския* потокъ, който извира отъ жгѣла между Влахина пл. и Осогово. По коритото на тоя потокъ върви най-удобниятъ пѣть отъ Г.-Джумайската котловина за Пиянецъ и за долината на р. Брѣгалница. Клисурскиятъ потокъ, при с. Подешъ — приема *Подешката* рѣка.

Цѣлата мѣстность, на сѣверъ отъ Покровишката рѣка, е хълмиста; по нея сж прѣснати многобройни колибарски селища, както е напримѣръ, село Лѣшко.

Южно отъ устието на Покровишката рѣка долината на Струма значително се стѣснява. Хълмове, ту гористи, ту покрити съ ниви, се редатъ по двата брѣга на рѣката, като оставатъ ниско мѣсто между тѣхъ и послѣдната. Тази низина е покрита съ отлични ниви и градини; хълмоветъ по-на югъ се възвишаватъ; сжщо отъ къмъ Аризваница слиза единъ стрѣменъ клонъ и коритото се стѣснява до $\frac{1}{2}$ км. При с. Симитли рѣката се разтваря и образува *Симитлийската* долина. И въ тази мѣстность Струма приема два важни притоци:

Отъ изтокъ иде р. *Ехловица*, която извира въ сѣдловината Прѣдѣлъ и се втича въ Струма почти въ началото на Крѣсненската клисура. По долината на Ехловица слиза най-сгодния пѣть отъ Разлога за Струма.

Отъ западна страна Струма приема *Стара* рѣка; тя събира водитѣ си южно отъ прохода „Момина сълза“; тече прѣзъ дълбока долина, въ която се намира помашкото село Крупникъ и се излива въ Струма срѣщу устието на Ехловица. По долината има удобна пѣтчка за Малешево.

Слѣдъ като приеме тия два притока, Струма вече навлиза въ Крѣсненската клисура, за която говорихме по-горѣ.

Въ Крѣсненската клисура Струма приема единъ бѣсно-течещъ потокъ, който слиза отъ Пиринъ и си пробива пѣть между голѣми гранитни блокове. Тоя потокъ носи името *Ченгене-дере* (циганска рѣка).

По на югъ, къмъ изхода отъ тѣснината, Струма още веднажъ разширява своето корито и образува гиздава котловина, цѣло лѣто зелена. Въ тая си частъ Струма взима водитѣ на *Влахинската* рѣка, която събира водитѣ си отъ 3 планински езера, разположени подъ Ель-тепе.

Тъкмо подъ устието на Влахинска рѣка Струма си про-

бива пжтъ прѣзъ тѣсно планинско ждрѣло, отъ което излиза съ голѣмъ шумъ въ *Мелнишката низина*.

И тая низина прѣдставлява едно дълго корито съ посока отъ с.-з. къмъ ю.-и. близо 50 км. Въвъ вдлѣбнатината му тече Струма съсъ сжщата посока. На изтокъ отъ рѣката се отваря една хълмиста мѣстность, дълга 10—15 км. и стига до политѣ на Пиринъ. Хълмоветѣ се състоятъ отъ пѣсчлива глина; повече сж голи и обработени, но срѣщатъ се и низки храсталаци.

Много буйни потоци слизатъ отъ Пирина, разсичатъ хълмоветѣ и образуватъ красиви, плодородни, грижливо обработени и гжстонаселени долини. Клоноветѣ на Пиринъ прѣдпазватъ низината отъ сѣвернитѣ вѣтрове, поради което послѣдната се радва на топълъ, почти срѣдиземноморски климатъ.

На западната страна на коритото се простиратъ подножията на Малешевскитѣ планини, а по на югъ отъ тѣхъ се простира отъ западъ къмъ изтокъ долината на р. Струмица.

Въ Мелнишката низина Струма приема слѣднитѣ притоци: *Брѣзнишката рѣка*, която иде отъ Малешевскитѣ планини, мие помашкото голѣмо село Брѣзница и се втича въ Струма въ началото на Крѣсенската клисура.

Тукъ има мостъ надъ Струма и се минава за селото и отъ тамъ за Малешево. Брѣзнишката рѣка отдѣля Каршияка отъ Малешевскитѣ планини.

На югъ отъ устието на Брѣзнишката рѣка се отваря широкото *Бѣличко поле*, прорѣзано отъ р. *Бѣлица*. Рѣка Бѣлица взима водитѣ си отъ височинитѣ на Ель-тепе. Долината ѝ, гориста и живописна, служи за проходъ отъ Мелнишко за Разлога. Бѣличкото поле се разширява 5—6 км. къмъ изтокъ. Като измине Струма това поле, коритото ѝ се стѣснява доста и се загражда отъ голи каменливи хълмове. Тази тѣснина е кжса (10—15 км.), но пакъ се появява нова разширена долина, покрита отъ двѣтѣ страни съ буйни ниви и тучни пасища.

Въ тази долина Струма приема рѣка *Св.-Врачка Бистрица*. Тя извира отъ върха Али-бурунъ, тече на ю.-з. прѣзъ гориста планинска мѣстность и като слѣзе въ политѣ на планината, долината ѝ се разширява и се обѣрща на богата мѣстность, въ която лежи градецъ *Св. Врачъ*. Тукъ има топли минерални извори.

На югъ отъ селото Липница долината на Струма се разширява къмъ западъ, а отъ изтокъ я стѣсняватъ низки хълмове. Прѣзъ широката частъ рѣчището е разлѣто; водата се разлива и лѣтно врѣме Струма тукъ може да се газе. Въ

най-разширената частъ има малки островчета, обраснали съ раката и върба.

Въ тая разширена частъ на коритото р. Струма приема два важни притока: отъ лѣво Мелнишката рѣка, а отъ дѣсно р. Струмица.

Мелнишката рѣка е малка, извира отъ Али-бурунъ, тече на ю.-з. прѣзъ стрѣмно надолнище и слиза въ подножието на планината, дѣто е изровила дълбоко корито въ пѣсчливо-глинестата почва.

Нѣкъдѣ се издигатъ надъ рѣката стрмни пѣсчливи брѣгове, високи 60—70 метра.

Въ единъ такъвъ долъ, по двата брѣга на рѣката, е разположенъ гр. *Мелникъ*. Отъ тоя градъ надолъ рѣката вие изъ стрѣмна долина (8—9 клм. дълга) и послѣ излиза на широко.

Сега рѣка Струма пѣкъ се стѣснява отъ западната страна, дѣто единъ много стрѣменъ хълмъ е притисналъ коритото.

На изтокъ хълмоветѣ се отдалечаватъ отъ рѣката; много суходолици слизатъ отъ тѣхъ, та сж надонесли каменяци и сж направили мѣстото негодно за обработване. Между тия хълмове, въ малката долина на една суходолица, е разположено селото *Марикостиново*, извѣстно съ топлитѣ си минерални извори.

Тукъ долината на Струма се отваря на изтокъ и образува една хубава елипсовидна котловина, покрита съ ниви и ливади. Отъ Пиринъ слиза най-голѣмия лѣвъ притокъ въ срѣдното течение на Струма, а именно *Пиринска Бистрица*. Тя събира водитѣ си въ голѣмото мочурливо корито по билото на Пиринъ. Отъ начало рѣката тече на юго-изтокъ, докато стигне подножието на самия връхъ Пиринъ. Тя си пробива пѣтъ прѣзъ тѣсно планинско ждрѣло и се обръща на ю.-з. Въ тѣснината лежи село *Пиринъ*, заобиколено отъ всѣкъдѣ съ високи планини, които сж богати съ желѣзни руди.

Колкото Бистрица отива на югъ, толкова долината ѝ се разширява и се появяватъ редъ хубави села, особено по склоноветѣ на Ченгелъ-дагъ. Тукъ се намира селото *Ченгелово*, което има минерални бани.

При устието си Бистрица е много водна и пролѣтно врѣме не може да се газе.

Срѣщу устието на Мелнишката рѣка, отъ дѣсната страна, Струма приема най-голѣмия си притокъ *Струмица*.

Рѣка *Струмица* извира въ южнитѣ склонове на Плачковица пл., близо до селото *Шайнъ-ташъ*. Тече цѣли 12 клм.

по стръмна надолница и слиза въ политѣ на планината при гр. Радовишъ. Ударя на югъ и прорѣзва *Радовишкото поле*. То има яйцеобразна форма, съ посока отъ западъ къмъ изтокъ; дълго е 15 клм. и широко 5—10 клм.; лежи 343 м. надъ морското равнище и е защитено съ високи планини отъ сѣверъ и сѣверо-изтокъ, затова има топло лѣто и мека зима. Полето има дебела напоена почва, затова е много плодородно, отлично обработено и гъсто населено. То ражда всички зърнени храни, особено царевица. Сжщо сѣе се и памукъ, а въ низкитѣ мѣста покрай рѣката и оризъ. По хълмоветѣ се обработва първокачественъ макъ.

Прѣзъ цѣлото течение на Струмица прѣзъ Радовишко коритото ѝ се ограничава отъ стръмни склонове на Плачковица отъ сѣверъ и отъ разклоненията на Бѣласица. Въ това течение Струмица приема отъ Плачковица потока *Юручки-долъ* и *Подришката рѣка*.

Послѣдната рѣка, съсъ своята долина, отдѣля Плачковица отъ Огражденъ пл. и по нея върви пѣтя отъ Малешево прѣзъ *Кечи-каядервентъ* за Радовишъ. Отъ южната си страна Струмица приема нѣкои потоци отъ Кончевска пл.

Радовишкото поле се свършва при единъ сложенъ проходъ, който се образува отъ хълмоветѣ на Еленица пл. (клонъ на Бѣласица) и низки хълмове отъ Огражденъ. Тоя проходъ е дългъ около 7 км. и прѣзъ него Струмица тече къмъ ю.-и. Той е много сгоденъ и води отъ Радовишъ за Струмишко. Отъ него надолѣ захваща срѣдното течение.

Р. Струмица, като напусне прохода, излиза въ *Струмишкото поле*.

Това поле прѣдставлява една голѣма равнина, спружена отъ западъ къмъ изтокъ 30 км. и широка 15—18 км. Намира се 200—220 метра подъ морското равнище. Тя е една отъ най-плодороднитѣ равнини не само въ Македония, но и въ цѣлия Балкански п-овъ. Ражда въ голѣмо изобилие всѣкакви храни; въ нея расте отлично памука, сусама и мака. По хълмоветѣ ѝ има добри лозя и много овощия, прѣдимно сливи, кестени, орѣхи пр.

По низкитѣ мѣста, покрай блатливитѣ брѣгове на рѣката, се сѣе много оризъ.

Срѣдината на Струмишкото поле е низка и блатлива, затова и слабо е населена; но крайщницитѣ на равнината, покрай политѣ на Бѣласица, сж много кичести и живописни. Особено най-източната частъ, гдѣто започва нова тѣснина. Тази мѣстность се казва *Подгорие*.

Тя е истинска райска градина съ отлични овощни градини и гъсти кестенови гори по планинскитѣ подножия. Тя е гъсто населена съ богати български села.

Струмица тече по срѣдата на равнината при единъ много слабъ наклонъ, та на много мѣста се разлива и образува блатища и мочури, които сж причина на блатна треска. Затова околното население страда отъ малария и цвѣтътъ на лицето му е блѣдъ.

Въ Струмишкото поле Струмица, или, както населението я нарича, *Стара рѣка*, приема слѣднитѣ притоци:

Отъ Огражденъ, отъ западнитѣ му краища, слиза р. *Турия*, отъ срѣдата му, р. *Пловица* и отъ източния му край р. *Шука*. Всичкитѣ сж маловодни и лѣтно врѣме въ полето оставатъ безъ вода.

Отъ Бѣласица получава много повече вода, а именно: *Бѣла рѣка* или *Водачница*, чието корито прѣдставлява живописна долина; по нея минава добъръ пѣтъ отъ Струмишко за Тиквешъ. На ю.-з. отъ гр. Струмица е р. *Тракийна*, която извира по една тоже много красива долина. Тази долина дѣли Бѣласица отъ нейния клонъ Еленица пл.

По на изтокъ слизатъ пѣкъ отъ Бѣласица четири буйни притоци: *Банска рѣка*, *Габровска*, *Даревица* и *Борисовска рѣка*.

Всичкитѣ текатъ прѣзъ полето и образуватъ едно блато продължено отъ западъ къмъ изтокъ и успоредно на Струмица. Пролѣтъ и есень това блато се обръща на голѣмо езеро, а лѣтъ—на трѣсище. Чрѣзъ единъ малъкъ каналъ водата му се влива въ р. Струмица.

На източния край на Струмишкото поле отъ Бѣласица се отдѣля единъ продълговатъ клонъ, който достига до Струма и образува едната стѣна отъ втория проходъ на р. Струмица. Сжщо и отъ Огражденъ се спуска единъ ридъ (*Обрадовски ридъ*) и той загражда послѣдното и образува втората стѣна на прохода. Тоя проходъ се нарича *Петрички*, широкъ е отъ 500 до 1000 м. и дълъгъ около 10—12 км.

Тѣкмо въ източния край на прохода се намира с. *Ключъ*, което отваря и затваря пѣтя, който минава прѣзъ прохода.

Рѣка Струмица прѣсича прохода по дължината му и излиза на *Петричкото поле*. Отъ тукъ започва долното течение на рѣката.

Петричкото поле е дълго колкото Струмишкото; най-широко (10—12 км.) е въ срѣдата; то прилича напълно на по-прѣдишното. Сжщиятъ мекъ климатъ, сжщото богато плодородие; расте: царевица, оризъ, сусамъ, пшеница и пр. Петричкитѣ ябълки, круши, сливи и череши се продаваха на добри цѣни въ Солунъ и др. По политѣ на Бѣласица растатъ гжсти кестенови гори, които даватъ едри и сладки кестени отъ първо качество. Грозде има въ изобилие.

Рѣката тече бавно, но не образува толкова блата, както въ Струмишкото поле.

Въ най-западния си край Петричкото поле е високо надъ морското равнище 160 м., а при вливането на Струмица въ Струма около 85 м.

Въ най-долното си течение Струмица приема много планински потоци отъ двѣтъ си страни.

Въ най-източния си край на равнината се издига единъ ридъ по име *Кожухъ*, който се доближава доста до хълмоветъ, както се отдѣлятъ отъ Малешевскитъ планини.

Коритото на Струмица се стѣснява и завива на сѣверъ. Тукъ се образува третия струмишки проходъ, много късъ и удобенъ. Прѣзъ него тече Струмица и се влива въ Струма.

Отъ източния край на Бѣласица слиза единъ доста голѣмъ потокъ, минава прѣзъ гр. Петричъ и носи името *Петричка рѣка*, но той се излива направо въ р. Струма.

Послѣдната става много голѣма благодарение на водитѣ, които приема въ срѣдното си течение; напуска Мелнишката низина и влиза въ една планинска тѣснина, която се образува отъ Ченгелъ-дагъ (Сенгеловска пл.) и Бѣласица. Тази тѣснина е извѣстна отъ старо врѣме съ името *Рупелски проходъ*.

Рупелскиятъ проходъ е широкъ и удобенъ. Дължината му достига 10 км., а широчината му е около 500 м. Краищата на Ченгелъ-дагъ, които образуватъ лѣвата стѣна на прохода, сж стръмни и голи, а на Бѣласица гористи. Рѣката тече много прибрано и тукъ е най-дълбока. Въ срѣдата тѣснината се отваря до $1\frac{1}{2}$ км. широка и отъ лѣво е разположено селото *Рупелъ*.

На югъ отъ селото прохода постепенно се стѣснява и образува тѣсенъ скалистъ проломъ, надъ който стои висока гола скала съ древни укрѣпления; скалата се нарича *Маркова скала*, а укрѣпленията — *Марково кале*. Това сж южнитъ врати на Рупелския проходъ, отъ дѣто Струма, бучаща и разпѣнена, си отдъхва, като излиза на широко.

Рѣка Струма навлиза въ Сърско поле и вече достига долното си течение. Прѣзъ това поле Струма се разлива на широко съ пространно рѣчище; на много мѣста има пѣсъчливи островчета, покрити съ върбулякъ.

Сърското поле е едно дълго корито, прострѣно на с.-з. къмъ ю.-и., дълго 80 км. и широко 15—20 км. Заградено е отъ всѣкъдѣ съ планини; отъ сѣверъ горделиво се издига величествената Бѣласица съ чудни прѣлестни гледки; отъ западъ Круша планина, Карадагскитъ височини и на ю.-з. Бешигъ-дагъ; отъ изтокъ се издига Пиринската верига съ нейнитъ южни клонове Али-Ботушъ, Бозъ-дагъ и Кушници

(на ю.-и.). Равнината стои въ сѣверния си край 80—100 м. надъ морското равнище, а въ южния едва до 30 м.

Едничкиятъ край въ Македония, който се радва на чисто срѣдиземноморски климатъ и който не познава зимнитѣ снѣгове. Той държи първо мѣсто въ цѣлия Балкански п-овъ по своео плодородие. Въ нея равнина се обработватъ всички храни; тукъ се ражда най-хубавия македонски памукъ; сѣщо се ражда твърдѣ много сусамъ, анасонъ и пр.

Въ низкигѣ мѣста край Шарлия пл. и Кушница вирѣе маслината.

По краищата на равнината, въ подножието на планинитѣ, има богати и голѣми села; а по срѣдата сж прѣснати много чифлици — нѣкогашна собственостъ на сѣрскитѣ бегове и чорбаджии.

На двѣ мѣста равнината е снишена; въ най-сѣверозападния край и въ най-югоизточния, та по тоя начинъ може да се раздѣли на 3 части: сѣверна, срѣдна и южна. Въ първия дѣлъ лежи коритото на Бутковското езеро. Срѣдниятъ дѣлъ е сухъ; има дебела алувиална почва съставена отъ плодороденъ черноземъ, богатъ съ морски соли и затова водата има соленикавъ вкусъ. Южниятъ дѣлъ е много низкъ и въ него лежи коритото на езерото Тахиносъ.

Около езерата има блатливи мѣста — източникъ на маларията, но пъкъ за това има тлѣсти пасища, по които цѣла година пасятъ стада на открито.

Да видимъ какви води получава р. Струма въ долното си течение.

Казахме, че въ сѣверния дѣлъ на Сѣрското поле лежи *Бутковското езеро*. То има неправилна форма и е залѣпено до Круша планина. Въ него се събиратъ водитѣ на десетки малки буйни потоци, които слизатъ отъ Бѣласица и Круша. Сѣвернитѣ му брѣгове сж низки, блатливи и покрити съ високи трѣви. По тия брѣгове се ловятъ много пиявици. Езерото има 19 кв. клм. повърхнина и стои 30 м. надъ морското равнище.

То се втича въ Струма чрѣзъ единъ кжсъ каналъ, но въ врѣме на многоводие водитѣ му се сливатъ съ Струмскитѣ и покриватъ едно голѣмо пространство отъ равнината.

Главенъ притокъ на Бутковското езеро е *Шуговската рѣка*. Тя получава водитѣ си отъ жгѣла, който се образува между Бѣласица и Круша; по нейната долина минава пѣтъ отъ Сѣрско прѣзъ Деве-тепе за Дойранско.

Като приеме водитѣ на Бутковското езеро, Струма силно извива на юго-изтокъ, прави завой и тече по подножието на Круша пл. цѣли 5 часа. Това е срѣдния дѣлъ на Сѣрското поле. Тукъ приема много притоци, но най-важенъ е р. *Бѣлица*, която извира отъ Али-Бутушъ, тече въ дълга и дълбока до-

лина между Чингелъ-дагъ и Шарлия, минава прѣзъ дълбоко скалисто ждрѣло и влиза въ гр. Валовище (Демиръ-Хисаръ).

Тя тече на югъ и се влива въ Струма, малко прѣди вливането ѝ въ Тахиносъ.

Езерото Тахиносъ заема най-южниятъ дѣлъ на Сърското поле. Повърхнината му е 157 кв. клм., съ дължина около 35 клм. и ширина 3—5 клм. То е заложено въ подножието на пл. Бешикъ-дагъ и брѣговетъ му отъ тая страна сж високи; тамъ то е най-дълбоко. Сѣвероизточнитъ брѣгове сж низки и блатливи. Има въ изобилие блатни птици, които се кривятъ въ шумака и низкитъ храсталаци. Езерото е богато съ риба, на първо мѣсто ягула, която нѣма съперникъ по тлъстина и вкусъ. Рибарството дава поминакъ на много сѣмейства.

Въ сѣверната му часть влива водитъ си Струма и при устието си трупа много пѣсъкъ, та езерото става се по-плитко.

Получава води отъ двѣтъ си страни: отъ Бешикъ-дагъ (Карадагски клонъ) приема *Голъма рѣка*, която извира въ Богданскитъ височини, надъ с. Сухо и мие градеца Нигрита.

Отъ Пиринската верига идатъ два голѣми негови притоци: *Сърска рѣка* и *Драматича*.

Сърска рѣка се образува отъ три притоци: първо — *Бродска рѣка*, която извира въ политъ на Бродска Черна гора, минава прѣзъ с. Броди, спуща се на югъ прѣзъ дълбока долина (между Смейница пл. и Капаклий пл.), пробива си пѣтъ прѣзъ дълбоко скалисто ждрѣло и излиза на Сърското поле. При с. Ени-чифликъ се слива съ другитъ два притока на р. Сърска — р. р. *Сървица* и *Аянска*. Тритъ притоци иматъ богати долини, обраснали съ маслинови гори и се радватъ на единъ много топълъ климатъ съсъ свѣжъ планински въздухъ и омайни гледки.

Р. *Драматича* извира отъ най-южнитъ разклонения на Пиринската верига, които съединяватъ Бозъ-дагъ съ Кушница пл. и прѣзъ едно каменисто ждрѣло (Ташлъкъ, каменякъ) излиза на Сърското поле като пълноводна рѣка. Отъ ждрѣлото на долъ носи името Анджиста (отъ с. Анджиста).

Р. *Драматича* има своя бѣлѣжитъ притокъ *Панега* (гледай стр. 71).

Драматича е дълга 66 км., съ басейнъ отъ 2074 кв. км.

Въ най-югоизточния си край Тахиносъ е пробилъ брѣга и чрѣзъ единъ широкъ каналъ между землисти хълмове праща водитъ си въ Орфанския заливъ, сир. Бѣло море. Отъ казаното до тукъ слѣдва, че р. Струма съ езерото Тахиносъ образува едно цѣло. Заедно, обаче, съ езерото има дължина 392 клм. Значи, тя въ общата си дължина заема първо мѣсто между македонскитъ рѣки.

Коритото на р. Струма е много голѣмо. Тя пои $\frac{1}{6}$

отъ Македония и по него се намиратъ най-плодороднитѣ равнини.

Ако нѣкога се изчисти Струмскитѣ каналъ при устието* и — би се създадо едно отлично пристанище по Егейско море.

Рѣка Струма старитѣ сж я наричали *Стримонъ*.

Къмъ срѣдна Македония се отнасятъ и басейна на Дойранското езеро, Кукушкото хълмодоліе, Лжгадинската низина и Халкидийския п-овъ.

Тѣ образуватъ южната половина отъ срѣдна Македония. Всички се намиратъ на западъ отъ Рупелския проходъ и долното течение на р. Струма и се заграждатъ отъ изтокъ съ Каридагската верига Круша, Бешикъ-далъ и Орфанския заливъ, а отъ западъ се допиратъ до коритото на Вардаръ и Солунския заливъ.

Басейна на Дойранското езеро или още *Пулинско*. Дойранското езеро е 42.65 кв. клм. голѣмо, дълбоко 10 м. и водитѣ му стоятъ 148 м. високо надъ морското равнище. Има форма почти на кржгъ, малко издутъ на югъ и сѣвероизтокъ. Най-голѣмата му дълбочина се намира къмъ югоизточния брѣгъ. Водата му има тъмно-зеленикавъ цвѣтъ и топлотата ѝ е еднаква на дъното и повърхнината. Лѣтъ тя е $+14.4^{\circ}$ до $+15.8^{\circ}\text{C}$. Водата е лека и пивка и се употребява за пиене и готвене. По бистротата и прозрачността водата на Дойранското езеро се отличава отъ оная на всички други плитки македонски езера. Най-голѣмата прозрачностъ достига до 3.65 м. и е по-прозрачна отъ водата на езерата: Бешикъ-гьоль, св. Василий и Тахиносъ. Равнището на водата не е постоянно, но ту спада, ту се вдига споредъ годишнитѣ врѣмена.

Езерото получава водитѣ си, главно, отъ изворитѣ, които извираатъ по краищата му и отъ подводнитѣ му извори. Прѣзъ февруарий тия извори започватъ да изхвърлятъ много вода и веднага равнището му бързо се издига. Това трае до априлъ, когато започва да спада. Прѣзъ рѣченото врѣме водата се подига до половина метъръ. Отъ априлъ до августъ сѣ спада. Прѣзъ есеньта и зимата остава въ сжщото положение. Въ началото на м. мартъ 1901 год. езерната вода до толкова се е увеличила, че залѣла главната улица, чаршията и пазара въ Дойранъ, сжщо така и двороветѣ на всички кжци. Тогава, (1901), равнището се е дигнало 80 см. За да не пострада много града, населението е било принудено да прокапае коритото на *Гьолая*, една малка рѣкичка, прѣзъ която Дойранското езеро се изтича въ Арджанското.

Редко езерото замръзва. Прѣзъ зимата, обаче, на 1900 год. цѣлото езеро е замръзнало и ледътъ развалилъ ловищата и рибарскитѣ колиби. Ледътъ се е задържалъ цѣли

*) Устието се казва *Чейза* (рѣчни уста) съ едноимено село

петъ седмици и по него е могло да се мине отъ единия на другия брѣгъ. Зимно врѣме, при голѣми студове, замръзватъ само водитѣ по край плиткитѣ мѣста на брѣговетѣ.

Най-силенъ вѣтъръ е „вардаро“, който дига голѣми вълни.

Той бие най-много въ източния брѣгъ, за това тамъ не расте трѣсталакъ. По-слаби сж сѣвероизточниятъ вѣтъръ „кривно“ и сѣверния — „калишникъ“ или „правъ вѣтъръ“, който духа отъ Бѣласица. Но най-буренъ е оня, който иде отъ югоизтокъ и се казва „добровенъ“.

Той прилича на хала, по рѣдко духа и то прѣзъ зимата.

Дойранското езеро е богато съ риба: перкия (рѣченъ костуръ), крапъ (шаранъ), платица (бѣла риба); бѣлвицата е най-вкусната; сомъ, който достига до 50—60 кгр.; лѣтница, доста вкусна, тежи $\frac{3}{4}$ кгр.; мрѣнка, ягуля, и пр.

Какво богатство е рибата въ това езеро, достатъчно е да приведемъ слѣдната цифра: прѣзъ м. м. януарий и априлъ изпратена е риба за Скопје и Дедеа-гачъ и то само по желѣзница 94,821 кгр. Прѣзъ цѣлата година се лови риба около 500,000—600,000 кгр.! . .

По-горѣ казахме, че езерото изтича чрѣзъ една малка рѣкчица по име Гьолая.

Коритото на тази рѣкчица-каналъ, прѣдставлява едно тѣсно и скалисто ждрѣло; по него върви пѣтъ за Солунъ. Лѣтно врѣме, когато водата на езерото спада Гьолая прѣсхва цѣли мѣсеци. Тя се втича въ *Арджанското езеро*, по-скоро блато, което е много плитко и има повърхнина 15.3 кв. км.; цѣло е обрасло по брѣговете съ шумакъ.

Дойранското езеро пълни почти цѣлата Дойранска котловина, която е дъно на старо езеро, достигаше до Боздагъ и Кушница пл. Тази котловина е цѣлъ швейцарски кжтъ. Право на сѣверъ се издига величествениятъ гигантъ Бѣласица; на изтокъ Круша планина, на западъ дремятъ хълмове покрити съ лозя и на юго-западъ, до самото езеро, е кацналъ самия градъ Дойранъ.

По юго-източната страна на езерото върви желѣзницата отъ Солунъ за Цариградъ.

Климатътъ изобщо е много добъръ. Зимъ пада малко снѣгъ, но дълго не се задържа. Мѣлитѣ сж много рѣдко явление. Затова почвата ражда всички храни: грозде, макъ, сусамъ и пр.

Кукушкото хълмодоліе и р. Галикъ То се разтила въ южнитѣ поли на Круша и изобилствува съ коритообразни плитки вглѣбнатини, които въвъ врѣме на дъждове се пълнятъ съ вода и се обръщатъ на голѣми локви. Нѣкога тукъ е имало малки блата-езерца, които вече сж прѣсхнали. Само едно се е запазило близо до р. Галикъ и се нарича *Аджи-*

гьоль (горчиво езеро). Една частъ отъ хълмистата мѣстность се именува *Сарж-гьоль* и прилича на Овче поле. Много хълмове се простиратъ въ нея вълнообразно и достигатъ брѣговетъ на Вардаръ. Тази страна спада къмъ сръдноплодороднитъ; най-вече ражда хубаво жито, което е главниятъ поминакъ на населението.

Р. Галикъ. Главна водна артерия въ Кукушкото хълмодоліе и частъ отъ Солунско е р. Галикъ. Тя извира високо въ Круша планина. Рѣка Галикъ се образува отъ три притока: *Стара рѣка*, главния и началото ѝ. Тя извира отъ върха Вишна (Круша пл.) и върви на изтокъ прѣзъ гориста мѣстность. Въ нея влиза *Бѣла рѣка* или *Гюмушъ-дере* (Сребърна рѣка). Двѣтъ рѣки по на югъ се вливатъ въ сѣщинския (третия притокъ) на Галикъ, който вече удвоява водитъ си, взима юго-западна посока и тече прѣзъ широка долина, доста населена.

И третѣ рѣки, до съединението си, сѣ богати съ златоносенъ пѣськъ. Околното население нѣкога много се е занимавало съ плаване на злато.

Р. Галикъ, станалъ вече многоводенъ, навлиза въ *Солунското поле*. Отъ дѣсната страна се издигатъ голи хълмове, много високи купеновидни и красиви могили. Една отъ тия могили подъ гр. Кукушъ се казва „*св. Георги*“, отъ името на кацналата върху нея църквица.

Друга могила е *Лазарица*, висока 210 м. надъ Арджанското езеро, съ равно скалистото теме и съ остатаци отъ езическо светилище.

На лѣво отъ Галикъ се издига високъ ридъ по име *Сръдецъ* (Деве-каранъ). Отъ тукъ рѣката държи южна посока, върви по широко пѣсьчливо корито и, най-сетнѣ, като напуска хълмоветъ, влиза въ Солунската крайморска низина, за да даде водитъ си на Солунския заливъ. Въ голѣми горѣщини Галикъ прѣсхва, а пролѣтъ и есень не може да се газѣ. Изобщо Галикъ е много плитка рѣка и постоянно мѣсти коритото си, като засипва съ много пѣськъ устието си.

Галикъ е дълга 72 км., съ басейнъ 1155·31 кв. км. Старото ѝ име било *Ексидоросъ*.

Халкидическиятъ п-овъ нѣма забѣлжителна нѣкоя рѣка, освѣнъ буйни планински потоци, които направо се хвърлятъ въ морето и по течението на които се откриватъ живописни долинки, посадени съ маслинени дървета.

Лжгадинската низина и Лжгадинскитъ езера. Тази равнина се намира въ южнитъ поли на Карадагската верига

(клона Бешикъ-дагъ), която го загражда отъ сѣверъ; отъ югъ се загражда отъ разклоненията на Халкидическия пл., а отъ западъ стои конусообразния връхъ Хортачъ и низкиятъ Солунски ридове, които свързватъ Халкидическия планини въ Карадагскитъ. На източната страна на низината се срѣщатъ низкиятъ крайща на Бешикъ-дагъ и Халкидика, които въковната борба на водата е успѣла да си пробие пътъ къмъ Орфанския заливъ чрѣзъ единъ кжсъ каналъ. Тоя каналъ-ждрѣло се нарича *Рендинабогазъ* и е дълъгъ 6—7 км.

Лжгадинската низина се простира отъ западъ къмъ югоизтокъ 60 км., а е широка 10—18 км. Западната частъ е по-широка, по-висока, по-суха, а източната — по-ниска, потѣсна и запълнена съ водитъ на двѣтъ езера.

По-високата частъ — западната — се казва *Лжгадинско поле*, чиято почва е дълбоко алувиална, богато плодородна и грижливо обработена. Затова полето е много гъсто населено.

Полето ражда чудесна пшеница и други храни; памукътъ сжщо добръ се обработва. Има много овощни градини, въ които смокинята държи първо мѣсто. Сжщо има и лозя, които даватъ хубаво трапезно грозде: сочно, едро и сладко, но негодно за вино.

Въ най-южната частъ на полето се простира *Лжгадинското езеро* (св. Василь). То е голѣмо 50·86 кв. клм., съ най-голѣма дълбочина 8·4 м.

Южнитъ му части сж по-дълбоки; сѣвернитъ и западнитъ брѣгове сж плитки, блатисти и покрити съ трѣстика.

Източниятъ му край е още по-низъкъ и свършва съ пѣсчлива брѣжлинка, която го отдѣля отъ второто езеро, на изтокъ отъ него. Въ дъжделиво врѣме се покрива съ вода.

Другото езеро, което се свързва съ Лжгадинското чрѣзъ брѣжлинката, носи името *Бешикъ-гьолъ*. То е дълго 32 клм. и широко отъ 5 до 7 клм. Общата му повърхнина достига до 69·29 кв. клм., а дълбочината — 22·3 м.

Самотъ западния му край е блатливъ. Отъ сѣверъ и югъ брѣговетъ му сж чисти и надъ тѣхъ се издигатъ, полегати хълмове, осеяни съ турски и грѣцки села. Езерото се излива въ Орфанския заливъ чрѣзъ малката рѣкичка (каналъ *Рендинабогазъ*) *Рендина*.

Двѣтъ езера сж богати съ риба: шаранъ, щука, ягула, които намиратъ отлична продажба въ Солунъ и Сѣръ.

Въ езерото св. Василь се втичатъ двѣ рѣкички: *Богданица*, която мие градеца Лжгадина и р. *Сухо*, която събира водитъ си въ Бешикъ-дагъ пл.

Въ Бешикъ-гьолъ се влива *Мавровската рѣка*; тя извира отъ едно малко езеро въ Бешикъ-дагъ.

Водитъ на Повардарска Македония.

Подъ името Повардарска Македония се разбиратъ мѣстноститѣ, които непосредствено лежатъ въ коритото на самия Вардаръ и ония по коритата на сѣверозападна Македония, каквито сж: р. р. Лепенецъ, Пчиня, съ притоцитѣ си и Брѣгалница.

Главната водна артерия, както въ сѣверозападна Македония, тъй и въ западна, е *рѣка Вардаръ*.

Главата на р. Вардаръ се намира въ Шарското прѣдгорие *Зендель-бегъ* планина. Тамъ има единъ голѣмъ пещеренъ изворъ въ една дълбока падина съсъ скалисти варовити брѣгове. Тоя изворъ се казва *Вардаръ-баша* (Вардарова глава). На около въ падината клокочатъ и други по-малки извори и всички заедно образуватъ началото на най-голѣмата македонска рѣка. Отъ падината излиза единъ буенъ потокъ съ много вода, който може да кара четири воденични камъне. Наблизо до изворитѣ и потока е село *Врутокъ*, затова потока носи името *Врутоска рѣка*.

Близо до изворитѣ Вардаръ приема отъ дѣсна страна първия си притокъ р. *Мелца*. Тя извира въ политѣ на самия Шаръ, надъ развалинитѣ на село Дуфъ, тече на западъ около 3 часа, мие селата: Дуфъ, Оруше и Рѣчани, върви успоредно $\frac{1}{2}$ часъ съ самия Вардаръ и се излива въ него, като му донася повече вода, отколкото самъ има. Тя е по-дълга отъ него и съ право би трѣбвало да носи почтеното име — глава на Вардаръ. Нейнитѣ извори и брѣгове сж богати съ гипсъ и варъ, та и водата ѝ е много мѣтна. При втичането си тя размѣтва и обѣлва водитѣ на самия Вардаръ, защото му дава *варъ* като *даръ*. Отъ тамъ идва — споредъ народното тълкувание — името *Варъ-даръ*.

Двойно увеличенъ Вардаръ тече на изтокъ прѣзъ една живописна долина, цѣла обраснала съ орѣхови, кестенови и елхови гори. По край него има цѣли десетки воденици и тепавици. Три часа върви по тая долина и излиза на *Гостиварското поле*. Гостиварското поле се намира 519 м. надъ морското равнище, но въпрѣки това зимата не е много сурова. То се радва на една омайна и свѣжа пролѣтъ, лѣтото е прохладно, а есенъта — топла и ясна. Ражда царица и изкарва много орѣхи, много едри и млѣчни. Сжщо ражда много хубави кестени.

Въ това поле Вардаръ приема р. *Лакатница* (*Лакатница* или още *Падешка*). Тя сибира водитѣ си отъ пл. Буковикъ и слиза като пълноводенъ и буенъ планински потокъ. Въ горното си течение има единъ водоскокъ (3 метра високъ). Понеже водата *пада*, рѣката се нарича отъ мѣстното население *Падешка*.

Р. Лакашница влиза във Вардаръ до самия градецъ Гостиваръ.

Отъ тоя градъ Вардаръ взима сѣвероизточна посока и пои *Тетовското* поле. Въ срѣднитѣ вѣкове то е било извѣстно съ името *Пологъ*, което и днесъ е запазено. Пологъ се дѣли на двѣ части: *Горенъ Пологъ* или Гостиварско и *Доленъ Пологъ* или Тетовско поле.

Собствено, Тетовско поле е една равнина, която има срѣдно 429 м. надморска височина.

Тази равнина много прилича на Охридската, само че нѣма езеро.

Тя е овощната градина на Македония и съ пълно право може да държи първо мѣсто и въ цѣлия Балкански п-овъ. Тукъ вирѣятъ всичкитѣ овощия на по-топлата зона на срѣдно-европейския климатъ. Прочути сж тетовскитѣ ябълки. Не помалко славни сж и тетовскитѣ едри кестени.

Гъсти и пространни кестенови гори покриватъ шарскитѣ склонове. Орѣхитѣ не отстъпватъ по своя вкусъ и едрина на кестенитѣ.

Но Полога е славенъ и съсъ своитѣ храни и варива: пшеница, царевича, просо, ечмикъ, уровъ, бобъ, едра леща и пр. Полога храни Дебърско и Рѣканско.

Политѣ на Шаръ и неговитѣ прѣдгория отвсѣкждѣ го обикалятъ като великолѣпна рамка и бистритѣ планински потоци, които стремглаво слизатъ отъ гористи падини, му придаватъ видъ на райски кжтъ, сгушенъ въ пазвитѣ на мощния шарски колосъ. Вардаръ, като широка лента, буйно търкаля своитѣ балкански води и прѣсича зелената равнина отъ единия къмъ другия ѝ край.

Вѣковни гори се огледватъ въ неговитѣ кристални струи.

Въ поменатата равнина Вардаръ приема притоци само отъ лѣвата си страна, а именно отъ Шаръ.

Дѣсната му страна се загражда съ разклонения отъ Суха гора, която, наистина, е суха, безводна и гола.

По-главни притоци сж: р. *Равешница*. Тя извира отъ Зенделъ-бегъ пл., мие село Г. Еловци и се влива въвъ Вардаръ, западно отъ Гостиваръ.

Р. *Врайчишка*. Извира високо въ Шаръ, образува дълбока планинска долина и на изтокъ отъ Гостиваръ се влива въвъ Вардаръ.

Р. *Мѣдрача* е най-важниятъ отъ притоцитѣ, които идатъ отъ срѣдния дѣлъ на Шаръ. Тя води началото си отъ главната Шарска верига и образува дълбока долина между прѣдгорията Вратца и Лисецъ. Тя е дълга повече отъ 15 клм. и многоводна, та понѣкога не може да се газе и често поврежда пжтя Тетово — Гостиваръ.

Р. *Богонска*. Тя идва отъ Лисецъ и е голѣма, както р. Врайчишка.

Ала най-важниятъ отъ притоцитѣ, въ горното течение на Вардаръ, е *Тетовската рѣка* или *Шарска* и още извѣстна съ името *Пъна*. Тя се състои отъ двѣ малки планински рѣчички: *Бозовска*, която извира отъ ребрата на върха Бабата-ница и образува омайна алпийска долина между Шаръ и Лисецъ; въ тая долина е арнаутското село Бозовци, нѣкога чисто българско. Другиятъ притокъ е *Вейцовска рѣка*, която събира водитѣ си отъ върха Кобилица и тече тоже прѣзъ алпийска долина на югъ между Шаръ и прѣдгорieto Плоча. При село Вейцово двѣтѣ рѣки се съединяватъ и образуватъ Тетовската, която минава прѣзъ тѣсна клисура между Лисецъ и Плоча; послѣ излиза въ равнината при гр. Тетово, като прѣсича една частъ отъ града и чрѣзъ канали се разпраща да пои ниви и ливади; само малка частъ се влива въ р. Вардаръ. По-надолѣ отъ тоя пригокъ, захваща Долни Пологъ.

Тукъ по-бѣлѣжити притоци сж:

Лѣшюкская рѣка, която извира отъ Шаръ, образува дълбока долина прѣзъ Плоча и при с. Лѣшко излиза на равно мѣсто. Край тая рѣка се намира прочутия Лѣшковски мѣнастиръ, дѣто се подвизавалъ Кирилъ Пейчиновичъ. По долината на тая рѣка минава проходъ за Призрѣнъ.

Р. *Бистрица* е най-важна въ Долни Пологъ, извира отъ едноимененъ клонъ на Шаръ и тече отначало прѣзъ разкошна алпийска долина между Шаръ и Плоча. По тази долина се простиратъ най-богатитѣ шарски пасища.

Рѣката си пробива пжтъ прѣзъ скалиста стрѣмна тѣснина и има дълбоко планинско каменисто корито.

При с. Теарци — родно мѣсто на Пейчиновичъ — излиза отъ прѣдгорията и продължава на изтокъ низъ хълмиста мѣстность дори до Вардаръ, комуто дава много вода.

Силно увеличенъ отъ тия и много други притоци и потоци, Вардаръ напуска равнината, взима право източна посока, тече прѣзъ извѣстната планинска клисура *Дервентъ* или *Жеденъ*. Тази клисура се образува отъ Суха-гора и Рогачевскитѣ планини, които идатъ отъ Люботрѣнъ, та заграждатъ изцѣло Положката котловина. Клисурата държи около 3 $\frac{1}{2}$ часа съ югоизточна посока.

Щомъ Вардаръ се освободи отъ Дервентската клисура, навлиза въ *Скопската котловина*. Тази котлована държи централно мѣсто въ областъта, извѣстна съ името Горна повардария и обема тия покрайнини: *Блато*, *Скопска Черна гора*, *Горни* и *Долни села* и *Торбешията*.

Повърхнината на Скопската котловина съ Черногорията достига до 393 кв. км. и лежи 254 м. надъ морското равнище.

Скопската котловина, която прѣдставлява една гладка равнина, се простира измежду политѣ и клоноветѣ на Скопска Черна гора, Водно планина (клонъ отъ Караджица) и Китка (отъ Бабунската варига). Тя прилича на една тригълна пра-

вилна плоскостъ, на която основата се продължава по желъзопътната линия отъ Скопје до началото на Велешката клисура — около 20 км.; втората страна се простира по желъзната линия отъ Скопје по крайнинитѣ на Черна гора до Бучинския забелъ; третата му страна сж хълмоветѣ, които отдѣлятъ скопското поле отъ р. Пчиня. Най-голѣмата широчина достига 15 км. — отъ политѣ на Китка до Бучинския забелъ.

Гледката, която се открива отъ Скопската котловина, е чудесна: на една страна се виждатъ високи планински маси, голи или гористи; остри върхове покрити съсъ снѣгъ, като Якупица и Люботрънъ. Отъ странитѣ на котловината се точатъ дълги и дълбоки клисури, които отварятъ нови очарователни изгледи. На сѣверъ и изтокъ тя е отворена и нейде далече се губи погледа въ пространнитѣ хълмове на Овче поле.

Въ Скопската равнина различаваме два дѣла: единъ между Вардаръ, Лепенецъ и Трѣска и другъ дѣлъ — югоизточентъ, който се нарича *Блато* или *Блатия*. Първиятъ дѣлъ се нарича отъ нѣкои географи *Скопско Междуводие*. Той е съставенъ отъ наноситѣ на тритѣ поменати рѣки. Наноситѣ въ дълбочинитѣ си се състоятъ отъ пѣськъ и чакълъ, а повърхнината — отъ 1 до 3 м. — е черноземъ, много плодородентъ.

Въ Междуводието има плитки, пѣсьчни леговища, често блатливи.

Тия мочури прѣдставляватъ остатаци отъ нѣкогашното корито на Вардаръ, което е изоставила рѣката и почнала да тече по-насѣверъ. Като изключимъ тия мочури и ония около Трѣска, останалата частъ отъ Междуводието е твърдѣ плодородна, може да се каже, най-плодородната въ цѣлото Скопско поле.

Водата на рѣката е изкарана по язове, които поятъ ниви и каратъ воденици.

Въ Блатията Вардаръ се разлива, особено пролѣтно и есенно врѣме. Освѣнъ това, много потоци не могатъ да се доближатъ до Вардара, и да се излѣятъ въ него. По тия причини прѣзъ това врѣме Блатията прѣдставлява истинско езеро, чиито води се прибиратъ въ коритото, но оставатъ много локви, мочури и блата. Отъ тия блата никога не прѣсѣхватъ *Горно Блато* и *Катлановско езеро*. Първото е дълго прѣзъ лѣтото отъ 50 до 100 м., а второто има повърхнина 4.24 кв. км.

По краищата на тия блата — езера расте гжстъ шамакъ, отъ който населението прави рогозки. Лѣтно врѣме голѣма частъ отъ тия блата прѣсѣхватъ, та се образуватъ буйни ливади.

Малкъ землистъ поясъ дѣли леглото на Вардаръ отъ блатото и единъ широкъ каналъ, извѣстенъ съ името *Мърквичка*, ги съединява.

Когато дойди силно Вардаръ, прѣзъ канала, пълни блатото съ вода и риба. Понѣкога пѣкъ при ранна пролѣтъ, при

топене на сняга, блатото се прѣпълва и водитѣ му се отичватъ въ рѣката.

По срѣдата на блатото има доста дълбоки мѣста, чисти отъ трѣви и трѣстика; по тѣхъ се лови много риба, особено шаранъ и сомъ.

Когато въ голѣми горѣщини водитѣ на блатото изсъхнатъ по краищата му, на дъното се образува дебелъ бѣлъ пластъ отъ силитра.

Блатото е източникъ на малария и населението наоколо много страда отъ трѣска.

То би могло да се изсуши, ако прѣзъ хълмоветѣ при село Катланово се изкопае каналъ и водитѣ му се пуснатъ въ коритото на р. Пчиня. Така би се освободила една ивица дълга около 7—8 км. и широка 2—3 км. и би станала една хубава работна и плодоносна площъ.

Въ Скопската котловина вече се чувствува влиянието на медитеранския (срѣдиземноморския) климатъ. Лѣтото е сухо, съ малко дъждъ, рано започва и дълго трае. Наставатъ нетърпими горѣщини, въздухътъ е наситенъ съ блатни изпарения, е задушливъ и врѣлъ; при най-слабъ вѣтъръ цѣли облаци прахъ покриватъ полето. Зимата, напротивъ, е много остра. Особено не се търпи сѣверния вѣтъръ, който иде прѣзъ прѣшовската седловина; той винаги докарва голѣми фъртуни.

Лѣтно врѣме често хващатъ мѣстни вихрушки и свършватъ обикновено съ градушка. И понеже въ Скопската котловина отвсѣкждѣ се отварятъ клисури — долини, надъ нея се носятъ въздушни течения.

Въ котловината вирѣятъ всички видове жита и отъ първо качество.

Лозарството е развито особено въ политѣ на Черна гора. Скопското (Черногорско) гжсто вишнево вино се слави по цѣла Македония и минава за най-силно вино.

Въ полето се произвежда много кромидъ, кокаръ, сланотукъ, анасонъ, макъ и въ най-южнитѣ краища се сѣе и памукъ. Покрай Лепенецъ сега има малко оризища, но нѣкога се е произвеждалъ много оризъ.

Въ сухитѣ и изцѣдни мѣста се сажатъ тютюнъ, който се изнася за проданъ въ Албания.

Въ Черногорията много се изработва ленъ и конопъ, а така сжщо расте черницата навсѣкждѣ, поради което бубарството е добръ развито.

Изобщо, Скопската котловина е благословенъ кжтъ отъ нашето отечество и житница за сѣверна Македония.

Въ Скопската котловина Вардаръ не може вече да се гази; за това отъ тука на долу се минава или по мостове, или съ лодки.

Рѣката тече край самитѣ поли на Водно-планина, която се издига отъ дѣсно.

Отъ лѣво се издигатъ голитѣ ребра на Черна гора, които се надвесватъ като стѣна надъ самото рѣчно корито.

Вардаръ вече става гордъ; върви бавно, защото рѣчището е слабо наведено. Коритото му има низки землисти брѣгове.

Въ Скопската котловина Вардаръ приема слѣднитѣ притоци:

Рѣка Лепенецъ, която извира въ сѣвернитѣ склонове на Шаръ, тече прѣзъ дълбоки долища на изтокъ, слиза въ политѣ и се обръща на югъ, минава прѣзъ тѣсния *Качански проходъ* и навлиза въ Скопското поле и се излива въвъ Вардаръ.

Качанскиятъ проходъ се образува отъ западнитѣ разклонения на Скопска Черна гора (върхъ Чучеръ), която го загражда отъ изтокъ като висока отвѣсна стѣна, и отъ склоноветѣ на върха Люботрънъ, който страхотно се издига надъ прохода. Поменатитѣ разклонения се доближаватъ помежду си, та обръщатъ прохода, н една тѣсна улица, заградена съ високи дооблачни стѣни. Ниско тече бучачата рѣк въ каменисто корито, а отъ лѣвата ѣ страна едва е останало малко мѣсто за пѣтъ, сгушенъ въ скалитѣ. Тукъ минава желѣзницата отъ долината на Вардаръ за Косово поле (Скопие — Митровица).

Р. Лепенецъ приема единъ важенъ притокъ, а именн *Нередишка*. Той слиза също отъ сѣвернитѣ склонове на Люботрънъ и се влива въ Лепенецъ при градеца Качаникъ.

Отъ Скопска Черна гора Вардаръ приема: *Крива рѣка*, която събира водитѣ си отъ в. Чучеръ. Минава прѣзъ едн разкошна долина въ мѣстността Черногорията; пробива дълбокъ скалистъ проломъ при с. Бразда и бързо тече къмъ Вардаръ, кждѣто се влива малко по на западъ отъ Скопие.

Р. *Серава* — събира водитѣ си отъ в. Орелъ (Ч.гора), мие срѣдната частъ на котловината, като образува прѣкрасна долина, кара множество воденици, влиза въ гр. Скопие и тамъ се излива въвъ Вардаръ.

Булачанска рѣка приема водитѣ си отъ източнитѣ хълмове, които заграждатъ равнината, тече на югъ, слиза въ Скопското поле и се изгубва въ блатото.

Отъ южна страна Вардаръ получава води отъ най-високитѣ мѣста на Караджица и Бабуна.

Между тия притоци най-важенъ е *Маркова рѣка*.

Тая рѣка води началото си отъ една сѣдловина, дѣто се намира малко скалисто планинско езеро при върха Езеренъ. Рѣката тече на сѣверъ прѣзъ дълбока стрѣмна гориста долина. Минава до прочутия *Марковъ манастиръ*, отъ който се добила името Маркова рѣка.

На сѣверъ отъ манастира коритото на рѣката се разширява и при политѣ на Китка излиза въ живописната котловина *Каршияка*, гдѣто приема отъ лѣво *Патишка рѣка* която иде отъ жгъла между Караджица и Салкова-планина

Въ Патишка рѣка се влива *Суха рѣка*, която иде отъ жгъла на Рудина-планина и Суха-планина и минава прѣзъ Каршияка.

По долината на тая суходолица минава пѣтя отъ Скопско за Порѣче.

Уголѣмена съ тия два притока, Маркова рѣка слиза прѣзъ Каршияка въ Скопско поле и при с. Лесиче се втича въвъ Вардаръ.

Единъ отъ голѣмитѣ притоци на Вардаръ и най-голѣмия въ горното му течение е рѣка *Велика* или *Тръска*, която се втича въвъ Вардаръ близо до гр. Скопие и му донася толкова вода, колкото Вардаръ самъ има.

Рѣка Велика иде отъ дълбинитѣ на западна Македония и има началото си въ Кичевската котловина, която се намира на югъ отъ Пологъ и се дѣли отъ горното Вардарско течение съ планинитѣ Буковикъ и Суха гора. Изворитѣ на Велика се намиратъ въ политѣ на Яма, дѣто започва прохода отъ Кичевско за Дебъръ. Тамъ се намира една малка падина, обрасла цѣлото лѣто съ зелена трѣва; въ падината се намиратъ нѣколко голѣми лешерни извори, които се смѣтатъ за глава на рѣката. Тия извори образуватъ малка рѣкичка съ име *Изворъ*, която тече право на изтокъ.

Р. Изворъ тече прѣзъ една долина, богата съ ливади и кукурузени ниви.

Покрай рѣката върви пѣтя за Дебъръ. Скоро тя приема два голѣми притоци: *Студещница* и *Брѣжданска рѣка*. Първиятъ извира отъ източнитѣ клонове на Бистра пл. и образува дивна долина, гѣсто населена съ български села. Тая мѣстность се казва *Горна Копачка*.

Брѣжданска рѣка пѣкъ събира водитѣ си отъ жгъла, измежду Стогова пл., Турье и мѣнастирскитѣ върои (върхове). Този жгълъ носи името *Долна Копачка* и е осѣянъ съ сѣла.

Малко по-долѣ отъ съединението на поменатитѣ три рѣки има хубавъ мостъ и надолѣ отъ него това съединение приема ново име — *Велика*.

Отъ моста започва разширяване на коритото; пѣкъ и самата котловина доста се разтваря и образува *Кичевското поле*, което държи 43.56 кв. км. повърхнина, а стои 614 м. надъ морското равнище.

Кичевското поле е единъ отъ най-кичеститѣ кѣтве въ нашата Родина. Качете се на нѣкой по-високъ връхъ отъ ония, които обикалятъ полето, прѣдъ очитѣ ви ще се разбули една омайна картина, а днесъ сърцето ви ще се стегне отъ болка при мисълта, че тоя божи рай е забраненъ за неговитѣ синове.

Идете въ Кичево съ разядени дробове и, ако умѣете да се ползвате отъ благословения му въздухъ, вие скоро ще почувствувате младежка бодростъ.

Полеето е една истинска градина, изобилно напоена отъ естествени планински потоци и отъ искусствени язове и канали.

Ражда жито, а най-вече кукурузъ.

Кичевскиятъ фасулъ е прочутъ въ цѣла западна Македония, както и любеницитъ и тиквитъ — огромни по величина и много сладки.

Макаръ че кичевската котловина и да е заобиколена съ високи планини, но тя не е изолирана, защото съ околнитъ мѣстности се свързва чрѣзъ удобни проходи: Барбаросъ (къмъ Прилѣпъ), Дурла-Суво поле (Битоля), Буковикъ (Пологъ), Яма (Дебъръ), Турье (Охридъ).

Въ кичевско поле Велика приема важния си притокъ *Заешка рѣка*, която извира отъ жгъла между Бистра и Буковикъ планина. Тече на изтокъ прѣзъ дълбокъ гористъ долъ, послѣ завива на югъ и коритото ѝ се разширява. По него минава пѣтя отъ Кичево за Пологъ. Въ разширената си частъ *Заешка рѣка* приема *Туинска рѣка*. Коритото на първата и послѣдната образуватъ мѣстността *Горно Кичево*. *Заешката рѣка* съ името Темница мие градеца Кичево и 2 км. на югъ отъ него влиза въвъ Велика, която, наистина, става велика рѣка и не може да се газии. Тя завива на юго-изтокъ и опира до самитъ поли на крушовска Баба планина.

Напуска полето и взима сѣвероизточна посока. Коритото ѝ се стѣснява отъ голѣмия Бабинъ връхъ Лубенъ и клона Стърмолъ — отъ югъ; а отъ сѣверъ — отъ разклоненията на Челоица пл. и нейнитъ землисти хълмове. Тукъ започва една дълга 6 часа тѣснина, по която само отъ лѣво има мѣсто за пѣть — шосето Прилѣпъ—Кичево. Тази тѣснина, както и Кичевското поле, отъ устието на *Заешката рѣка* на долъ, носи името *Долно Кичево*.

Щомъ Велика излѣзе отъ тѣснината, отваря се малка долинка, извѣстна съ името *Текия*.

Тъкмо отъ лѣва страна на рѣката стои прочуто турско светилище — *теке*, нѣкогашенъ християнски манастиръ. Малко по-долъ отъ текето е разположено село *Бродъ*, центъръ на Порѣчката околия.

Въ долината Велика приема единъ свой притокъ — р. *Сланещица*, която събира водитъ си отъ Стърмолъ и мие с. Сланско. До самото село има голѣмъ *солень* изворъ, чиято вода селянитъ употребяватъ за готвене ястия, вмѣсто соль.

Отъ изтокъ на Велика се издигатъ клоноветъ на мощната Караджица планина и нейнитъ скали се надвисватъ право надъ рѣчището, като черни страховити стѣни. Отъ западъ тоже се загражда съ Пѣсъкъ пл. и Суха гора. Тукъ се образува единъ тѣсенъ планински проломъ, който се разширява малко тукъ-тамъ при устието на нѣкой потокъ.

По тия малки долинки сж прѣснати дребни и сиромашки

села. Цѣлиятъ тоя дивъ и скалистъ проломъ е извѣстенъ съ името *Порѣче*.

Коритото на Велика прѣзъ цѣлата Порѣчка областъ е скалисто и посипано съ голѣми камане — прагове; водата постоянно се прѣмѣта прѣзъ тѣхъ съ голѣмъ трѣсъкъ, който далече се отѣква въ стърчащитѣ канари.

Поради тоя трѣсъкъ и рѣката е получила името *Трѣска*.

Въ тая частъ отъ течението си рѣка Трѣска почти е лишена отъ притоци, защото нѣма мѣсто да се развиятъ такива — толкова много е тѣсно коритото.

Въ бурни дѣждовни дни долищата, чиито устия зѣятъ като страшни пропасти въ гърдитѣ на самата рѣка, страхотно изригватъ своитѣ насѣбрали се води, примѣсени съ камане, изтрѣгнати стари дървета и земя.

Въ такъво врѣме пролома на рѣката прѣдставлява истински адъ: водитѣ се издигатъ високо-високо, бѣсно се биятъ съ твърдитѣ скали, реватъ, клокочатъ.

Порѣче е неплодородна страна: съвсѣмъ малко царевица се ражда. По запазенитѣ склонове на хълмоветѣ и нѣкои вжтрѣшни долини вирѣятъ много овощия: ябълки, кестени, орѣхи, череши и пр.

Ала Порѣчкитѣ планини сж богати съ желѣзни руди, каменовжглени залежи и пр.

Колкото Трѣска отива на сѣверъ, толкова по недостъпно е коритото ѝ. Много живописно мѣсто е изхода отъ тѣснината. Рѣката излиза като отъ пукнатина и пада съ голѣмъ трѣсъкъ по стрѣмни скали. Отъ двѣтѣ ѝ страни стърчатъ високи и съвсемъ отвѣсни планини съ голи черни стѣни и съ тѣпи върхове, или чудно изрѣзани чуки, по които има древни развалини.

Най-сетнѣ Трѣска си отдѣхва и излиза съ голѣма бързина въ Скопската котловина и, едва се промѣква между весели градини, бързо се вмѣква въвъ Вардара, за да намѣри покой въ неговитѣ обятия.

Може да се каже, че р. Велика или Трѣска държи първо мѣсто по своето изобилие отъ риба; особено въ горното течение е богата съ планинска пастърва.

По-надолѣ Вардаръ приема:

Р. Пчиня или *Пишиня*. Събира водитѣ си отъ склоноветѣ на Патерица, Пролѣзъ и Бабина поляна. Тя се образува отъ много поточета и като планинска рѣка минава прѣзъ една дълбока долина между планина Ключъ и Козякъ съ източна посока до манастиря „св. Прохоръ Пчински“. Отъ тукъ тя завива на югъ прѣзъ тѣсна и дълбока скалиста клисура между пл. Руянъ и Козякъ.

Като напусне клисурата, рѣката тече по равно, тинесто легло, около което има ливади, ниви и върбулякъ.

На изтокъ отъ леглото се простиратъ хълмиститѣ голи

и сухи планини на Козякъ, а на западъ — тоже голи и безплодни ридове. Тая частъ отъ рѣчището на Пчиня е слабо-родна, гола и непривѣтлива.

Отъ Козякъ слиза само единъ по-забѣлжжителенъ потокъ — *Петровищица*, който минава прѣзъ каменаци и само въ най-южния му край има малко поленце съ нѣколко малки бѣдни селца.

По-долѣ отъ устието на тоя притокъ Пчиня приема *Крива рѣка* или *Егри-су*, която получава водитѣ си отъ политѣ на Осогово.

И тая рѣка се образува отъ нѣколко буйни планински потоци: единъ иде отъ самитѣ ребра на Руенъ пл., другъ отъ Деве-баиръ, а трети отъ Пролѣзъ. И тритѣ се съединяватъ въ една падина до гр. Крива Паланка.

При сѣщиятъ градъ р. Крива приема водитѣ на многоводната *Дурачка рѣка*, която слиза отъ Царевъ връхъ и тече прѣзъ дълбока, гориста и мжно достъпна долина.

Отъ гр. Паланка Крива рѣка върви на западъ, като постоянно се държи до подножието на Лисецъ и Пластица пл., които стрѣмно се издигатъ надъ нея.

Отъ сѣверната страна на леглото на Крива се отваря малко поленце, което е дълго около 10 км. и широко отъ 2—3 км. Това е *Паланечкото поле*, доста разработено, но слабо-родно, защото почвата му е каменлива и самото то е много високо, около 689 м. надъ морското равнище.

Като измине полето, Крива рѣка навлиза между скалиститѣ ридове на Лисецъ и Страцинъ и зима югоизточна посока, която държи до устието, дѣто Кратовската рѣка влиза въ нея.

Кратовската рѣка се образува отъ 3 потока, които слизатъ отъ дълбоки панини на в. Китка, Буковикъ пл. и Лисецъ. И тритѣ се събиратъ въ самия градъ Кратово, та образува многоводна рѣка Кратовска, която тече прѣзъ дълбока скалиста долина право на западъ.

Като приема и този притокъ Крива отново взима западна посока, върви прѣзъ бърдиста мѣстность, послѣ прѣзъ хълмиста, която се нарича Гладно поле, защото е каменлива и слабо-родна.

При село Клевовци Крива рѣка се втича въ р. Пчиня. Съ втичането на Крива рѣка водата на Пчиня се удвоява и коритото ѝ се разширява.

Въ тая си частъ Пчиня приема още два притока:

р. *Лакавица* отъ лѣво, която иде отъ Черни връхъ, тече бавно прѣзъ слабо-родна долина, затворена съ голи ридища. Само край гърлото ѝ е по-широко и се отваря малко плодородно и весело поле-долина.

Другиятъ притокъ е р. *Голѣма*, който е най-важния дѣсенъ притокъ на Пчиня. Тя събира водитѣ си съ Скопска Черна гора и мие голѣмото Кумановско поле.

Високо въ източнитѣ ребра на Черни връхъ се начеватъ двѣ рѣкички, близко една до друга. Едната завива на сѣверъ и образува началото на р. Моравица, притокъ на р. Българска Морава и приема Прѣшовската рѣка, която слиза отъ Прѣшовската седловина.

Другата завива на югъ и образува началото на *Голѣма рѣка*, която слиза въ Кумановското поле и приема *Банската рѣка*.

Послѣдната се влива въ Голѣма рѣка при самия градъ Куманово и образуватъ едно много красиво междурѣчие, покрито съ ливади и върбулякъ.

Р. Голѣма, като мине Кумановско, влиза въ хълмиста гола мѣстностъ; има скалисти брѣгове и се излива въ Пчиня до самата пчинска клисура, при с. Буслимъ.

Сега р. Пчиня става вече мжчнопроходима. Навлиза въ единъ планински проломъ, извѣстенъ съ името *Пчинска клисура*, която е заградена отъ високи карпи. Отъ лѣво се издига високия и гористъ връхъ Руянъ, а отъ дѣсно единъ клонъ на Скопска Черна гора.

Тоя клонъ се нарича Бучински забелъ и дѣли Скопското поле отъ Кумановското.

Проломътъ е тѣсенъ и пространството му е изцѣло заето отъ леглото на рѣката, което е тинесто. Само при голѣма суша, когато водата много намалява, може да се мине прѣзъ тѣснината.

Цѣли 4 клм. държи тя тѣснина и при с. Пчиня се разширява, та образува гиздаво поленце. Прѣзъ него минава пжтъ отъ Куманово за Скопйе. Тукъ рѣката се разлива на широко и отъ единъ язъ се раздѣля на два клона, затова става плитка.

Така разлето тече около 2—3 клм. и пакъ се стѣснява между високи бърдисти брѣгове; само при с. Капланово има малка разтворена долинка, прѣзъ която минава пжтя Велесъ — Скопйе прѣко единъ хубавъ камененъ мостъ. Гърлото ѝ е много тѣсно и съвършено скрито отъ високитѣ ѝ брѣгове, които съвсѣмъ се доближаватъ единъ до другъ.

Пчиня лѣнливо се излива тукъ въвв Вардаръ.

Цѣлата ѝ дължина достига до 120 клм., а повърхнината на коритото ѝ е 3,141 кв. км.

Съсъ срѣдното си течение р. Пчиня и нейния важенъ притокъ Голѣма поятъ Кумановското поле, което отъ сѣверъ се загражда съ Прѣшовската седловина, а отъ югъ Бучинскитѣ ридове го отдѣлятъ отъ Скопското поле.

Отъ западъ надъ полето се издига Скопска Черна гора, а отъ изтокъ Руянъ.

Кумановското поле стои надъ морското равнище между 300 и 460 метра височина; дълго е 60 км., а широко отъ 5 до 8 км.

Повърхнината на полето е неравна. Само долините около рѣките сж по-широки и по-равни. Останалото пространство е усипано съ ридове и вълнообразни хълмове.

Политѣ на Черна гора достигатъ дори до Куманово; тѣ сж голи и плодородието имъ е срѣдно, защото почвата е слаба. Срѣщатъ се много парчета необработена земя. Руянскиѣ ридове сж грозни и непроизводителни.

Само най-низките мѣста по коритото на р. Голѣма, особено около гр. Куманово, правятъ щастливо изключение.

Тѣ сж плодородни, добре обработени и прѣзъ цѣлото лѣто зелени.

Зимата въ Кумановската равнина е доста сурова: падатъ дебели снѣгове и духатъ студени вѣтрове; но ясните дни сж повечко отъ ония въ Скопското поле. Лѣтото е прохладно сухо.

Пролѣтътъ обикновено настѣпва късно и е много дъжделива.

Въ Кумановската равнина става хубава пшеница и отличенъ конопъ.

Прѣзъ тази равнина минава желѣзницата отъ Солунъ за Бѣлградъ и много удобни пѣтица за съседните страни.

Но ако Басейна на р. Пчиня изобщо не се отличава съ изобилно плодородие, то въ замѣна на това оскъжие Богъ е надарилъ тая страна на Македония съ други блага — *рудни богатства*.

Отъ с. Младо Нагоричани на западъ до село Нивичани, край гр. Кочани, и отъ пл. Козякъ на сѣверъ до Овче-поле на югъ се простира *Кратовско-Злетовската еруптивна областъ*, която е съставена, главно, отъ трахитоидни скали, понѣкждѣ базалтъ, леуцититъ, андезитъ и туфъ. Тая плоскостъ има дължина отъ западъ къмъ изтокъ 45 до 50 км., и отъ сѣверъ къмъ югъ отъ 10 до 30 км. Изпрѣсечена е съ цѣла низа пукнатини, които иматъ насока отъ с.-и. къмъ ю.-з. и по дължината на които нѣкога се е излѣла най-голѣмата вулканическа стѣна.

И сега могатъ да се забѣлѣжатъ вулканически кратерии, макаръ и много обезформени.

Въ единъ такъвъ старъ кратеръ е разположенъ града Кратово; сщо и мѣнастиря Лесново. Като ось и главно възвишение на тази еруптивна областъ могатъ да се посочатъ редъ вулканически купета, които се простиратъ по лѣвия брѣгъ на Крива рѣка и нейния притокъ на Табачка рѣка.

Въ тая низа най-характерни сж височините Печеница, Плавица, Черни връхъ, Стражевецъ и Чука. Тази главна орографска ось на еруптивното земище се свързва на изтокъ съ Осоговските планини, а на западъ се губи въ терциерното земище около рѣка Пчиня.

Тия стѣни сж много трошливи, леко се разлагатъ и отъ тѣхъ оставатъ дебели пластове отъ пѣсъчна земя, която е черна.

И пакъ почвата не е плодородна, защото прѣзъ лѣтото нѣма достатъчно дъждове и тя остава суха и напукана. Освенъ това извори има много рѣдко и колкото съществуватъ, сж много слаби: рѣкитѣ и потоцитѣ лѣтно врѣме прѣсъхватъ. И ето защо тази висока поляна е гола, мъртва и непривлекателна съ рано прѣгорѣли трѣви и изпопукана почва.

Но тази Кратовско-Злетовска вулканическа областъ е най-знатна въ цѣлия Балкански-полуостровъ по своитѣ полезни руди.

Още хаджи Колфа говори за златни и сребърни рудници около Кратово.

Ами Буге е констатиралъ, че Кратовскитѣ рудници съдържатъ главно сребърненъ галенитъ и че отъ 400 оки галенитъ се получава 200 оки олово и 700 драма сребро. До прѣди 40—50 години разни прѣдприемачи вадели руди на нѣколко мѣста около Кратово, Злетово, Турско Рудари, Добрево, Лешница и въ долините на Крива рѣка и Табачка рѣка. Тукъ се срѣщатъ редомъ рударски кули, рударски подкопи и рупи, цѣли купища отъ троска.

Понастоящемъ главни находища на руди и рудни жици сж слѣднитѣ:

Въ долината на р. Повишица, притокъ на Крива, се срѣща сѣра и гипсъ. Намира се и желѣзна вода, чиято температура е нѣщо по-висока отъ обикновената.

Сжщо така въ долината на Табачка рѣка, при село Желѣзникъ, има силенъ изворъ отъ кисела и желѣзна вода, отъ който на голѣми мѣхури излиза CO_2 . Въ Тополовичка рѣка сѣра има въ голѣми количества, обикновено много чиста и на дебели жици. Най-богати рудни жици се намиратъ при сливането на Злетовска и Голѣма рѣка и долините на нейнитѣ притоци.

По двѣтѣ страни на р. Ока и въ посока отъ нея къмъ мѣнастира се вижда една рудна жица, дълга единъ км. и дебела 20—30 м., въ която сж намѣрени желѣзо, манганъ, среброносенъ галенитъ, пиритъ и халкопиритъ. Въ пространството между Долгиридъ, Лесновския мѣнастиръ и село Добрево се вижда жица отъ пирулозитъ.

По-нататкъ се срѣща друга жица, която съдържа малахитъ, среброносенъ галенитъ и ефалеритъ.

Г-нъ Леко, като изслѣдвалъ троската отъ тая областъ, констатиралъ въ нея слѣднитѣ руди: желѣзо, манганъ, олово, цинкъ, медъ и сѣра.

Споредъ други геолози, въ пирититѣ и халкопирититѣ трѣбва да се търсятъ слѣди отъ благородни руди (злато, сребро).

Еруптивното бърдо Селска-кория е съставено отъ вулканически пѣськъ и пепелъ съ жълта и цървена боя. То е много богато съ сѣра, съ която сж пропити всички скали и която често се явява на дебели жици. Съ сѣра е най-богата оная частъ отъ Селска-кория, която се нарича Кула.

Тая сѣра е доста чиста; има много слаби примѣси отъ селенъ и карбонатъ. По-нататкъ туфознитѣ маси често сж проник-

нати съ гипс и опалъ. Въ туфа се явяват и жици отъ пиритъ и халкопиритъ.

Отъ Пластица и Чърни-връхъ до село Гързиловци се простира една надолнина, по чиито страни се виждатъ туфове, наситени със сѣра.

Сѣщото се срѣща и около Джгура и село Приковци. На Джгура се намиратъ купища отъ стара троска. Въвъ взетитѣ отъ тѣхъ проби намѣрени сж слѣднитѣ минерали: много олово, желязо, силикатенъ диокситъ, медъ, алуминий, манганъ, антимонъ, твърдѣ малко цинкъ, калциумъ, магнезий и калий.

Велешка клисура — Като напусне Скопското поле, Вардаръ навлиза въ една тѣснина, начиная отъ с. Таоръ и върви така около 50 км. се въ югоизточна посока. Коритото на рѣката е тѣсно; само рѣдко по нѣкждѣ се разширява и затова липсватъ села по него. Само въ срѣдата има по-голѣмо разширение, дѣто е разположенъ гр. Велесъ.

Тази клисура се образува на западъ отъ крайщата на Бабунската верига, които стоятъ навдесено надъ рѣката; тия краища по нѣкждѣ стоятъ стрѣмно, другадѣ — терасообразно. Отъ изтокъ надъ Вардара стърчатъ високи ридове, които идатъ отъ Овче поле.

Въ началото на клисурата Вардаръ се промѣква прѣзъ скалистъ проломъ. Щомъ рѣката навлѣзе въ клисурата, приема голѣмия си притокъ Пчиня.

Западнитѣ височини надъ рѣката повече сж покрити съ джбови гори и чемширови лѣсове; източнитѣ, напротивъ, повечето сж голи.

По-нататъкъ Вардаръ почва силно да криволичи, благодарение на хълмоветъ и ридоветъ, които се промѣкватъ въ самото легло на рѣката.

Това криволичене трае до като Вардаръ измине краищата на Голешница-пл. и излѣзи въ една весела котловина, въ чийто сѣверенъ край е разположено село Башино, а въ южния лежи гр. Велесъ.

Тази долина е прѣлѣстенъ топълъ край; източнитѣ хълмове сж покрити съ лозя, а самата долина е обсеяна съ градини.

Изобщо долината, чийто западенъ край се казва *Гроотъ*, е добра климатическа станция; зимѣ топла, лѣтѣ прохладна и цѣли 9 мѣсеца зелена и весела. Височината на Вардарското корито достига до 173 м. надъ морското равнище.

Къмъ западъ се отваря друга долина, покрита съ ниви. Това е устието на една планинска котловина, която се простира на западъ до Бабуна-пл., отъ сѣверъ е заградена съ Голешница, отъ югъ съ върха Жлебъ, а отъ къмъ Вардаръ е закрыта съ високи и стрѣмни ридове. Котловината има кржгла форма, изрѣзана е отъ множество ридове и хълмове.

Въ тая котловина се намиратъ басейнитѣ на два при-

тока на Вардаръ, а именно р. Тополка и р. Бабуна. Тия два басейна иматъ обща повърхнина 930 кв. км. и обравуватъ двѣ покрайнини. Въ сѣверо-западната частъ на котловината, подъ пл. Голешница и нейнитѣ клонове, мѣстността носи името *Хасъ (Азотъ)*, който брои 24 села, съ центъръ село Богомила. Азотъ обхваща коритото на р. Тополка и Горна-Бабуна до нейната срѣща съ притока ѝ р. *Изворчица*.

Отъ устието на послѣдната, цѣлата дължина на долъ по р. Бабуна, държи мѣстността *Клепа*, която брои около 25 села, съ центъръ с. Чичево.

Срѣдната надморска височина на котловината варира между 250 до 300 м.

Тя има единъ много приятенъ климатъ: лѣтно врѣме не страда отъ горещини и се радва на единъ свѣжъ въздухъ; зимата е блага, а есента ясна и топла.

Лѣтно врѣме, подиръ чести дъждове, поменатитѣ рѣки винаги сж пълноводни и богати съ изобилна планинска пастърва.

По климата си котловината е прѣходъ отъ срѣдиземноморския къмъ срѣдноевропейския.

Двѣ по-важни рѣки, както казахме по-горѣ, поятъ тоя благословенъ край:

Р. Тополка, която води началото си отъ южнитѣ склонове на Якупица. Коритото ѝ е сложно и само въ горното течение гористо. При с. Лѣсиче прави голѣмъ завои на югъ и послѣ обръща на с.-и., като минава прѣзъ единъ дълбокъ проломъ и се излива въвъ Вардаръ на югъ отъ Велесъ.

Р. Бабуна извира недалеко отъ Тополка; единъ остъръ гребенъ дѣли горнитѣ течения на двѣтѣ рѣки. Изначало рѣката тече право на югъ прѣзъ широка долина, гжсто населена и грижливо обработена. Като достигне с. Богомила, завива и съ голѣмъ устрѣмъ се отправя къмъ Вардаръ. Въ най-долното си течение тя образува дълбокъ проломъ и се излива въ послѣдната малко по на югъ отъ устието на Тополка.

Въ Бабуна се влива единъ притокъ по име *Рѣка*, който иде отъ политѣ на в. Козякъ, та образува хубава долина съ много села. По нейната долина върви пѣтя отъ Прилѣпъ за Велесъ.

На югъ отъ устието на р. Бабуна Вардаръ продължава да тече всрѣдъ клисурата, която още при самия градъ Велесъ отново се стѣснява и прави дълбокъ скалистъ проломъ съ отвѣстни канари по двата брѣга на рѣката.

Самото устие на Бабуна е заградено съ варовити скали и е непроходимо. Въ тия скали има много пещери и низкитѣ пещери, които сж подъ водитѣ, често сж легла на сомъ и други риби.

Ридовѣтъ се стѣсняватъ и не остава мѣсто за села; само покрай рѣката растатъ тополи, върби и др.

Така продължава около 15 км. тѣснината и Вардаръ излиза на широко въ Тиквешката хълмиста областъ.

Тиквешъ. Тиквешъ се простира по двата брѣга на Вардаръ, отъ станцията Градско до скалистия проломъ Демиръ-капия. Главната му частъ, обаче, лежи на западъ отъ рѣката. Слѣдователно, Тиквешъ изцѣло лежи въ долината на Вардаръ и прѣдставлява една котловина, обсипана съ хълмове.

Тази котловина се загражда на изтокъ отъ планинитѣ Конческа и Благуша, а на западъ отъ Мариховскитѣ, на сѣверъ лежи Велешката клисура, а на югъ — Демиръ-капия. Въ тия си граници котловината е дълга близо 50 км., широка 40 км. и има обща повърхнина отъ 2047·7 кв. км. Стои 282 м. надъ морското равнище.

По характера на почвата и разположението на височинитѣ, Тиквешъ може да се раздѣли на три части:

Източна частъ, която лежи между коритото на Вардаръ и планинитѣ Конческа и Благуша, е гола и непривлекателна. Тая частъ прѣдставлява една ивица, силно наведена къмъ Вардара и селата по нея сж наредени амфитеатрално.

Другата частъ отъ Тиквешъ — западната, се раздѣля отъ своя страна на два дѣла:

Дѣлътъ, що се простира между Жлебъ и коритото на р. Черна. Единъ прѣлестенъ кжтъ съ голѣмо плодородие и гжсто населенъ.

Прѣзъ тоя дѣлъ тече рѣка *Раецъ*, по която върви пжтя отъ Тиквешъ за Прилѣпъ прѣзъ Плетварския проходъ.

Рѣката тече прѣзъ дълбока долина, пробива единъ скалистъ проломъ и се влива въ р. Черна. Ето що пише за тая долина пжтешественика Бартъ, който е миналъ прѣзъ нея въ 1862 г., идейки за Прилѣпъ.

„Тукъ природата е съвършено измѣнена — по-величествена и по-гиздава.

Имамъ прѣдъ себе си една съвсѣмъ разнообразно напъстрена долина съ богати накити отъ скали и дървета.

Докато къмъ изтокъ Радобилската планина е нашарена съ дълбоки падини покрити съ зеленина и оживени отъ многобройни села, и по тоя начинъ образува гиздава и величествена картина, на западъ голитѣ варовни скали на оригинално раздробения Козякъ образуватъ единъ много характеристиченъ изгледъ, макаръ и не много приятенъ.

Много хубава бѣше мѣнящата се пѣстрота прѣзъ яркитѣ слънчеви лжчи отъ снѣжнобѣлитѣ калцитни камане на Козякъ до червентитѣ и кафяни височини наоколо и отъ свѣжата зеленина на ливадитѣ прѣзъ жълтеникавитѣ листа на джба до кафяночервентитѣ покривала на дивитѣ круши.

То е, наистина, една много разнообразна ландшафтна картина“.

Третиятъ дѣлъ се простира отъ коритото на Черна до

Кожухъ пл. Високи голи хълмове и слабо гористи ридове пълнатъ мѣстността.

Почвата е мергелна и варовна глина, затова навсѣкждѣ се бѣлѣе. Колкото отиватъ ридоветѣ на югъ и на юго-изтокъ къмъ Кожухъ, толкова се повишаватъ и се появяватъ гористи диви долини. Къмъ Вардаръ и Черна мѣстото е голо и рѣчнитѣ долини прѣзъ повечето врѣме отъ годината сж сухи. По срѣдата на мѣстността се издига единъ по-високъ голъ ридъ нареченъ *Витачъ*. Въ неговитѣ поли е града Кавадарци, центъръ на Тиквешъ.

Югоизточниятъ край на Тиквешъ е вече планински.

Прѣзъ него минава многоводната рѣка *Бошева*, която извира въ Кожухъ пл. и тече прѣзъ живописна долина успоредно съ Вардаръ, дѣто и се влива до самия проходъ Демиръ-капия.

Ето що пише, за тая долина Ханъ, който я посѣтилъ: „Азъ бѣхъ очуденъ отъ плодородието и отъ добрата обработка на тая още непозната и съ много села оживена долина. Изъ храсталацитѣ и дърветата пѣха и прѣхвърчваха толкова много птици, че азъ никждѣ другагдѣ изъ полуострова не съмъ виждалъ подобно. Азъ още не знаа мѣстность по-богата съ птици отъ долината на Бошева рѣка. Най-много се срѣща косътъ. Отъ всички страни се чуваше неговото пѣние. При това цѣла купчинка хвъркаше прѣдъ насъ отъ дърво на дърво, като пжтеводители . . .“

Тиквешката котловина е най-топлата въ срѣдна Македония и най-низката мѣстность. Въ нея посѣвитѣ узрѣватъ единъ мѣсець по-рано, нежели въ Скопската и Битолската.

Снѣгъ пада рѣдко и трае само нѣколко дни.

Дъждъ вали въ началото на пролѣтътъ и прѣзъ есенъта.

Тогава земята се напоява и озеленява, а рѣкитѣ добиватъ вода. Още прѣзъ февруарий всичко се оживява; прѣзъ юний наставатъ горещинитѣ, твърдѣ несносни; въздухътъ е жежъкъ и отъ голитѣ плочи лѣха горѣщо въздушно течение.

Цѣлото лѣто е ясно, безъ ни едно облаче; изворитѣ изсѣхватъ, рѣкитѣ оставатъ безъ вода. Лѣсовиятъ дѣлъ на Тиквешъ прѣко Вардаръ се обръща на пустиня: всичко се подгорва.

Най-плодородни части отъ Тиквешъ сж ония, които сж разположени непосредствено до Вардаръ и западния дѣлъ. Тукъ се простиратъ бърда и хълмове съставени отъ пѣськъ и варовникъ. Тукъ е царството на лозата.

Тиквешъ и долината на р. Раецъ, заедно съ Струмишко, Саригьолско и Мелнишко сж най-лозарскитѣ мѣста въ цѣла Македония.

Най-вече расте лозата, отъ която се добива черно хубаво грозде и се получава хубаво, силно вино.

Прочутъ е Тиквешкия макъ, който се сѣе покрай Черна; сжщо така вирѣе и памука.

Басейна на р. Бръгалница. Отъ лѣвия си брѣгъ Вардаръ получава по-малко вода и има по-къси притоци, отколкото отъ дѣсната си страна.

Най-дългиятъ лѣвъ притокъ е р. Бръгалница, дълга 163 км., съ басейнъ 4,275 кв. км.

Бръгалница извира въ най-южния край на Малешевскитѣ планини, въ жгъла, дѣто тѣ се срѣщатъ съ Огражденъ пл.

Началото на тая рѣка се смѣта единъ буенъ планински потокъ, който иде отъ югъ на с. Берово и се спуща по много наклонена долина.

Отъ Берово рѣката върви на сѣверъ и прѣсича *Малешевската котловина*. Тази котловина е заобиколена съ високи и гористи планини и се намира 700 м. надъ морското равнище. Тя е дълга около 20 км. и широка не повече отъ 10 км. Бидейки отъ югъ заградена съ високи планини, *Малешъ* има срѣдноевропейски климатъ, когато неговитѣ съседни котловини (Кочанската и Радовишката) се радватъ на единъ почти срѣдиземноморски климатъ.

Само една частъ отъ Малешъ, именно поляната около Джумакайне и Мамутли сж по-топли и иматъ юженъ климатъ. Тукъ рѣдко пада снѣгъ и трае много кратко. На тая поляна, която е общо пасище за цѣлата котловина, малешани изкарватъ зимно врѣме добитѣка си.

Другата частъ отъ Малешевско страда отъ твърдѣ люта и продължителна зима, която трае 4—5 мѣсеци.

Лѣтно врѣме въздухътъ е свѣжъ, но често пѣти става облачно и падатъ поройни дъждове. Страната изобилствува съ извори и потоци, за това прѣзъ лѣтото и есенята всичко е зелено и весело.

Въ Малешевско вирѣятъ: картофи, хелда, рѣжъ, просо, ячменъ, овесъ, доста кукурузъ и по малко пшеница. Лозата не расте. Но затова пѣкъ сливата добръ вирѣе. Въпрѣки това малешевци не могатъ да се изхранятъ, та купуватъ отъ другадѣ жито.

Главното занятие на малешевци е скотовѣдство. Малешъ е една отъ най-богатитѣ македонски покрайнини съсь свине.

Въ Малешъ рѣка Бръгалница приема притоцитѣ *Кадиица*, която минава прѣзъ гр. Пехчево и *Желевица*, която се излива въ сѣверния край на котловината.

Като напусне Малешевъ, Бръгалница влиза въ малка тѣснина и бърза да стигне *Пиянечкото поле* или *Пиянецъ*. И това поле прѣдставлява висока планинска котловина съ надморска височина отъ 600 до 630 м. Тя е дълга 15—16 км. и широка 4—5 км. Отъ западъ тя е ограничена съ Осоговската клисура (Голакъ пл. и Осогово), прѣзъ която тече Бръгалница и при село Истибаня навлиза вече въ Кочанската долина.

Като Малешъ, и тази котловина — Пиянечката — има

планински климатъ, сжщата растителност и сжщия характеръ. Тя е по-малко гориста отъ Малешъ, но по ребрата на Голакъ се простиратъ обширни гори отъ букъ, джбъ и пр.

Отъ с. Истибаня Брѣгалница слиза на югъ.

Около нея се разтила *Кочанското поле*. То прѣдставлява една долина по коритото на рѣката и стѣснена е отъ подножията на Плачковица пл. Прѣзъ долината Брѣгалница тече бавно, гордо; тукъ тя е пълноводна и прѣзъ най-големитъ горѣщини. Брѣговетъ на много мѣста сж блатливи.

Кочанската долина е дълга около 30 км. и широка 12 км. Има повърхнина 39·57 кв. км. и стои 331 м. надъ морското равнище.

Както Сърското поле, Мегленската и Солунската равнина, така и Кочанското поле е едно отъ най-плодороднитъ въ цѣла Македония. То има разкошна плодородностъ. Равнината въ южния край е засѣяна, главно, съ тютюнъ, съ обработването на който се занимаватъ юруцитъ и плачковичкитъ села. Срѣдниятъ дѣлъ, който е вглѣбнатъ, носи името *Корито*. Тоя дѣлъ и въ най-сухото врѣме е подъ вода, и, съ изключение на нѣкои блатливи ивици, които сж покрити съ шамакъ, цѣлото пространство е засѣяно съ оризъ. Той е главното произведение на страната. *Кочанскиятъ* оризъ е прочутъ въ Балканския п-въ. По оцеденитъ мѣста се сѣе царевица, която е отъ първо качество. По политъ на хълмоветъ и планинитъ расте отличенъ макъ; прочути сж кочанскитъ любеници, особено ония отъ с. Нивица, които достигатъ до 10—15 кгр. на тегло.

Понеже долината е добръ закрыта отъ сѣверъ и изтокъ съ високи планини и сравнително е низка, затова въ нея владѣе много мека зима. Обаче, лѣтнитъ дни сж нетърпими по своята задушлива горещина, и поради блатнитъ изпарения населението много страда отъ малария.

Въ Кочанската долина Брѣгалница приема доста важни притоци: *р. Осойница*, която извира отъ върха Озабогъ, тече прѣзъ омайна долина между Голакъ и Плачковица. По нея има много ливади съ чудесни цвѣта. По-долъ къмъ устието ѝ се отваря широка долина, покрита съ оризища.

Р. Блатешница иде отъ върха Чупино; по нея минава прохода „*Момина чешма*“.

Отъ Царевъ връхъ идатъ притоцитъ *Масалница* и *Кочанска рѣка*, чиито води лѣтно врѣме поятъ оризищата и не достигатъ Брѣгалница.

Срѣщу Кочанската рѣка отъ лѣво въ Брѣгалница се влива притока *Зърновица*. Той извира високо въ ребрата на Чупино и тече прѣзъ дълбока долина, по която върви пжтя отъ Кочанско за Радовишъ. Отъ началото долината е много стръмна и рѣката скача отъ скала на скала. Въ една отъ тия скали има значителна широка падина — малко езерце, из-

вѣстно съ името „*Дъвичинъ виръ*“; водата отъ това езерце пада отъ една значителна височина на (5—7 м.) и образува красивъ водопадъ.

На излизане отъ Кочанската долина Брѣгалница приема най-голѣмиятъ си притокъ *Злетовица* или *Злетовска рѣка*, която извира отъ жгъла между върховетъ Китка и Царевъ връхъ.

Най-горното ѝ течение е съвсѣмъ близо до изворитъ на Кратовската рѣка, та чрѣзъ малки клони може да се праща водата отъ едната въ другата рѣка. Коритото ѝ въ горното течение е планинско и гористо. При с. Злетово навлиза въ Кочанската долина. По леглото на Злетовската рѣка има разкошни зеленчукови градини.

Около коритото на тая рѣка височинитъ сж богати съ много рудници; а въ нейнитъ пѣсѣци често сж намирали и златни люспи.

Тоя притокъ се влива въ Брѣгалница въ началото на Овчеполската тѣснина, която се образува отъ хълмоветъ на *Овче поле* и на *Щипското хълмодоліе*.

Овче поле. То съставлява частъ отъ Вардарската низина, владена въ срѣдна Македония. На сѣверъ незабѣлѣзано се слива съ Кумановското поле, на югъ — съ Щипската и Тиквешката хълмисти поляни. И така, цѣлото пространство между Осоговската и Бабунската вериги и между Прѣшовската седловина и Демиръ-Капия, е сродно по вънѣшния си характеръ.

Централната частъ на тая областъ е мѣстността Овче поле.

Тя се издига около 100 до 150 м. надъ Скопската котловина и има срѣдна надморска височина около 400 м. Тя се простира отъ сѣверъ къмъ югъ 40 до 60 км. и отъ изтокъ къмъ западъ около 30 км. Общата повърхнина 1397·22 кв. км.

Овче поле е хълмиста поляна, въ която се издигатъ ридове до 600 м. височина, отъ които най-високъ е *Богословския ридъ* (550 м.), който се вижда отъ цѣлото Овче поле като купелъ.

Овче поле прѣдставлява областъ съсъ срѣдна плодovitостъ. Най-плодородната му частъ е Свети-Николското поле и долината на рѣката Азманъ (Орла). По тия части расте хубава пшеница, много макъ. Лозя има много по склоноветъ на ридищата, които сж обърнати на югъ.

Нѣкога Овче поле е било по-плодородно; днесъ то е повече скотовѣдческа мѣстность. По неговитъ пасища пасятъ стотици стада овце и многобройни ергелета коне и сурии говеда. Овцетъ сж едри, дълговласи и даватъ много вкусно месо. Конетъ иматъ добро име. Понеже Овче поле е висока поляна и открита отъ всѣкъждѣ, климатътъ му е променливъ; често духатъ вихрушки.

Зимата е остра, лѣтото горѣщо и сухо. Голѣма частъ

отъ Овче поле лѣтно врѣме прѣдставлява истинска степь: всичко е пожълтѣло, смърлушило се и при най-малкъ вѣтръ се издигатъ облаци прахъ. Слънчевитѣ лъчи лесно загрѣватъ жълтеникавия пѣськъ, та човѣкъ не може да гледа въ него — толкова много лъщи.

По-горѣ казахме, че единствена рѣка въ Овче поле е Азмакъ или Орла. Тя извира въ политѣ на Пловичкия врѣхъ, събира водата на всички суходолици въ Овче поле, тече по край село Богословецъ и влиза въ срѣдната, най-низката частъ на полето, дѣто тече много бавно и образува блата и мочури. Послѣ върви на югъ и си пробива пжтъ между скалисти високи ридове и се влива въ Брѣгалница.

Послѣдната значително уголѣмена, сжщо тече въ южна посока. На изтокъ отъ нея, като продължение отъ Овче поле, се разтила *Щипското хълмодоліе*, което държи чакъ до западнитѣ подножия на Плачковица пл. Мѣстото е сухо и голо, съ изключение на нѣкои суходолици, които се спускатъ отъ планината, по чиито долини се срѣщатъ весели и зелини кжтища.

Около леглото на самата рѣка се разтварятъ хубави и широки долинки, съ буйна растителность и купчинка крайрѣчни дървета, между които се гушатъ малки селца. Цѣли три часа Брѣгалница тече прѣзъ щипското хълмодоліе, прави бързи завои и влиза въ дълбокъ проломъ, който се образува отъ Овчеполскитѣ хълмове и щипския Хисаръ. Тукъ, въ тоя проломъ, се втича малката рѣка *Отиня*.

Послѣдната събира водитѣ си въ западното подножие на Плачковица, тече прѣзъ хълмиститѣ ѝ поли. Тия поли сж населени съ юрушки села, затова се нарича *Юруклукъ*. Отиня прорѣзва града Щипъ, послѣ минава между Хисаря и Ново село и прѣзъ тѣсно устие се влива въ Брѣгалница.

По низкитѣ мѣста въ щипското хълмодоліе се обработва много и отличенъ макъ; произвеждатъ се много храни, особено ржжъ и пшеница. Високитѣ мѣста сж безплодни и населението се занимава съ отгледване на стада.

Щипското хълмодоліе е прѣходъ отъ пастирското Овче поле къмъ лозарския Тиквешъ.

Въ това хълмодоліе Брѣгалница приема твърдѣ важния си притокъ р. *Лакавица*. Тоя притокъ извира въ Конченската планина, недалеко отъ с. Долно Липовикъ и тече почти на западъ прѣзъ хубава землеста, плодородна и добрѣ населена долина, която е дълга около 40 км. и широка отъ 5 до 8 км. Рѣката тече бавно, затова по нея има мочури. Тя тече между ридове и хълмове, които пълнятъ пространството между Плачковица и Вардаръ. Въ тая долина се простра низката планина Конченска, по името на с. Конче. Къмъ устието си Лакавица се стѣснява и между голи ридове се втича въ Брѣгалница.

На долъ вече послѣдната не приема никакъвъ по-голѣмичъкъ притокъ; коритото ѝ се загражда отъ голи ридища, става тѣсно, но е достъпно. По него минава пътъ отъ Тиквешъ за Щипъ. Тя се втича въвъ Вардаръ по-насъверъ отъ станцията Градско.

Р. Черна. Черна или Църна въ старо врѣме е била извѣстна съ името *Еригонъ*; турцитѣ я наричатъ Кара-су (черна вода).

Тя е дълга 189·6 км., а басейнътъ ѝ държи пространство отъ 5697·18 кв. км. Тя е най-голѣмия притокъ на р. Вардаръ.

Черна извира въ политѣ на Илинската планина, близо до прохода Илинска църква и то отъ една пещерна падина, която се казва *Църна дупка* или *Скакало*.

Водата е черна, сигурно обагрена отъ черната желѣзна руда, която сенамира надъ с. Желѣзнецъ—до брѣга на самата рѣка, малко по-долу отъ главния изворъ.

Тукъ е най-горното течение на Черна. Тукъ се отваря красива долина, широка отъ 2—3 км. Рѣката приема безбройни буйни планински притоци, та значително наголѣмява. Тази долина носи името: *Желѣзничка* или *Демиръ-Хисаръ*.

Тази долина нѣма много мѣста за обработване, но покрай рѣката се срѣщатъ тучни ливади и ниви съ хубавъ кукурузъ.

Планинитѣ около нея сж богати съ гори и варовникъ; по тѣхъ има добри пасища. Климатътъ е доста мекъ, защото долината е заградена отъ сѣверъ и изтокъ.

Въ тази долина Черна приема слѣднитѣ притоци:

Делчка рѣка, която събира водитѣ си отъ Сухо-поле. По коритото ѝ върви прохода Баба.

Р. Слоевица, която иде отъ югъ, тече въ една долина, която се образува отъ пл. Голѣма Бигла и единъ нейнъ клонъ.

Образува се малка тѣснина около 5 км. дълга и прѣди да влѣзне въ Черна се разширява въ гиздаво поленце, въ което сж разположени селата Сопотница и Прибилци — центъръ на Демиръ-Хисарско.

Р. Жаба иде отъ Бушева чешма, тече право на югъ въ една долина 3 км. дълга и 1 до 1½ км. широка. Тя е покрита изцѣло съ ливади и градини. Макаръ и да е висока 650 м. надъ морското равнище, снѣгъ въ нея не се задържа и зимъ окото се наслаждава на прѣсна зеленина, а надъ нея къмъ върховетѣ лъщатъ дълбоки прѣспи отъ снѣгъ.

Успоредно съ Жаба иде *Остришката рѣка*, която тече прѣзъ сжщо така хубава долина.

Като приеме и тоя притокъ, Черна излиза на широко, дѣто се отваря ново поле, доста добръ обработено и населено. Въ тая си ширина Черна получава водитѣ на *Сми-*

левска рѣка или Мраморица, която иде отъ пл. Мала Бигла, при с. Смилево и тече прѣзъ широка долина.

Църна продължава да тече на изтокъ, навлиза въ една тѣснина, която се образува отъ пл. Дървеникъ (1493 м.) и отъ пл. *Драгнѣецъ*, клонъ отъ Крушовската планина.

Така тече въ тая посока до с. Бучинъ. До тукъ тя е планинска рѣка, бърза и буйна. Отъ това село вече тя излиза въ широка равнина — *Пелагонийската*, като се извива първо на юго-изтокъ, а послѣ на югъ.

Пелагонийската равнина прѣдставлява едно голѣмо корито, обиколено отъ всѣкждѣ съ високи планини и затова може да се нарѣче котловина.

Нѣкога тя е била голѣмо езеро, чиито сѣверни брѣгове достигали до Бабуна пл. и Даутица, а на югъ се простирало до Нидже пл. Слѣдъ изтичане на водитѣ му, прѣзъ Мариовската планинска тѣснина, то се обърнало въ богата равнина съ дебелъ наносъ.

Дължината на равнината — отъ Бабуна до Вичъ пл. — държи 70—80 км., а ширината ѝ — отъ Селечка пл. до Крушовска пл., е около 20—30 км. Общо тя има 1212.54 кв. км. пространство и се намира 607 м. надъ морското ниво.

Най-низката ѝ частъ на югъ стои 580 м. високо.

Климатътъ ѝ е суровъ: лота зима съ доста снѣгъ, която трае 2—3 мѣсеци, а лѣтото горѣщо; пролѣтъта е късна и влажна, а есенъта топла и ясна.

Пелагонийската равнина има чисто сръдноевропейска растителность.

Въ нея растатъ: пшеница, ржжъ, ечмикъ, царевица.

Въ сѣвернитѣ части на равнината, около гр. Прилѣпъ, расте, макаръ и не много, добъръ макъ; сжщо се сѣе и доста тютюнъ. Въ южнитѣ надолници вирѣе и лозата.

Сръдната частъ, Битолското поле, е прочуто съсъ своитѣ отлични жита и произвежда доста ленъ и конопъ.

Южната частъ — Леринско поле — на равнината, макаръ и по-низка, но понеже е изложена на сѣвернитѣ вѣтрове, произвежда много ржжъ, ечмикъ и варива.

И така, Пелагонийската равнина се дѣли на три части: Прилѣпско поле — на сѣверъ и изтокъ отъ р. Черна, Битолско поле до р. Сакулевска и Леринско поле.

Въ Прилѣпското поле р. Черна приема отъ лѣво потока р. *Блато*. Тя събира водитѣ си изъ ребрата на Даутица и Бабуна пл. Като слезе въ полето, тече прѣзъ тѣсно и плитко землесто корито. Въ нея влиза *Заградска рѣка*, която се спуща отъ сѣверозападнитѣ склонове на Златовръхъ и *Прилѣпска*, която иде отъ Козякъ, прѣсича града Прилѣпъ и отива на западъ. Р. Блато се влива въ Църна при с. Чепигово. Прѣзъ лѣтото р. Блато прѣсъхва и оставя некждѣ мочури и тресавища, но прѣзъ пролѣтъта и когато ваятъ

много дъждове залива западната частъ на Прилѣпското поле.

Р. Блато е богата съ пиявици, а зимно врѣме съ много блатливи птици.

Щомъ Църна приеме р. Блато, извира на югъ прѣзъ Битолското поле. Прѣзъ цѣлото си течение по това поле Църна не приема никакъвъ по-значителенъ притокъ отъ лѣвата си страна, защото селечка планина, която я загражда отъ тая страна, е безводна и гола.

Отъ дѣсно, обаче, получава много вода, която иде отъ Пелистеръ, Баба пл. и Вичъ.

Отъ тая страна сж: р. *Шемница*. Тя извира отъ Пелистеръ високо подъ главния му връхъ. Тече прѣзъ дълбока, дива, скалиста долина и се спуща съ голѣма бързина къмъ сѣверъ, до като слезне въ *Гяватската* котловина. Тукъ рѣката мие котловината.

Вмѣква се въ една тѣснина, която се образува отъ пл. Дървеникъ и ридоветъ, извѣстни съ името *Боракале*. Тия ридове се издигатъ на сѣверъ отъ Битоля и по върховетъ имъ има много развалини. Рѣка Шемница тече прѣзъ тѣснината около 7—8 км., излиза послѣ въ широка долина право на изтокъ и се упътва къмъ Църна, като се губи въ нейнитѣ широки блатисти мѣста.

Другъ притокъ на Църна е *Драгооръ*. Тоя притокъ извира отъ източнитѣ ребра на Пелистеръ и тече прѣзъ скалисто диво корито. Като слѣзе въ политѣ, р. Драгооръ извира на юго-изтокъ, тече прѣзъ каменисто легло, което се образува отъ Пелистеръ и Боракале и влиза въ гр. Битоля. Върви вѣнъ отъ града съ посока източна и слѣдъ 7—8 км. се влива въ Църна.

Отъ Баба пл. излизатъ много и пълноводни планински потоци, разсичатъ политѣ на планината и по тоя начинъ образуватъ красиви долини съ хубави села, кацнали срѣдъ гъсти лѣсове и обградени съ лозя и градини.

Тия потоци донасятъ много вода на Църна и въ своето полско корито сж оживени съ малки селца.

Въ най-южната страна на Пелагонийската равнина (Леринското поле) Черна приема *Сакулевската рѣка*.

Тази рѣка събира водитѣ си отъ жгѣла между Вичъ и Баба пл. Отъ Вичъ слизатъ 4 рѣкички, които при с. Кучковени се събиратъ и образуватъ Сакулевската рѣка, която тече на долѣ по полето право на сѣверъ.

Тукъ се втича въ нея *Леринската рѣка*, която тече прѣзъ дълбока долина и слиза по Песодерския проходъ, мие гр. Леринъ и прѣсича полето.

По на сѣверъ въ Сакулевската рѣка влиза *Воцаранската*, която иде отъ Нидже, а отъ Баба пл. слиза многоводната *Буфска рѣка*.

Изобщо, коритото на Сакулевската рѣка е много животисно, осѣяно съ много и богати села.

Полето въ тая частъ е многоводно и произвежда доста варива. Пшеницата му е една отъ първокачественитѣ.

Като приеме Сакулевската рѣка, Черна завива на юго-изтокъ и прави голѣмъ завой, който се прочу прѣзъ великата война. Отъ тука навлиза въ една тѣсна планинска клусура — *Скочивирската* (с. Скочивиръ), съ която се започва областта *Марихово*.

Мариховската областъ на сѣверъ се загражда отъ редъ високи и стрѣмни планини, измежду които най-голѣми сж Прешленъ, Руенъ и Радобилската. Между Битолската котловина и областта се издига Селечката; по дѣсната страна на Черна се редатъ Мариховско-мегленскитѣ планини, начело съ Нидже и върха Каймакъ-Чаланъ.

Стегнато отъ тия редъ планински великани — Марихово прѣдставлява едно дълбоко вглѣбнато корито, което е дълго около 50 км., съ обща квадратура 1390 кв. км. и срѣдна височина подъ 1000 м. Значи, Марихово е най-високата котловина въ Македония.

Рѣката тече по срѣдата на коритото, въ което нѣма почти никаква равнина, а тукъ-тамъ малки заравнени брѣжулки, които населението нарича *полози*. Никакви пжтища не кръстосватъ областта, освѣнъ козѣи пжтеки.

Климатътъ е много остъръ; само въ долините, обърнати на югъ, е по-мекъ.

Планинитѣ, освѣнъ Селечката, сж покрити съ гжсти гори. „*Борьето*“, една мѣстность дълга около 10 часа, е покрита само съ борови гори.

Тия гори изобилствуватъ съ диви животни; никждѣ въ Македония, освѣнъ въ Якупица, нѣма толкова мечки и вълци, както въ Марихово. Сжщо много се срѣща елена, сърната и дивата свиня. Марихово е най-гористата страна въ Македония. Между тия гори се простиратъ обширни пасища, по които прѣди 50—60 години сж пасели около 100,000 глави овце.

Месото на мариховския добитѣкъ (кози, овце, говеда) е най-вкусно.

Нека споменемъ още, че Марихово се слави съсь своитѣ едри благоуханни и извънредно много вкусни „гърлести груши“ и бѣлъ липовъ медъ, който високо се цѣнеше въ Битоля и Солунъ.

Ала бждещето на Марихово се крие въ неговитѣ минерални богатства.

Тая областъ, на редъ съ кратовско-злетовската, е една отъ най-богатитѣ въ Македония съ руди.

Около с. Рожденъ, отъ 1891 година насамъ, се обработва рудницата Алшаръ. Тая рудница си добила името по началнитѣ срички на закупницитѣ ѝ — Алатини и Шарнйо (Ал.—

Шар.). Въ нея работѣха дневно отъ 120—400 работници. Изкарваха обикновено *антимонъ*, реалгаръ и ауритментъ. По повърхнината на стѣнитѣ се виждатъ кристали отъ гипсъ. Намѣренъ е заедно съ реалгара и новъ минералъ лорандитъ, а сжщо констатирано е сжществуването и на стиблитъ, сервантитъ, валентитъ и др.

Антимонъ, реалгаръ и аурипигментъ се срѣщатъ на много мѣста въ Марихово. Надъ Рожденъ, има желѣзна руда.

На много мѣста се срѣща въ изобилие гипсъ и сѣра. Въ Марихово има много тебеширъ.

Такво богатство прѣдставлява областта Марихово, което брои 33 села — всички съ българско население.

То до суцъ прилича на Порѣче по природата си.

Прѣзъ скалистото тѣсно устие, нарѣчено *Порта*, р. Църна напуска Марихово и излиза въвъ Вардарската низина, дѣто вече не може никждъ да се гази и тече много бавно и въ тая низина приема р. Раецъ, която събира водитѣ си отъ Козякъ.

Черна се влива въвъ Вардаръ малко по на югъ отъ желѣзнопжтната станция Градско.

Коритото на р. Вардавъ прѣзъ Тиквешъ има високи землисти брѣгове, та не става разливане въвъ врѣме на голѣмо приидване на рѣката, както това е въ Скопското поле. Тече бавно и величествено.

Като напусне Тиквешъ, Вардаръ навлиза трети пжтъ въ планинска тѣснина.

Тая тѣснина е извѣстната *Демиръ-Капия*, чиято дѣсна страна се образува отъ Кожухъ планина.

Рѣката съ шумъ се вмѣква между двѣтѣ колосални стѣни. Лѣвата стѣна е една гола много висока скала, като съ ножъ прорѣзана отъ върха до дъното. Тя е пукната посрѣдата и отъ пукнатината шуми малко поточе. Високо по остритѣ жбести върхове на скалата се съглеждатъ отдѣлни дръвчета, като китки набодени по сивия варовикъ.

Отъ дѣсна страна скалата е сжщо тѣй стрѣмна, но не е отвѣсна; тя се издава надъ самата пѣнлива рѣка и надъ тая издаднина е пробита дупка, прѣзъ която минава желѣзницата.

Нѣкога това отверстие се затваряло съ желѣзна врата, отъ което и си добила името цѣлата тѣснина—*Демиръ-Капия* или *Желѣзна врата*.

Споредъ пжтешественика Бартъ, тоя изкуственъ проходъ е билъ прокопанъ въвъ врѣмето на македонския царъ Архелай — четири вѣка прѣди Р. Хр. Въ старо врѣме Демиръ-Капия имала голѣма важность като прѣходъ отъ южна Македония за срѣдна и сѣверна.

Затова горѣ на лѣвата стѣна имало съградена силна крѣпость, чиито развалини и днесъ сж запазени. Въ българската история срѣщаме името на самостоятелния князь Стрѣзъ нераздѣлно отъ името на неговата славна крѣпость Простѣкъ; нейнитѣ развалини стѣрчатъ тъкмо на сжщото мѣсто.

Омайна, вълшебна картина прѣдствлява тая частъ отъ клисурата нощно врѣме при пълна мѣсечина.

Горѣ купчината дървета изглеждатъ като древни войници, бдящи надъ пропастьта, на дъното на която клокочи буйния Вардаръ.

Развалинитѣ, неравномѣрно огрѣяни отъ луната, прѣдставляватъ фантастични образи на животни, на човѣци — великани.

Възкрѣсва миналото и човѣкъ тогава отдава пълно право на народа, който вѣрва, че Крали Марко тукъ обитава и че е „живъ“.

Клисурата Демиръ-Капия е дълга 550 метра, а леглото на Вардаръ едва достига 53 м. Тѣснината е закривена къмъ изтокъ, та рѣката съ голѣма сила бие дѣсния брѣгъ и шумътъ ѝ се чува нѣколко километра далече.

Южно отъ пролома, на лѣвия брѣгъ, се отваря широка долинка, прѣзъ която тече буенъ планински потокъ.

Но тукъ мѣстото е диво и ненаселено, защото близкитѣ дѣвствени гори на Кожухъ всѣкога сж били свѣрталище на разбойници.

Послѣ зжбестия гребенъ на тая планина бързо се отдавача отъ коритото на Вардаръ и се образува малка равнина, добръ обработена и населена. Прѣзъ нея тече рѣка *Боемица*, а мѣстността се нарича *Боемия*, която е твърдѣ плодородна. Въ нея вирѣятъ всѣкакви плодове; смокинята и калинката (нарѣтъ) растатъ въ диво и питомно състояние; лозята даватъ отлично грозде, много дирено на солунския пазаръ.

Южно отъ р. Боемица се простира планината *Погана*, която отлѣво стѣснява коритото на Вардаръ, а отъ дѣсно се редятъ полегати хълмове.

На югъ отъ тия хълмове се отваря *Гевгелийската котловина*, покрита изцѣло съ черничевы дървета.

Почвата на тая котловина е съставена отъ дебели пластове жълтъ пѣськъ и отъ наноситѣ на рѣкитѣ, що я миятъ. Тя се състои отъ долинитѣ на двѣ рѣки, които сж отворени къмъ Вардаръ отъ двѣтѣ му страни.

Отъ лѣво иде *Богданската* рѣка, чиято долина е низка, равна и при устието блатлива. Тя е извънредно много плодородна и прѣнаселена. Въ поленцето, което се отваря въ нея, е заселенъ градецъ Гевгелии, потъналъ въ зеленина.

Климатътъ въ Гевгелийската котловина е чисто сръдиземноморски, рѣдко пада снѣгъ; зима почти нѣма; дъжделивото врѣме се пада прѣзъ пролѣтъта и късна есенъ. Лѣтото е свѣжо, безъ задушливи горѣщини; окото вредомъ вижда сочна зеленина и грѣдитѣ дишатъ благотворенъ въздухъ.

На западъ отъ полето се издигатъ чудно красивитѣ клонове на Кожухъ пл.

Височинитѣ сж разположени една задъ друга терасообразно и сж накичени съ красиви селца и обградени съ гжсти гори.

Отъ югъ полето е заградено съ единъ ридъ, нарѣченъ съ името *Маядагъ*. По височинитѣ му сж наредени амфитеатрално голѣми юрушки махали, които носятъ общото име *Маядагъ*.

Тази благословена котловина е *свиларски центъръ* и, заедно съ Воденско, най-важния въ Македония. На това помагатъ неизброимитѣ градини съ черници.

Котловината ражда отличенъ сусамъ и памукъ.

Лозята не падатъ по-долѣ отъ Боемскитѣ.

Южно отъ града, Вардаръ се стѣснява: отъ дѣсно отъ Миядигскитѣ хълмове и краищата на Паякъ пл., а отъ лѣво голи ридове до 100—200 м. високи. Това е четвъртата и послѣдна тѣснина на Вардаръ. Тоя проходъ носи името *Ченгенедервентъ* или *Цигански проходъ* и има около 12 км. дължина. Рѣката тече бавно; около леглото ѝ нѣма нито ниви, нито ливади, а само голи ридища съ неприятенъ изгледъ.

При станцията Гумендже Вардаръ прави голѣмъ завой къмъ изтокъ, обръща се на югъ и навлиза въ широката Солунска равнина.

Солунската равнина. Прѣзъ нея р. Вардаръ тече съвсѣмъ бавно. Леглото му е широко, тинесто и плитко. Брѣговетѣ сж низки и землисти. Водата е постоянно мътна и носи утайки отъ по-високитѣ мѣста, които се наслагатъ по коритото и го задръстватъ. Учениятъ пжтешественикъ Гризебахъ твърди, че цѣлата равнина е образувана отъ наноситѣ на Вардаръ и Бистрица и ги смѣта като делта на тия рѣки.

Рѣката взима южна посока и постоянно извира изъ равното поле. Около рѣката има начесто купчини отъ брѣстове, върби, тополи и чинари и на много мѣста има мочури, обраснали съ блатливи трѣви. Когато Вардаръ приижда, залива голѣма частъ отъ равнината; поради това селата сж далече отъ коритото и накацали по високитѣ ребра на хълмоветѣ или много далече въ полето.

Въ срѣдата на коритото често се срѣщатъ малки землисти островчета, но дотече ли по-силно, водата ги завлича.

Широчината на коритото е различна; между хълмоветѣ тя достига отъ 100—120 метра, къмъ срѣдата, дѣто се намира моста за гр. Енидже-Вардаръ, е около 200 м., а при самото устие е много голѣма, понеже Вардаръ силно се разлива и влиза въ морето съ 4 отдѣлни устия.

Въ най-западното устие се влива р. Кара-азмакъ, и отъ това устие единъ каналъ се отдѣля и се свързва съ онова на р. Бистрица.

Отъ такъво множество устия и ржкави цѣлата частъ на приморието, отъ най-източното устие на Вардаръ до р. Бист-

рица, е разпокжсано и прѣдставлява като островъ между сушата и морето. Въ тази напоена делта, която постоянно се измѣнява, срѣщатъ се по-високи мѣста, по които сж разположени богати села.

Другата частъ е покрита съ вѣчна зеленина — ливади и пасбища — и е изобилна съ блата, покрити съ гжсти върбуляци. Отъ наноситѣ на рѣката сж се образували дълги и тѣсни землисти езици, дълбоко вдадени въ морето.

Солунската равнина се разтила отъ двѣтѣ страни на Вардаръ, но най-голѣмата ѣ частъ лежи на западъ отъ него.

На изтокъ тя се ограничава съ редъ хълмове, които се увѣнчаватъ съ личния връхъ Ортачъ.

На югъ се загражда отъ прѣдпланинитѣ на Олимпъ и отъ Солунския заливъ; на западъ се издига Дурла планина; на сѣверъ стои Паякъ, която дълбоко навлиза съ политѣ си въ равнината и я раздѣля на двѣ части: източна — до коритото на Вардаръ и западна — съ коритото на Енидже-Вардарското (Пазарското) езеро.

Дължината на Солунската равнина — отъ Солунскитѣ хълмове до подножието на Дурла — е около 65—70 км., а ширината отъ 30—35 км.; общата повърхнина достига 1715·12 кв. км., а надморската височина 20 метра.

Солунската равнина може да се раздѣли на четири части: Мегленско, Воденско, Вардария или Кампания и Задвардарска.

Мегленъ се простира между планинитѣ Кожухъ, Паякъ, тѣхната връзка, пл. Уши и Караманскитѣ ридове. Тая мѣстность прѣдставлява една елипсовидна равнина, продължена отъ с.-и. къмъ ю. з. около 25 км. и широка 12—13 км. Тя е заградена отъ дивно хубави високи и гористи жбести планински гребени, които я окръжаватъ като вѣнецъ. Ето що пише д-ръ Густавъ Вайгандъ, който е посѣтилъ тази мѣстность. „Това е една мѣстность, затворена отъ всѣкъдѣ съ високи стрѣмни планини, отъ които слизатъ множество потоци и поточета, каквито сж Слатина, Голѣма рѣка, Бѣлица и които съединени образуватъ р. Меглешница. Защитеното положение, добрата почва, богатото наводняване сж причина на такъво изобилно плодородие, че може три пжти да става беритба.

Рѣдко пада снѣгъ“ . . .

Климатътъ е срѣдиземноморски, затова тукъ вирѣятъ всички присжщи на тоя климатъ растения: сусамъ, анасонъ, памукъ, смокини нарове, сирки, рожкови, оризъ, тютюнъ. Прочути сж мегленскитѣ ябълки, които конкуриратъ на теовскитѣ. Още по-прочутъ е мегленския *червенъ пиперъ*. Гроздето е тоже на голѣмо име.

Мегленъ може да бжде една отъ най-отличнитѣ климатически станции.

Рѣка Мегленица, която събира водитѣ отъ Нидже и Ко-

жухъ, слиза на долу и се слива съ р. *Вода*. Послѣдната извира отъ едно малко планинско езерце, находяще се въ *Владавския* проходъ, именуемо *Нисия*. То получава вода отъ *Островското* езеро. Природата на тази околностъ е карстова и прѣградата между езерото и извора е варовникова и почти еднаква е височината на извора и дъното на *Островското* езеро.

Езерото има блатисти брѣгове и приема вода въ голѣмо изобилие. Около него има весела падина, покрита съ вѣчно зелени ливади, съ орѣхови дървета, брѣстове и др.

Рѣка *Вода*, като излиза отъ *Нисия*, тече на изтокъ прѣзъ прохода и прави два живописни водоскока.

Буйната рѣка пада отъ една отвѣсна скала, висока около 15 м. и съ голѣмъ шумъ минава чрѣзъ красивата *Владовска* долина. Вода тече близо 2 часа и стига градъ *Воденъ*, гдѣто се раздѣля на нѣколко рѣкави и обрѣща градскитѣ улици въ шумливи и весели поточета.

Тукъ ще прѣдадемъ едно описание на *Воденъ*, излѣзло отъ перото на извѣстния географъ г. професоръ д-ръ *А. Иширковъ*.

„Много краища на *Македония* сж чудно хубави. Тѣхъ можемъ да посочимъ като всесвѣтски красиви кѣтове, които нѣматъ равни на себе си. *Воденъ*, напримѣръ, това е разкошенъ даръ на природата, резултатъ отъ най-хармонично съчетание на природнитѣ сили. Помислете си едно плато отъ травертинъ, създание вѣковно на варовитата вода, която излиза изъ земята на единъ пѣтъ, като подводенъ оттокъ на *Островското* езеро. Платото се спуска отвѣсно съ височина по-голѣма отъ 100 м., а въ политѣ му се разстила плодородно поле, послѣдна ивица отъ широката *Кампанска* низина, по която текатъ *Вардаръ* и *Бистрица*, въ която се разстила прочутото *Пазарджишко* езеро-блато. Върху платото лежи градътъ *Воденъ*; много негови кѣщи стѣрчатъ надъ самия спускъ и изъ тѣхнитѣ прозорци се открива омаенъ изгледъ къмъ широкото поле, покрито съ гѣста растителность, чиято прѣснота и хубава зелена боя ни поражява съсь своитѣ най-различни нюанси. Това красно поле носи хубавото име *Лжгъ*.

Рѣката *Вода* или *Нияса*, раздѣлена естествено и отъ човѣшка рѣка на много вади, навлиза стремливо въ града и тече ту прѣзъ открити полянки между грамадни стари платани, наричани тука явори, ту се провира изъ тѣснитѣ улици на града, покрити съ лози, нависнали сжщеврѣменно съ узрѣли гроздове и благоуханенъ цвѣтъ, ту се губи въ самитѣ кѣщи, докато стигне най-послѣ рѣба на платото и полети съ шумъ къмъ низината. Грандиозни сж водопадитѣ на *Тиволи* въ *Италия*, които скачатъ сжщъ отъ високото травертиново плато, но на тѣхъ липсва оная растителна обвивка, която придава особена прѣлестъ на воденскитѣ. Прѣдъ бистритѣ сно-

пове вода, която се хвърля съ мощь отъ височината и ту се губи въ зеленина, ту, ударена о нѣкоя издаднина, се прѣска на прахъ, за да се събере малко по-долу въ нѣкой улей, издълбанъ въ травертина, и стигне най-послѣ дъното, дѣто се образуватъ често красиви малки езера, — може да дойде въ възторгъ и най-голѣмиятъ меланхоликъ. Прѣдъ величественитѣ воденски водопади може да почувствува всѣки човѣкъ услада и потикъ на ума къмъ разсѣждения отъ различенъ характеръ. Поетътъ, който търси възвишеното, силното и плѣнителното въ природата, ще усѣти прѣдъ воденскитѣ водопади трепетъ въ сърдцето си и римитѣ ще се наредятъ отъ само себе си, за да изразятъ блѣсъка и шума на водата и чуднитѣ шарки на джгата, образувана отъ капкитѣ, които обвиватъ склона на платото и кърмятъ богатата растителность по него.

Изобилната вода, която тече на вади изъ града и въ Лѣга и на ситни капки се носи изъ въздуха, южно-европейската топлина и мекиятъ морски лѣхъ отъ югъ, защитеното положение на Воденъ — всички тѣзи прѣдимства способствували да се развие гукъ много богата растителность. Тука срѣщнахъ за първи пѣтъ много нови за мене растения. Високо се издига въ самия Воденъ и въ Лѣга дървото копривка, което много прилича на нашия облагороденъ брѣстъ. Високо расте и мечевото дърво, което напомня нашитѣ стари, широко разклонени черници, но листата му сж по дебели и потъмозелени. Доброцвѣтъ, салкъместъ храстъ образува гжсти, живи плетове въ лозята и градинитѣ. Сирка (джинджифа) дава дребни, жълтеникави фурми, отъ които варятъ хубава ракия. Въ лозята и Лѣга растатъ въ изобилие овощни дървета, между които първо мѣсто заематъ орѣхитѣ, смокинитѣ, бадемитѣ и нароветѣ. Въ нивитѣ, засѣяни главно съ царевица, се редятъ на гжсто добрѣ гледани черници. Копринарството и овощарството съставятъ главната прѣхрана на тукашното население. Силно впечатление правятъ вѣковнитѣ платани, въ чиито дънери зѣятъ вече голѣми хралупи. Интересно е цвѣтетето „росно“, при което илюзията, че имашъ прѣдъ себе си листа, покрити съ едра роса, е пълна и поразителна“.

Двѣтѣ рѣки Меглешница и Вода образуватъ голѣмата рѣка *Колудей*, която тече вече прѣзъ частъта отъ Солунската равнина, която носи името *Ениджевардарското поле* и захваща сѣверозападния дѣлъ отъ *Кампанията*.

Въ тоя кжтъ се намира коритото на *Пазирското езеро* или *Ениджевардарското*.

Това езеро-блато държи голѣмо пространство, съ посока отъ изтокъ къмъ западъ. Пролѣтъ то се разлива и достига до 30 км. дължина и 15 км. широчина. Лѣтно врѣме много намалява. Брѣговетѣ му отвсѣкждѣ сж плитки и обраснали съ високи блатливи трѣви и буйни трѣстики. Само

въ срѣдната си частъ е чисто и има тѣсни ивици открити мѣста, които сж дълбоки отъ 2—5 м.

Езерото е богато съ риба: шаранъ, сомъ и щука.

То получава водитѣ си главно отъ Колудей, а така сжщо и отъ други притоци, които слизатъ отъ Дурла и южнитѣ склонове на Паякъ.

Въ него се вливатъ:

Рѣка Голѣма, състояща се отъ два потока: *Негушка*, която иде отъ къмъ гр. Негушъ, тече по една висока тераса и пада отъ нея като образува хубавъ водопадъ и отива на изтокъ прѣзъ полето; другиятъ притокъ е *Банянската*, която мие с. Баня.

Рѣка Голѣма се губи край блатливитѣ брѣгове на езерото.

Отъ високия връхъ Докса слиза р. Арабица, минава прѣзъ хубава долина и се губи въ мочурливитѣ мѣста край блатото.

Отъ пл. Паякъ иде малката рѣчица *Балша*.

Пазарското езеро се излива въ Солунския заливъ по-срѣдствомъ една широка, тиняста рѣка по име *Кара-азмакъ* (Черно тресалище). Въ старо врѣме тя носила името *Лидиасъ* и се вливала въ р. Бистрица; сега устието ѝ се съединява чрѣзъ единъ ржкавъ съ главното устие на Вардаръ.

Отъ къмъ западната частъ на Пазарското езеро се простира най-плодородната равнина, която е населена съ български села и ражда: оризъ, памукъ, сусамъ, афионъ, смокви и притежава много добри лозя.

Пазарското езеро бѣше недостъпна крѣпостъ на славния Ениджевардарски герой Апостолъ войвода и прибѣжище на много други борци за македонската свобода.

Тукъ даваме едно извлѣчение изъ книгата „*Изповѣдта на единъ македонски четникъ*“ отъ американския журналистъ г. Албертъ Сониксенъ, отъ което ясно се вижда характера на езерото и неговото значение прѣзъ революционното движение въ турско врѣме:

„Влѣзохме въ лодката четирма на брой и плувахме по течението на синята мъгла. Обзе ни едно особено усѣщане на подеъмъ, като че ли се устремихме въ пространството. Нищо не се виждаше, даже мжтната вода, по която се движехме. Надъ главитѣ ни бързо се полюлѣваха и изчезваха клони, като черни, таинствени прѣдмети. Ние се движехме съ голѣма бързина.

Мъглата започна да орѣдѣва и неочаквано се дръпна като откри околната мѣстность.

Лодкитѣ ни бѣгаха по широкъ каналъ, край насъ се движеха гори полунаводнени, черни безлистни дървета и пълзящи растения, легнали и треперещи надъ калната вода. Тукъ-

тамъ се откриваха пространства черна тръстика, между която неподвижно седѣха и гледаха чудовищни маслозелени жаби. Тѣ имаха голѣми очи съ жълти кржгове около тѣхъ, сѣкашъ носѣха фантастични златни очила.

Отклонихме се отъ широката рѣка и почнахме да сж провираме между чернитѣ стволоче на дърветата, и тунели отъ прѣплетени клоне. Плувахме бавно. Единъ тласкаше лодката съ пржтъ, който опираше въ дъното на водата. Роякъ диви птици се виеха надъ главитѣ ни. Отъ едно гнѣздо изхвъркна соколъ и разнесе силна миризма на мърша. Ние навлѣзохме въ малки лагуни, отъ които се виждаха открити пространства вода. Диви патици и гжски се вдигаха. Зърнахъ неподвижни и съзерцателни жерави, които се отглеждаха въ тихата блатна вода.

Дърветата започнаха да орѣдвяватъ. Плавахме по тѣсенъ воденъ пжтъ, който криволичеше прѣзъ висока тръстика, която нѣкъждѣ прѣплитае стълбата си, и ние минаваме подъ тѣхния сводъ.

Неочаквано за менъ, излѣзохме въ открито езеро и срѣщу насъ се откри малъкъ островъ, на чийто брѣгъ имаше двѣ папурови колиби. Отъ едната димѣше. Чу се викъ, и около двадесетъ души излѣзоха отъ колибитѣ. Това бѣха хора съ дълги коси, нѣкои съ бради, но всички облѣчени съ познатитѣ сиви потури и бѣли навуща. Тѣ се събраха при пристана и едновременно ни поздравиха съ ура. Нашитѣ хора отъ лодката имъ отговориха.

— Това е нашиятъ постояненъ гарнизонъ, обясни ми Лука, воденски околийски войвода“...

Най-южната часть отъ Солунската равнина (Кампанията) се казва *Румлѣкъ*. Тя се простира въ политѣ на прѣдгорията на Олимпъ и коритото на р. Бистрица. Земята е много плодородна и добръ обработена. И тукъ има отлични лозя.

Югоизточната или собствено *Вардария* е бластиста и и покрита съ голѣми пасища.

По тия мѣста зимѣ пасятъ голѣми албански, куцовлашки и български (отъ Рѣка, Дебърско) голѣми и безбройни стада. Тукъ вече зимата крадешкомъ може да се вѣсти за 2—3 часа и веднага я замѣства мека и свѣжа топлота.

На западъ отъ устието на р. Вардаръ е Галикъ, за която другадѣ говорихме.

Солунската равнина е играла много важна роль въ древната история. Въ западната ѣ половина е била люлката на македонското царство. Близо до гр. Енидже—Вардаръ е била столицата *Пела*, отъ която и сега има развалини при селото Апостолъ (Алаклизе), наричани и отъ населението *Пелъ*.

Водитѣ на поменатитѣ рѣки, езера и притоци, а именно на Мегленица, Вода, Нисия, Колудей, Енидженското езеро, Кара-азмакъ, не се вливатъ направо въ р. Вардаръ, макаръ и да се отнасятъ къмъ неговия басейнъ. Тѣхнитѣ води се мѣшатъ въвѣ водитѣ на голѣмата рѣка при устието ѝ и — както казахме по-горѣ — образуватъ една обширна сложна делта, която покрива голѣма частъ отъ сушата въ сѣверния дѣлъ на Солунския заливъ.

Сега нека споменемъ нѣщо и за значението, което рѣка Вардаръ има като звено за съобщение между сръдна Европа и Близкия изтокъ, а особено между първата и Суезкия каналъ, респективно Египетъ.

Това най-добрѣ ще се види отъ слѣдната таблица, въ която е означено разстоянието отъ Египетъ до кое да е отъ долѣпоименуванитѣ пристанища:

Отъ Египетъ	до:	мили
	Солунъ	739
	Марсилия	595
	Генуа	1512
	Триестъ	1249
	Бриндизи	972

Разстоянието по сухо отъ слѣднитѣ градове до Солунъ е:

Отъ Будапеща съ	650	ккм.
„ Прага	200	„
„ Берлинъ	60	„
„ Варшава	300	„
„ Петроградъ	330	„

по-кжсо, отъ колкото разстоянието отъ тия градове до Бриндизи, пристанище на източния италиянски брѣгъ.

За да бжде Солунъ толкова близо до най-важния всемиренъ централенъ възелъ на пѣтищата между сръдна Европа и Африка, какъвто е Суезкия каналъ (Египетъ), спомага му коритото на р. Вардаръ, което е въ съседство съ онова на р. Морава и съ което образува едно продължение отъ югъ къмъ сѣверъ сир. отъ Егейско, респективно Сръдиземно море, къмъ най-важната сръднеевропейска рѣка Дунава и оттамъ прѣзъ Унгарската равнина къмъ сърдцето на сръдна Европа съ разклонение къмъ сѣверната и източната ѝ частъ.

Ето защо Солунъ, като врата на Македония, е сжщевременно такъва и за сръдна Европа. Не напразно покойната Австрийска империя обръщаше вѣчно очитѣ си къмъ това македонско пристанище и завладяването му икономически и политически, бѣше една отъ главнитѣ цѣли на нейната политика.

Саригьолската котловина и Островското езеро — на западъ отъ Солунската приморска равнина и на югоизтокъ отъ Пелагонийската, измежду разклоненията на западно-македонската планинска верига и Нидже, се простира друга тоже голѣма котловина, която носи името *Сѣра-гьолъ* съ ба-сеина на *Островското езеро*. Споредъ тълкуването на покойния В. Кънчевъ това название значи редъ езера (Сѣра-редъ, гьолъ-езера). Нѣкои даватъ друго значение, а именно Саригьолъ — Жълто езеро.

Наистина, въ тази котловина сѣ разположени редъ езера, които географа Цвиичъ кръсти съ името *Еордейски езера* за споменъ на народа еордеи, живѣлъ тукъ въ старо врѣме.

Тия езера сѣ: *Островското, Петърското, Зазерци и Вранченското (Руднишкото)*.

Саригьолската котловина е продължена отъ с.-з. къмъ югъ и цѣлата ѝ повърхнина достига до 1026·5 кв. км.

Най-сѣверозападната частъ се именува *Рудникъ*. Тя прѣдставлява едно корито, дълго 15—16 км. и широко 5 до 7 км. Въ нея има 4 езерца. Въ най-южния край на пл. Вичъ стои езерцето *Вранча* или *Руднишко*.

Първото си име получило отъ сега несществуващото село Вранче. Езерото се простира на дължина отъ югъ къмъ сѣверъ 6 км., а ширината му достига до 2 км.. Обща повърхнина 4·32 кв. км.. Южната частъ на езерото е доста дълбока и тамъ се втичатъ въ него нѣколко потоци. Сѣверната частъ е плитка, блатлива. Пролѣтно врѣме при изобилие на вода, то прѣлива и наводнява околността си. Езерото има подземенъ оттокъ.

На западъ отъ това езеро стои, второ по-малко езеро *Зазерци*, обиколено отъ всѣкждѣ съ варовити брѣгове. То нѣма явенъ оттокъ. На югъ отъ него се намира селото *Инско*, а близо до него извира голѣмъ изворъ, който пълни езерото съ вода.

Езерото Зазерци има обща повърхнина 1·05 кв. км..

Послѣдното езеро въ котловината е *Петърското*, което се протака отъ ю. къмъ с. около 4 км.. Общата му повърхнина достига до 4·11 кв. км.. То има елипсовидна форма. Сѣверниятъ му край е плитъкъ, блатливъ, а южниятъ — дълбокъ и каменистъ. То е плитко и въ сухо лѣто може да се прѣгазва на много мѣста.

Отъ Малката Нича иде незначителенъ притокъ и се втича въ езерото. Другъ такъвъ иде отъ западъ, отъ селото *Екши су* (Кисела вода) или Върбени. Тоя притокъ излиза отъ голѣмъ пещеренъ изворъ въ селото и водата му е минерална съ киселъ вкусъ. Кара 1—2 воденици и лѣтно врѣме потока не стига до езерото, което е само 5 км. далече.

Коритата на изброенитѣ 4 езера прѣдставляватъ една вглѣбнатина, която въ врѣме на голѣми дъждове или при

топенето на сняговетъ се обръща на общо корито — едно недогледно езеро — блато.

По-високитъ части на Сари-гьолската котловина сж образувани отъ землисти наноси и образуватъ отлична варовна почва. На тая почва вирѣятъ най-добритъ македонски лозя и, макаръ Саригьолската котловина да стои 550 м. надъ морското равнище, гроздето е първокачествено; дава извънредно хубаво гжсто вишнево по цвѣтъ вино съ много приятенъ букетъ. Саригьолското вино много високо се цѣни въ Македония.

Отъ къмъ изтокъ на поменатата котловина се издига скалистъ варовитъ хълмъ, който отдѣля Саригьолско отъ Островското корито.

Тоя хълмъ е високъ 595 м..

Въ срѣдата на това корито лежи *Островското езеро* при самитъ поли на великана Нидже планина.

Островското езеро държи едно пространство отъ 76 кв. км.. Има надморска височина отъ 528 м.; дълбочината му достига до 61·7 метра, а прозрачността на водата се движи отъ 4·5 до 5·8 м.. На 3/15.IX 1899 год., въ 8 часа пр. пладнѣ, Цвиичъ намѣрилъ температура на водната повърнина 20·4° С, а на 60 метра дълбочина 8·6° С.

Езерото нѣма явенъ оттокъ, а — както казахме по горѣ (ст. 125) — водата му чрѣзъ подземни канали се изтича въ малкото езерце Нисия, находяще се въ Владовския проходъ.

Водата на Островското езеро периодически се увеличава или намалява. Споредъ нѣмския географъ Науманъ, отъ 1887 до 1894 г. водата на езерото е спаднала около $\frac{1}{2}$ метъръ.

Но има периоди, когато водата приижда и всичко наоколо езерния брѣгъ залива.

Прѣзъ м. септемврий 1899 год., когато тия мѣста били посѣтени отъ географа Цвиичъ, варовитата глава на Старо Острово, нѣкогашно централно селище въ котловината е била 23 метра висока надъ езерното ниво, на сухо. Въ началото на октомврий с. год. Старо Острово съ минарето отъ потъпканата джамия е било само 17 м. надъ езерното ниво, а прѣзъ априль 1910 г. Старо Острово отъ всички страни е било заобиколено съ вода и минарето на джамията само стърчело надъ послѣдната.

Прѣди 1858 г. имало пжть отъ Острово до Пжтеле; слѣдъ прииждането на езерната вода, което траело отъ 1858 до 1860, тоя пжть потъналъ.

Островското езеро въ старо врѣме било извѣстно съ името *Лакусъ Богорритесъ*.

Както Саригьолскитъ езера, тѣй и Островското, притежаватъ едно грамадно естествено богатство — рибата, но за жаль, поради неумно използване тя намалява. Въ Островското езеро има 15 вида риби.

Най-вече има *сомове*, тежки до 100 оки; *крапове* до 10—15 оки, *бълвици* до 1—1½ оки, *чикани* до 2 оки тежки, *скрони* или *мренки*, до 1 ока.

Отъ по-малкитѣ езера Петърското е най-богато съ риба, отъ която най-вкусна е *червеноперка*, *мръна* и др.

Езерото никога не замръзва.

Климатътъ въ Островското корито, както и оня въ Саригьолско е много мекъ, ала нездравъ поради блатата. Тукъ зимата е блага и кротка; лѣтото горещо съ голѣма жега и задухъ.

По-главни притоци, които донасятъ вода на Островското езеро сж :

Р. Дѣлава, която слиза отъ Дурка пл. и мие весела долина съ голѣми села, отъ които най-важно е с. Катраница. Прѣзъ нея долина минава пѣтя отъ Островско прѣзъ Дурла за гр. Нѣгушъ.

На югъ отъ езерото се простира малка равнина, която е дълга 20 км. и широка 5 до 7 км. По срѣдата на равнината тече най-дългия притокъ на езерото именно *Кайлярската рѣка*, която минава близо до гр. Кайляри. Тя носи още и името *Налбантъ-дере*.

Тази рѣка води началото си отъ западнитѣ склонове на Докса пл. и слиза въ елипсообразна равнина, която се казва *Егрибуджакъ* и още *Джумайска*. Равнината е продължена отъ изтокъ къмъ западъ около 15 км. и е заградена отъ всѣкъдѣ съ голи хълмове.

Тя е много плодородна и гжсто населена изключително отъ турско население.

Рѣката върви бавно прѣзъ срѣдата на равнината, образува много блага. Пролѣтъ и есень тя много нараства и покрива съ вода цѣлото поле.

Рѣката напуска равнината и стѣснена отъ клоноветѣ на пл. Снѣжникъ и Докса, ударя на сѣверъ, като си е изкопала дълбоко легло та излиза на *Кайлярско поле*.

Въ това поле приема отлѣво единъ многоводенъ притокъ, а именно *Емборската рѣка*.

По коритото на Кайларската рѣка, около самия градъ, се срѣщатъ много блата.

Отъ Кайлари Налбантъ-дере (Кайларска) тече бавно и се излива въ Островското езеро въ най-южния му край.

Кайларското поле, както и Ерибуджакъ, е голо, безлѣсно, прорѣзано отъ разни хълмове и лѣтъ страда отъ засуха.

То стои олоко 550 м. надъ морското равнище.

Рѣка Бистрица и Костурското езеро.

На югъ отъ Кайлярско, задъ Снѣжникъ планина, и на западъ отъ Рудникъ и Нерезка планина се простиратъ басейнитѣ на Костурското езеро и р. Бистрица.

Ръка Бистрица въ старо врѣме сѣ наричала Халиакмонъ: турцитѣ я наричатъ Индже Кара-су (Крива Черна вода). Нейното корито много прилича на онова на р. Църна.

Бистрица води началото си отъ двѣ рѣкици, отъ които едната слиза отъ най-сѣверния край на Пиндѣ пл. или, както се казва тукъ, Грамосъ пл. Другата рѣкичка иде отъ прохода Песодеръ.

Първата се именува *Бѣлица*. Изворътъ ѝ се намира въ куцовлашкото пастирско село Грамости, което се намира високо въ планината.

Рѣка Бѣлица отъ начало тече като много буенъ планински потокъ прѣзъ дълбока гориста долина.

Изпърво държи сѣверна посока до арнаутското село Линотопи. Послѣ зима источна посока и навлиза въ друга още по-живописна долина, укичена съ редъ български села. Тя е дълга около 20 км. и широка отъ 1 до 5.

Мѣстносттата, която се простира по двата брѣга на рѣката и въ самитѣ поли на Грамосъ, се нарича *Нестрамъ*, по името на най-голѣмото въ нея село.

Сѣверно отъ долината на р. Бѣлица се намиратъ хълмоветѣ *Жрвеникъ*, които отдѣлятъ коритото на Бѣлица отъ онова на р. Дѣволъ.

Втория клонъ на р. Бистрица, що иде отъ Песодерския проходъ, носи разни имена: *Вода*. *Дяволъ*, а споредъ други се нарича *Бистрица*.

Тоя клонъ е малка рѣкичка съ посока къмъ изтокъ, послѣ се изгубва на едно мѣсто подъ земята и слѣдъ 3 км. отново се появява при с. Руля. Отъ село Смърдешъ, разположено въ седловината между Горбецъ пл. и хълмоветѣ Жрвеникъ на самата вододѣлна линия на рѣкигѣ македонска Бистрица и албанската Дѣволъ, излиза *Смърдешка* рѣка и се влива въ прѣдпоследната.

Отъ тукъ Бистрица зима югозападна посока и подъ името *Берикъ* тече между голи варовни низки хълмове. Мѣстносттата около Берикъ се казва *Кореща*.

Пр с. Желинъ, на западъ отъ Костуръ, двата клона — Бѣлица и Вода — Смърдешка рѣка — се съединяватъ и образуватъ вече голѣмата рѣка, позната съ известното име Бистрица. Около нея се простира малко гиздаво поленце, 12—14 км. дълго; то е много плородно, добръ обработено и гжсто населено.

Рѣката взима югозападна посока, тече прѣзъ хубава долина около 10 км. и, като приеме водитѣ на Костурското езеро, прѣзъ една равнина излиза въ костурската котловина.

Костурското езеро или *Кастория* има кржгла форма. То е заобиколено отъ низки тъмно-зелени планини, склоноветѣ на които сж насадени съ хубави лозя. Живописната му околностъ, китнитѣ езерни брѣгове и красивия хоризонтъ напмнятъ хубавитѣ планински езера въ Швейцария.

Костурското езеро заема 27·88 кв. км. пространство и е високо 870 м. надъ морското равнище. Дълбочината му достига най-много до 10·3 м. и то въ срѣдата, а покрай брѣговетѣ е плитко и обраснало съ трѣстика и други водоросли.

Езерото рѣдко се вълнува, та водната повърхнина често се покрива съ зелена пѣна, образувана отъ плаващитѣ водни трѣви.

Езерната вода е мжтна и нездрава за пиене, макаръ населението и да я употребява.

За тая цѣль тя се прѣчиства прѣзъ глинени сждове или прѣзъ шупливъ камъкъ.

То е богато съ риба: крапъ (4—9 оки тежъкъ), сомъ (6—10 оки), ягула (1½ оки). Ала защото езерото е плитко и има тинесто дъно, рибата мирише на калъ и не е вкусна.

На несвикналия костурската риба може да причини дезинтерия, ако я употребѣи не добръ сварена.

На западната страна на езерото се вдава въ него скалистъ полуостровъ, нареченъ *Голумбица*, съ високъ край, на който е лежалъ старинниятъ костурски акрополъ. По тѣсната шия на полуострова и сушата е разположенъ амфитеатрално градъ Костуръ.

Отъ околнитѣ планини се спущатъ клонове чакъ до самото езеро и се обръщатъ въ хълмове. Между тия клонове и хълмове има малки долини, по които текатъ рѣкички.

Водата отъ цѣлия източенъ край на костурската котловина, който се казва *Пополе*, се излива въ езерото чрѣзъ двѣ рѣки:

Блацката, която иде отъ пл. Вичъ и влиза въ него откъмъ сѣверо-източната му страна и *Бобишката рѣка*, чиито води слизатъ отъ Даулъ дервентъ; тя мие с. Бобища, събира много вода отъ околнитѣ планини, образува великолѣпна долина, гжсто населена, и се втича въ езерото.

Послѣдното чрѣзъ единъ дълбокъ каналъ, който се намира въ най-южната му страна, изтича въ р. Бистрица.

Тоя каналъ носи името р. *Стролница* (или *Сдриница*), дълъгъ е 7 км. и тече между хълмове, високи 60—80 крака.

Казахме, че езерото лежи въ котловината и то тъкмо въ срѣдата ѝ.

Костурската котловина е околчесто корито, обиколено отъ всички страни съ планини. Отъ източна и сѣвероизточна се издигатъ върховетѣ Вичъ и Снѣжникъ; отъ западъ високата Грамосъ пл. Между тия двѣ вериги стоятъ възлитѣ Горбецъ и Жрвеникъ, които заграждатъ котловината отъ сѣверо-западъ. Отъ югъ е заградена сжщо тъй отъ два клона, които идатъ отъ двѣтѣ вериги единъ срѣщу други. Именно: отъ Грамосъ слиза *Смоликина планина*, покрита съ хубави гори; а отъ Снѣжникъ иде клонъ *Саракинска планина*.

И тъй Жрвеникъ, Грамосъ, Смоликина и Саракинска пла-

нина сж етнографическа граница на българското племе. На западъ отъ това мѣсто започва да надѣлява албанския елементъ, а на югъ по коритото на р. Бистрица предимно започватъ гръцки, турски и куцовлашки селища.

Костурската котловина, напотивъ, е чисто българска.

Тя стои високо надъ морското равнище, почти колкото Битолската равнина. Низината около езерото има умѣренъ климатъ и тукъ вирѣе лозата.

Навсѣкжде се ражда жито, ржжъ, царевица и много бобъ.

Рѣка Бистрица излиза отъ Костурската котловина като пълноводна рѣка съ дълбоко корито и широко легло. Тя зема южна посока и тече цѣли 50 км. между една долина, образувана отъ Пиндъ и Снѣжникъ. Отъ двѣтъ страни на рѣката се простира хълместа равнина. Леглото повече се приближава до Снѣжникъ, затова равнината отъ лѣвата страна на рѣката е по-тѣсна. Тукъ Бистрица приема единъ притокъ по име *Сисанинска рѣка*, която слиза отъ върха Мурикъ и тече на югъ прѣзъ хубавата долина, нарѣчена *Ежово поле*.

Отъ дѣсната страна на Бистрица равнината е по-широка и богато напоена отъ буйни притоци, що слизатъ отъ Пиндъ.

Сѣверната частъ на равнината се нарича *Населица* или *Анаселица*. Тамъ живѣе население, което се нарича *Валаходесъ*; то говори гръцки, но изповѣдва въ мнозинството си мохамеданска вѣра.

Прѣзъ Населица тече р. Мраморица, която иде отъ Грамосъ. Горното течение на послѣдната прѣдставлява планинска мѣстность и се казва *Костенария*.

На югъ отъ Населица тече другъ притокъ на Бистрица, успоредно съ Мраморица. Той се нарича *Вокарина* (*Бохорино*). Южния край на равнината се нарича *Копачаръ*, понеже така се именува и населението въ тая страна. Прѣзъ тоя край минаватъ два по-голѣми притока на Бистрица: единия се казва *Докса* или *Гребентико*; извира отъ върха Смолика (Пиндъ), тече право на изтокъ между диви дълбоки гористи долини, прибира много притоци, слиза въ равнината и мие градеца Гребена.

Другия, по-на югъ, се нарича *Венетико*; той събира водитѣ си отъ южнитѣ склонове на пиндската планина Самарина, отъ прохода Зигосъ. Той е най-голѣмия притокъ на Бистрица. Въ полето тече успоредно съ първата и върви близо до нея.

Макаръ коритото на Бистрица въ това ѝ течение и да се простира много на югъ, обаче климата ѝ спада къмъ сръдномакедонския, защото мѣстността лежи високо надъ морското равнище. По леглото на рѣката тая височина достига до 500 м., а къмъ политѣ на Пиндъ надминава 600 м. Цѣлата ширина на равнината въ лѣвата страна на рѣката е около 15 до 20 клм., а въ дѣсната страна сир. на югъ отъ Бистрица приближава 25 клм.

Тази последната половина е богата съ отлични лозя и ражда всички храни, присъщи на сръдномакедонския поясъ.

Рѣката тече на югъ и достига политѣ на Шасия планина; отклонява се на изтокъ и послѣ прави завой на сѣвероизтокъ, която посока държи до навлизането ѝ въ Солунската приморска равнина. Долината на рѣката се стѣснява отъ планината Камбуница и послѣднитѣ разклонения на Снѣжникъ, които допиратъ до рѣката. Тукъ-тамъ около коритото ѝ има малки долинки покрити съ ниви, ливади и лозя, но слабо население.

При Серфидже се отваря много весела долина, която продължава до подножието на Докса планина.

Послѣ Бистрица пакъ влиза въ единъ много тѣсенъ планински проломъ, образуванъ отъ Докса и пл. Шапка. Тоя скалистъ проломъ е мѣждодостъпенъ и държи около 15 клм.

Близко до гр. Беръ коритото на рѣката се разширява и излиза на Солунската равнина.

Тукъ вече е много голѣма, тече бавно и има блатливи брѣгове. При самото влизане въ Солунския заливъ тя се разклонява на нѣколко рѣкави, отъ които най-сѣверния, посредствомъ единъ каналъ се съединява съ единъ рѣкавъ отъ устието на Вардаръ и образуватъ обширна делта.

Бистрица е дълга 226 клм. при повърхнина на басейна ѝ 4044 кв. клм.

Прѣспанската котловина и Прѣспанскитѣ езера. На западъ отъ главната западно-македонска верига и на сѣверо-западъ отъ Костурската котловина се простира областъта на най-голѣмитѣ македонски езера, извѣстни въ науката съ името *Дасаретски*, защото въ древни врѣмена тукъ е живѣло илирийското племе *Дасаретъ*.

Въ тази областъ лежатъ езерата: *Прѣспанско, Маличко и Охридско*.

Прѣспанското езеро е разположено въ юго-източната частъ на областъта, която се раздѣля отъ Костурско чрѣзъ Горбецъ пл.; отъ юго-западъ се издига Суха гора, отъ сѣверо-западъ високата и варовита Галичица, отъ сѣверъ Петрино пл. и отъ изтокъ Бигла съ Пелистеръ. Така заградена отъ всѣкъдѣ, мѣстността прѣдставлява планинска котловина, въ чиято южна страна лежи езерото. Само къмъ сѣверната частъ на послѣдното, между него и планинитѣ, се простира една равна низина, именно *Ресенската*, сведена до водното езерно равнище.

Гледана котловината отъ нѣкое високо мѣсто, е очарователна. Виждате една чудно-пѣстра картина, изписана отъ киската на неподражаемия великъ художникъ — природата съ всичкитѣ цвѣтове:

Въ сѣвернитѣ краища на езерото водитѣ иматъ жълте-никъвъ и черно-жълтъ цвѣтъ, въ западнитѣ — ясно-зеленъ, жълто-зеленъ и маслиновъ.

Водата на по-малкото езеро изобщо е зелена, нѣйдѣ минава въ кехлибарена, а въ южния тѣсенъ край тя е ясно-зелена.

На сѣверъ се простира като зелена кадифена черга ре-сенското поле, украсено съ бѣло-снѣженъ нарцисъ, алени като кръвъ божури, сини перуниги и хиляди други пѣстри цвѣта.

Всичко това лежи въ едни грандиозни рамки: ту бѣли, ту тъмно-сиви, или тъмно-морави. Тия великани-планини често иматъ увѣнчани главитѣ си съ ослѣпителни прѣспи снѣгъ или обвити въ сиво було — мъгли. Надъ самитѣ води тѣ плак-натъ подножията си и тѣхнитѣ дипли ту се снишаватъ, за да пошепнатъ нѣщо въ ухото на езернитѣ струи, ту се издигатъ гордо въ лазурната ширь на небето, което като че ли же-лятъ да достигнатъ.

Нѣкъждѣ планинитѣ сж силно нащърбени, та образуватъ заоблени или дълги и тѣсни заливи; другадѣ тѣ се вдаватъ съ тѣсни ивици дълбоко въ езерото и образуватъ далеко врѣзани езици.

Галичица изпраща далеко въ езерото дълги клонове, които образуватъ полуострови. По-забѣлѣжителни сж два: П-овъ *Койнско* и п-овъ *Глъбочани-Шулинъ*. Брѣговата линия е най-неправилна отъ южната и западната страни. Тукъ се образуватъ дълбоки заливи: *Стенски*, *Туменецъ-Глъбочани*, *Пустецки* и *Нивичкия*, най-дълбокия.

Отъ сѣверъ и изтокъ брѣговата линия почти е правилна съ слаби извивки.

Поради извивкитѣ на западнитѣ брѣгове езерото из-глежда да е по-малко отъ Охридското, когато то е по-голѣмо отъ него съ 67 кв. км. или обзима всичко 338 кв. км. То стои 906 до 910 м. надъ морското ниво или съ 216 м. е по-високо отъ Охридското, ала то отстъпва на послѣдното по дълбочина. Най-голѣмата му дълбочина достига до 54·2 м. и се намира около Нивичкия заливъ въ мѣстото наречено „*Глу-бане*“. Източнитѣ и сѣвернитѣ му брѣгове сж плитки, нѣ-къждѣ блатливи и обрасли съ трѣстика.

По величина и височина Прѣспанското езеро държи първо мѣсто въ Македония.

Прозрачността на водата достига до $3\frac{1}{2}$ —4; най-голѣ-мата достига до 7·3, а на югъ и до 7·40 м. Обикновено про-зрачността на водата расте по посока отъ сѣверъ къмъ югъ и послѣ отъ изтокъ къмъ западъ.

Температурата на горнитѣ водни пластове при тихо врѣме се движи между 21° до 24°, когато тя е 25° на въздуха (на сѣнка).

На дълбочина отъ 27 м. тя достига само 18° С.

Прѣспанското езеро, макаръ и рѣдко, прѣзъ зимата замръзва. Така, прѣзъ 1888 г. замръзнало цѣло и по леда му минала сватба отъ Голѣма за Малка Прѣспа.

Обаче такова явление е твърдѣ рѣдко.

Прѣспанското езеро се състои отъ двѣ езера: *Голѣмо* и *Малко*.

Голѣмото заема сѣверната частъ и обхваща една площъ отъ 286 кв. клм., а малкото, по на югъ отъ него, държи 52 кв. клм.

Послѣдното въ дилувиално врѣме е било заливъ на голѣмото. То се издига 5-6 метра по-високо и е отдѣлено съ малка брѣжинка отъ пѣськъ и глина, по срѣдата на която има тѣсна ивица вода — протокъ, подобна на малка рѣчица. Тя изтича отъ малкото езеро и се влива въ голѣмото. Когато духатъ силни вѣтрове, протока се засипва съ пѣськъ и се обръща на провлакъ. Минаването на протока става по дървенъ мостъ при пѣтя, що води отъ с. Старо Перово за Нивици.

Дълбочината на малкото езеро достига до 7.5 м.

Прѣспанското езеро е младо геоложко образуване — отъ неогенска система, плиоценска епоха.

Въ срѣдата на езерото се намиратъ малки скалисти острови, именно:

Въ Голѣмото езеро има два острова: *Голѣмъ градъ* и *Малъ градъ*. Също и въ Малкото езеро има двѣ островчета: *Аилъ* и *Видренець*.

Островътъ *Голѣмъ градъ* стърчи между гърлата на заливитѣ: Завиръ, Нивичкия и Пустецкия. Има кръгла форма и е дългъ около 1 клм. Отвсѣкжде е заобиколенъ съ отвѣсни скали, само отъ двѣ мѣста се влиза въ него по единъ старъ калдъръмъ.

Островътъ е обрасналъ съ гъстъ буренякъ и покритъ съ горски и градински дървета. Тукъ растатъ отлични сливи, ябълки, круши, бадеми, смокини и др. Въ голѣмо изобилие се срѣща и лозата. Сега никой не живѣе въ острова, само слаби и болни добици се пускатъ на свобода за оправяне.

Островътъ гъмжи отъ диви птици: соколи, ястреби, гълъби и пр.

Прѣзъ врѣме на Илинденското възстание той даде добра защита на избѣгалото въ него население.

Малъ градъ е малкъ и скалистъ о-въ; на върха си имѣ пещера съ уцѣлѣла църквица. Той е голъ и пустъ.

Островътъ *Аилъ* (Ахилъ) е исторически: въ него личатъ развалини отъ черквата Св. Ахилъ. Въ Борисово врѣме имало тукъ съградена по негова заповѣдъ великолѣпна черква, която въ Самуиловото царуване добила името Св. Ахилъ поради

мощитѣ донесени отъ Самуила, който побѣдилъ гърцитѣ въ Тесалия. Тия мощи сж на светеца Ахилъ.

Островъ Аилъ е най-голѣмия въ Прѣспанското езеро; той е дълъгъ 1700 м. и е широкъ 500 м. Има изгледъ на човѣшка стѣпка.

Видренецъ е много малъкъ островъ.

Езерото прибира водитѣ отъ планинскитѣ склонове, които го обикалятъ. Отъ тамъ слизатъ многобройни потоци и то само къмъ сѣверния и източния брѣгове, а по западния, който държи 40 клм., нѣма никаква рѣкичка или потокъ, защото пл. Галица е гола и суха.

По-главни рѣки, които се втичатъ въ езерото сж: Голѣма рѣка, Съпотница, Златарска, Подмочанска, Преторска, Сливнишка, Кранска, Наколечка, Рѣмска, Рударска, Пъпленска, Буковичка, Виненска, Оровнишка, Болшница, Източница, Шурленска и извора надъ селото Пустецъ.

Водата на езерото нѣма явенъ оттокъ; но тя се губи подземно подъ варовитата Галичица, за да изблигне въ многобройни извори, разположени въ подножията ѝ отъ другата страна, която се издига надъ Охридското езеро.

Водата отъ Малкото езеро се изтича подземно въ р. Дѣволъ въвъ видъ на отдѣлни извори.

Охридското езеро, което стои 210 м. по-ниско отъ Прѣспанското, получава води отъ послѣдното.

Изворитѣ „*Студенчица*“, които се намиратъ на ю.-и. до самото Охридско езеро; ония при манастиря Св. Наумъ или „*Свѣти-наумски*“, които се смѣтатъ за начало на р. Ч. Дринъ; и „*Душемишнитѣ*“ извори — всичкитѣ даватъ водата си на Охридското езеро.

Подземното изтичане на Прѣспанското езеро по цѣлото подножие на Галичица най-ясно личи между селата Долна Горица и Глъбочани, въ мѣстността „*Завиръ*“. На това мѣсто се виждатъ открити подземни пещери, въ които водитѣ на езерото се вливатъ и губятъ по посока къмъ Охридския басейнъ.

Тукъ върви водна струя като рѣка. А на около по повърхността на водата се виждатъ много *водовъртежи*, които се образуватъ отъ хуниевидното изтичане на водата по самото дъно на езерото.

Вѣроятно, и самото мѣсто *Завиръ* или *Заверъ* носи името си отъ „*завиране*“ или „*вриене*“ на водата; или пъкъ отъ *завъртане* и *въвиране*.

Мѣстното население вѣрва, че водата отъ Прѣспанското езеро се губи подъ Галичица и се изтича въ Охридското.

Споредъ вѣрването на това население, Прѣспанското езеро нѣкога е било широко плодородно поле, прѣзъ което текла хубава рѣка и се губѣла нѣкъдѣ подъ планината. Около

това мѣсто имало тучни ливади и пасбища, по които едно овчарче пасло стадото на селския попъ.

То било родомъ отъ Охридскитѣ села наблизю до Свети Наумскитѣ извори. Единъ день овчарчето изпуснало въ рѣката свирката си. На другия день майка му я намѣрила край реченитѣ извори. Когато си отишло въ кѣщи, майка му показала свирката му. На другия день то си отишло при овцетѣ и общало не майка си да ѝ изпрати подарѣкъ. Заклало една овца и я пуснало по рѣката. Майката я намѣрила. Много овце отишли по водата. Попътъ подсѣтилъ работата и наказалъ дѣтето като го заклалъ и пусналъ по рѣката—даръ на майката.

Богъ наказалъ заради тая жестокость страната, като запушилъ рѣката, дѣто минавала подъ планината.

Цѣлата мѣстность се прѣплънила съ вода и се залѣла, та станала езеро*).

Има друго прѣдание, че дяволитѣ сж запушили отверстието на рѣката, но Св. Георги побъркалъ на работата имъ, та не могли цѣлото да го запушатъ.

Вѣрното въ това е, че въ древнитѣ врѣмена езерото е обхващало почти цѣлата котловина и сега много мѣста въ послѣдната показватъ слѣди отъ езерно дѣно.

И въ новитѣ врѣмена често се е случвало голѣмо придване на вода и повишаване на езерното ниво. Такъво придване се случи и прѣзъ Балканската война и трая до свършека на великата война. Тогава водата се издигна 3—4 метра на високо и потопа селата: Перово, Стенѣе, Лѣнкъ и Наколецъ.

Въ живота на това езеро има периоди, когато то се ширѣло по цѣлата почти котловина и, обратно, когато водитѣ му спадали и повърхността намалявала.

На много мѣста личатъ пжтеки съ калдѣрѣмъ, водящи въ езерото. Рибаритѣ и сега често въ своитѣ мрѣжи извличатъ домашни сждове. По стрѣмно нависналитѣ скалисти брѣгове въ югозападния край на Голѣмото езеро, като почнемъ отъ с. Нивици и вървимъ къмъ с. с. Пустнецъ, Глѣбочани и Туменеъ, изобилватъ развалини съ изображения на разни светци, както и пещерни църквици*).

А какъ се обяснява изтичането на езернитѣ води подъ подножието на пл. Галичица? Както се спомена и другадѣ, тази планина е варовита и чрѣзъ механичното и химическото въздѣйствие на езернитѣ води прѣзъ вѣковетѣ езерото си е пробило пжтъ и понеже получава почти равно количество вода отъ околнитѣ планини, колкото губи, нивото му остава сжщото. Когато количеството на получената вода, вслѣдствие на изобилни дѣждове или снѣгове, значително надмине онова на изтичащата вода или поради нѣкои геоложко-тектонически при-

*) „Прѣспа“ Г. Трайчевъ, стр. 64.

*) Ibid, стр. 66

чини отверстието се запуши отчасти — тогава имаме издигане на езернитѣ води и разширяване на езерото.

Въ турско врѣме единъ богатъ бей, въ съдружие съ рѣсенския богаташъ Ив. Стрѣзовъ, бѣха се заели да разширятъ отверстието — каналъ и по тоя начинъ да намалятъ коритото на Прѣспанското езеро, като отправятъ водитѣ му чрѣзъ Охридското по р. Черни Дринъ. Прѣсушенитѣ мѣста да останатъ въ тѣхна собственостъ за земледѣлчески цѣли.

Ала прѣдприятието бѣ прѣдварително осъдено на пропадане, защото прѣдприемателитѣ не разполагаха нито съ грамадни капитали, нито съ познанията на модерната техника.

Флората на езерото е много бѣдна. Прибрѣжнитѣ крайнини на много мѣста сж покрити съ ситка, трѣстика, шавъръ и др., между които се образуватъ пространни и мжчнопроходни блатища. Такива има между селата: Перово, Стенье, Туманецъ, Пустнецъ, Асамати, Наколецъ, Лънкъ, Айлъ, Нивици. Тѣзи блатища сж благодатъ за риболовцитѣ, защото между трѣстиката се лови риба въ голѣмо изобилие. Обаче сжщитѣ блатливи мѣста сж разсадника на малариата.

Прѣзъ лѣтното врѣме водата силно се стоплюва, разнитѣ организми въ нея почватъ да гниятъ и въздуха се разваля; една миризма на гнило се чувствува далече.

Фауната на Прѣспанското езеро тоже не се отличава съ разновидностъ.

Постояннитѣ обитатели на езерото сж: *пеликанътъ, рибарката, вранецътъ, дивата патка* и по канаритѣ дивия гълъбъ и пр.

И рибитѣ не се срѣщатъ въ много видове:

Шаранъ, скобустъ, кленъ, платица, мрънка, човра, грунецъ и нивичка. Охридската пѣстърва съвсѣмъ не се срѣща; ягула — много рѣдко, а сомъ почти никакъ. *Нивичката* е единъ видъ дребна бѣлвица, която достига на тегло около 70 грама, и е много вкусна. Тя се лови въ Нивичкия заливъ (около с. Нивици).

Лѣтно врѣме се суши и приготвява сушена, наречена цилонъ (цилупка) или чирозъ.

Годишно се лови около 350,000 кгр. риба.

Ловитбата става въ ограничено количество, защото нѣма специалисти рибари, а само случайни риболовци, които не притежаватъ нито въщина, нито сж снабдени съ нужнитѣ прибори.

Само въ с. Нивица има добри рибари, които постоянно се занимаватъ съ риболовство. Освѣнъ тѣхъ идатъ и Охридски рибари — много добри риболовци.

Както казахме по-горѣ, Прѣспанската котловина въ голѣмата си часть е завзета отъ езерото. Само откъмъ сѣверния брѣгъ се разтила равнината или *Ресенското поле*.

Това поле е на еднаква височина съ езернитѣ води, и,

макаръ и да е толкова високо (около 850 м.) надъ морското ниво, то се радва на мекъ климатъ поради изпаренията на езерото прѣзъ зимата и, главно, защото е заградено отъ всѣкъждѣ съ голѣми планини.

Главниятъ вѣтъръ, който духа въ котловината и разклаща езернитѣ струи, иде отъ изтокъ отъ Пелистеръ прѣзъ Гяватския проходъ.

Той духа повече зиме, сухъ и студенъ, но носи ясно небе и свѣжъ въздухъ. Иначе изпаренията забулватъ съ гъсти мъгли котловината.

Тоя вѣтъръ се нарича отъ населението „Суши-кобелъ“.

Крайбрѣжни вѣтрове сж „денико“ и „нощнико“. Първиятъ задухва прѣди зори, а вториятъ съ прѣвалянето на деня сир. привечеръ или нощъ. Често пжти между тия два вѣтъра отъ пл. Галичица задухва западниятъ вѣтъръ, но е много слабъ и кратковрѣменъ.

Лѣтно врѣме въ полето настава голѣмъ задухъ, поради изпарението. Тогава топлината достига до 25°C (на сѣнка). Но голѣма засуха не става и лѣтнитѣ дъждове, обилни и поройни, разхлаждатъ въздуха.

Есенъта е чудесна и многопродължителна, зимата е богата съ снѣгъ, а пролѣтъта въ началото дъждовита.

Ресенското поле ражда хубави зеленчуци и вкусни овоция. По южнитѣ брѣгове, особено по склоноветѣ обърнати на югъ, има доста лозя съ хубаво грозде. Тамъ растатъ бадема и смоквата.

Произвеждатъ се и храни, но поради липса на достатъчна работна земя количеството имъ е малко.

Жителитѣ отъ тая котловина търсятъ поминѣка си на гурбетъ, главно въ Цариградъ, като градинари, млѣкари и пр. Напоследѣтъкъ повече отиватъ въ Америка.

Но Прѣспа, особено Долна Прѣспа, е забѣлжителна като люлка на славно минало и гнѣздо на свещени руини отъ нѣкогашенъ исторически животъ.

Въ това отношение интересенъ е варовития брѣгъ между селата Нивица и Лозникъ, който е много стрѣменъ и високъ 20 до 30 м. По тоя брѣгъ често се срѣщатъ пещери, много отъ които сж обърнати въ църквички и скитове (посници). Стѣнитѣ надъ тѣзи църквички и скитове иматъ разни бои и между пукнатинитѣ често се подаватъ китки отъ дървчета и цвѣтя, надвесили клоне надъ езернитѣ води. Изподъ дърветата и цвѣтята, по варовнитѣ стѣни, се виждатъ образитѣ на разни светии, повече въ червена и синя боя; послѣ виждате кръстове заградени съ кръгове, а така сжщо и образи на разни животни, предимно елени и сърни, нарисувани съ червени цвѣтове.

Подобни работи се срѣщатъ и на южния край на о-ва *Мали-Градъ*, гдѣто се намира пещерната църквичка Св. Павелъ.

Ала най-голѣми развалини се намиратъ на о-въ *Аилъ*. На тоя островъ има много развалини и старини,

Островътъ о съставенъ отъ много врѣхлести брѣжлики; най-високия юженъ връхъ се казва „*Кале*“ и тукъ се виждатъ основи отъ стѣни.

Такива остатъци има и другагдѣ, особено на мѣстото „*Мраморъ*“, дѣто ясно се разпознаватъ основитѣ на сграда. Изглежда, че цѣлия островъ е билъ заграденъ съ стѣна. Къмъ сѣверо-западната му страна е била вратата на островския градъ. И днесъ това мѣсто се казва *Порта*.

Въ речения островъ има добръ запазена една грамадна и величествена руина отъ най-голѣмата църква въ него; за нея се говори, че е била митрополия. Зидоветѣ ѝ сж отъ дѣланъ бигоръ, прошарени съ редове тухли; вжтрѣ е варосана и е запазена хубава живопись. Въ цѣлия Прѣспански и Охридски край нѣма по-голѣма отъ нея църква. Наблизо се намира манастира „Св. Богородица“, добръ запазенъ, та и днесъ тамъ се служи. Освѣнъ това, по острова се намиратъ основи и зидове отъ единадесетъ разрушени манастири и църкви.

По цѣлата Прѣспа сега има оцѣлѣли 62 църкви и развалини отъ 77 църкви и 14 манастири.

Само въ Св. Гора се намиратъ повече храмове и манастири; никждѣ другагдѣ на Балкански п-въ нѣма толкова молитвени домове колкото въ Прѣспа.

Който желае да се запознае по-подробно съ Прѣспанскитѣ старини, нека чете цитираната книга отъ г. Г. Трайчевъ.

Всички тия свещени развалини водятъ началото си отъ врѣмето на българския царъ Самуилъ (976 — 1018 год.), чиято столица се намирала тукъ.

Въ поменатия островъ се намирало и седалището на българския патриархъ, подъ чието ведомство имало 18 епархии: Видинска, Главиничка, Берска, Битолска, Кюстендилска, Скопска, Софийска и пр.

Маличко езеро — южно отъ двѣтѣ Прѣспански езера се намира *Маличкото езеро*. То е по-високо отъ Охридското и по-низко отъ Прѣпанското. По форма прилича на полумѣсецъ, чиято издута частъ е обърната на сѣверъ. И то има подземенъ оттокъ, както Прѣспанското. Дълго е около 6 км. и широко до 4 км.

Къмъ южния брѣгъ се простира дълго блато; сѣверниятъ е сжщо блатистъ.

Прѣзъ коритото на това езеро минава р. Дѣвотъ, която извира отъ Грамосъ.

Източната частъ на езерото се нарича още *Свирино*, а така също и *Совианско*.

Охридската котловина и Охридското езеро

На западъ отъ коритото на Прѣспанскитѣ езера лежи Охридската котловина съ едно отъ най-красивитѣ въ Европа езера.

Въ старо врѣме и тукъ, както въ Прѣспанската котловина, е живѣяло илирийското племе *дасарети*, та затова и Охридското езеро спада въ *Дасаретската езерна областъ*.

Котловината е почти тройно по-дълга, отколкото широка и се простира отъ югъ къмъ сѣверъ.

Отъ всички страни тя е заградена съ планини, така че тя е вгнѣздена дълбоко между стрѣмни, високи и свързани взаимно околни планински вериги, отъ които на изтокъ се издига *Галичица*, а на западъ *Мокренската планина*, която е частъ отъ Албанскитѣ. Отъ югъ се издига много низката *Суха-гора* и не прѣчи никакъ на южнитѣ топли вѣтрове да духатъ въ котловината.

На сѣверъ котловината се разтила въ малко поле — *Стружкото*, което е дълго 10 км. и широко отъ 6 до 8 км. Прѣзъ него тече рѣката *Черни Дринъ*.

На сѣверо-изтокъ, между планинскитѣ подножия и брѣговетѣ на езерото лежи *Охридското поле*, което се втѣква дълбоко между планинскитѣ гѣнки и прилича на една разкошна градина.

И тъй, Охридската котловина се раздѣля на три части: Охридско поле, Охридско езеро и Стружко поле.

Къмъ сѣверо-източния край на езерото се издига единъ осамотенъ двуглавъ ридъ, по който се намиратъ стари развалини и е разположенъ по него и около него старославния градъ Охридъ.

Климатътъ на котловината се отличава по своята извънредна мекостъ и умѣреностъ. Страната е много добръ защитена отъ сѣвернитѣ вѣтрове, когато достъпа на южнитѣ е свободенъ. Прѣзъ най-топлиятъ лѣтни мѣсеци тукъ е прохладно и не съществува въ досаднитѣ горещина и задушливи изпарения.

Прѣзъ зимата никога не се усѣщатъ силни студове; снѣга бързо-бързо се топи. Езерото не мръзне.

Охридската котловина се радва на най-топлата зима въ цѣла западна Македония.

Въздухътъ винаги е свѣжъ и благодатенъ прѣзъ всички сезони. Охридско би могло да служи за единъ добъръ зименъ курортъ.

Вслѣдствие на тѣзи благоприятни климатически условия, Охридската котловина, въ своята сухоземна часть, би трѣбвало да бѣде една разкошна градина по своята растителность. За жалъ, планинитѣ които я обикалятъ сж варовни и голи и колкото е имало гори, унищожавани сж били безмилостно. Самото Охридско поле е голо, освѣнъ овощнитѣ дървета по нивитѣ и градинитѣ.

Нѣкога овошарството е цѣвтѣло въ тоя край. Особено прочути сж Охридскитѣ, едри като орѣхъ, череши. Има и доста ябълки и круши.

Охридскитѣ лозя раждатъ много сладко грозде, което дава слабоалкохолно вино, но много пивко и ароматно.

Всички видове храни се сѣятъ, ала работна земѣ има малко, та не е достатѣчна да храни населението.

Черницата добръ вирѣе, но бубарството е слабо застѣпено.

Ала най-голѣмия изворъ на богатства за поминѣкъ, най-красивия бисеръ на котловината, пѣкъ и на цѣла Македония, е *езерото*.

Древното име на езерото е *Lacus Lihnidis*.

То лежи въ южния дѣлъ на котлозината; продължено е отъ югъ къмъ сѣверъ близу 30 клм., а на ширъ 15—16 клм. Общата му повърхнина е 270·90 кв. клм. и нивото на водата му стои 710 метра надъ морското равнище.

Езерото има почти яйцеобразна форма съ издутъ западенъ брѣгъ. Тоя брѣгъ е стрѣменъ и скалистъ. Надъ самитѣ езерни води се огледватъ подножията на Мокренскитѣ планини. Въ сѣвернитѣ части на брѣга има гиздаво манастирче „Калища“, а въ езерото се вдава малко живописно полуостровче, наречено *Линъ*, на което кацнало едноименно село, населено отъ бѣлгари и арнаути.

На юго-източния жгълъ на езерото дрѣме малкото албанско градче *Поградецъ*. Около южния брѣгъ на езерото, въ политѣ на Суха-гора, се разтваря малка и красива равнина, богато напояна и добръ обработена.

Въ югоизточния жгълъ се издава столовата канара, на която стои манастира *Св. Наумъ*, скжпъ и свещенъ завѣтъ отъ далечно славно минало. Подъ самия манастиръ минава многоводенъ потокъ съ име *Цѣрава* (Черава).

На сѣверо-източния край на езерото, както казахме по-горѣ, се издига двуглавъ ридъ, а далече тамъ, отъ най-сѣверния край на езерото, излиза р. Черни Дринъ.

Това е обиколката, корнизитѣ, на прѣлѣстната картина, която прѣдставлява езерото. А каква е неговата красота, ний ще оставимъ да говорятъ за нея двама наши възторжени поклоници на природнитѣ хубости.

„Надъ насъ е ясно ведро небе, а прѣдъ насъ — гладко като огледало и дѣлго, широко колкото самото небе, езеро. Слънцето крадешкомъ нѣкакъ се оглежда въ него и при

всѣко оглеждане отроня въ дълбинитѣ му снопъ лжчи, които бързо се спускатъ, па се разливатъ въ безчислени джги. Една обширна, необятна, гладка повърхнина, излѣна сѣкашъ отъ стъкло, стои, не мърда; само отъ минута на минута по нея се чертаятъ несмѣтни лжкатушки, които се гонятъ една друга. И колкото лжкатушкитѣ се гонятъ, толкова повече тѣ растатъ, наголѣмяватъ и ставатъ необятни за око. Гледашъ езерото и не можешъ да различишъ, повърхнината ли му гледашъ, или небесниятъ му лазуръ, падналъ съ звѣздитѣ си, та покрилъ езерото. Тукъ лжчитѣ на слънцето се срѣщатъ съ лжкатушкитѣ, посипватъ повърхнината съ блѣсъка на брилянта и образуватъ хиляди искроментни звѣздици; тамъ, край брѣга, бѣлата езерна ружа, разцвѣтѣла, нѣжна, сочна, поглежда мило въ лжкатушкитѣ; далечъ татъкъ бѣлиятъ лебедъ плува, разперя бѣлитѣ си като платна на ладия крилѣ, кжпи се, гурка се, оглежда се въ езерото; а още по-нататъкъ малка ладийка се хлѣзга по повърхнината на езерото, веслата ѝ цѣпятъ тихитѣ води и при всѣко удряне тънки струи се издигатъ, блѣсватъ съ сребърненъ цвѣтъ и изчезватъ.

Цѣлата тази картина природата е турила въ чудни, вълшебни рамки: на изтокъ силуетътъ на Галичица завършва едната рамка, изпъстрена съ грамадни бърда, короноподобни вѣнци, накичени тукъ-тамъ съ шубрѣчки, изподъ които назъртатъ малки селски кжщички; на южния фонъ се рисуватъ цѣли групи явори и ели, сребристи извори и вирове, мѣнастира Св. Наумъ съ цинковитѣ си куполи, паланка Поградецъ, а на западъ — редъ малки, буйни поточета, бързи змиевидни рѣчици бучатъ, клокочатъ изъ цвѣтята; редъ живописни селца, градини, камбанарията и грамаднитѣ бѣли стѣни на мѣнастира Калище се оглеждатъ въ езерото и сѣкашъ питатъ туриста: „Има ли по-хубава картина въ свѣта?“

(Д. Мишевъ).

* * *

„Това езеро е плѣнително въ тихо врѣме. То не шава, не мърда, като че ли е излѣно изцѣло отъ синкавъ кристалъ; а още по-гиздаво е, когато слабиятъ юженъ вѣтрецъ леко подухва и разклаща синитѣ му води. То се люлѣе тогазъ като гжста, буйна нива. Вълнитѣ, (брановетѣ) вървятъ правилно една по друга, гонятъ се весело и плѣскатъ на брѣга по чистия бѣлъ пѣсъкъ. Една дивна картина прѣдставя езерото въ бурно вѣтровито врѣме; то шуми, бучи грозно, пѣни се, като че ли се гнѣви на всичко, що го окржжава; грамадни вълни се издигатъ на горѣ, тичатъ като бѣсни по всички страни и въ отчаянието си разбиватъ се на най-ситни капчици отъ каменнитѣ скали. Воднитѣ птици грозно пицятъ, тогава се прѣскаатъ по всички страни на околността. Рибата

бѣга въ дълбочинитѣ на водата. Тежко на ония чунари, които въ това врѣме се намиратъ на открито езеро! Чунката се носи като играчка отъ вълнитѣ и често пѣти пропада въ дъното на водата. . . Едва може човѣкъ да си прѣдстави, колко е гиздаво това езеро въ ясна нощъ, при пълна мѣсечина, кога звѣздитѣ се оглеждатъ въ езерното дъно, кога една омайна свѣтлина се разлива по синята повърхность на езерото! Това знаятъ само охридчани, когато пируватъ на нѣкой чунъ по полунощъ, всрѣдъ езернитѣ води!"

„Рѣдко се случва въ естеството картина по-красива и по-въскителна отъ картината, която прѣдставлява Охридското езеро съ околността си. Азъ не съмъ виждалъ другадѣ подобна величествена и очарователна картина. Всичкитѣ европейски пѣтешественици, които сж спхождали и писали нѣщичко за Охридъ, сж съгласни, че панорамата на Охридската котловина съ Охридското езеро е рѣдкость въ естеството. Да се намѣри живописецъ, съ велика художническа душа, който да разгледа тая мѣстность и това езеро отъ единъ отъ Охридскитѣ хълмове, а при това да се случи въ свѣтлата минута да обеме душата му всичката тая величествена красота, па да сѣдне да копира, да възпроизведе тоя раскошенъ жгълъ, да му даде сжщата естественность, сжшитѣ краски, сжщия животъ, сжщия блѣсъкъ, бистрота и отражения—тога би било чудна картина, въ положение да очарова и най-затѣпенитѣ чувства и вкусове.

(А. Шоповъ)

По голѣмина езерото държи второ мѣсто между македонскитѣ (слѣдъ Прѣспанското); по дълбочина първо мѣсто въ реда на послѣднитѣ и седмо въ Европа. Най-голѣмата дълбочина се намира въ срѣдата на дъното му.

Водата на езерото държи първо мѣсто по прозрачность и бистрота. Прѣзъ тихо и ясно врѣме прозрачността му достига отъ 12'4 до 16'2 м.

Езерото, никога не замръзва, защото температурата на водата му никога не спада по долу отъ $+ 4^{\circ}$ С. Обаче тя не е еднаква на всѣкъждѣ въ дълбочината.

По езерото духатъ голѣми вѣтрове, прилични на морски. Такива сж: *Вѣтернико*, *Нощнико* или *Горняко* и *Стърмецо*.

Тѣ духатъ почти всѣки день освѣнъ прѣзъ зимата. Тогава вмѣсто тѣхъ ширатъ крилата си: *Елешнико*, *Мрачнико*, *Градишнико*, които пѣкъ лѣтно врѣме мируватъ. Стърмецо е най-силния и при него се дигатъ вълни до 1'5 м. височина. Редовното вълнуване на водитѣ върви по посока на вѣтъра, но се забѣлѣзва едно вълнуване отъ югъ къмъ сѣверъ — отъ Св. Наумъ къмъ града — и обратно. Пълна тишина вод-

ната повърхнина има рано сутринь, когато се замѣстватъ вѣтроветъ Нощнико и Денико.

Цвѣтътъ на езерната вода е ясно-зеленъ и достига до жълто-зеленъ. При ясно врѣме той е тъмно-синъ; при облачно врѣме приема много нюанси споредъ облацитѣ.

Охридското езеро получава вода отъ изворитѣ, отъ които едни се намиратъ покрай брѣговетъ му, а други на дъното му. Водата на тѣзи извори е бистра като сълза и прѣзъ цѣлата година има еднаква температура $+ 9^{\circ}$ до 10° С.

Главнитѣ извори се намиратъ въ южния и източния край, Най-силния е „Свети-Наумския“, който дава 40 куб. метра вода въ 1 секунда. Подводнитѣ извори населението нарича „вирчета“. Отъ тѣхъ по-известни сж: Калишкото, Линското и Студенчища. Сжществува оттокъ отъ Прѣспанското езеро къмъ Охридското, което стои около 216 м. по-низко и е далече отъ първото само 16 клм. Тия извори сж рожба на Прѣспанското езеро. Охридското езеро приема вода и отъ нѣкои малки рѣкички що слизатъ отъ околнитѣ планини.

То изпраща своитѣ води на Адриатическото море чрѣзъ изтичащата отъ него рѣка Черни Дринъ.

Флората на Охридското езеро не е много богата по форми. Самото лице на езерото е доста чисто отъ водорасли.

Нѣкога котловината е прѣдставлявала гжста гориста мѣстность съ много видове дървеса, както за това свидѣтелствуватъ нѣкои останки отъ гигантски стари явори, орѣхи и пр., запазени отъ човѣшката ржка нѣйдѣ около недостъпни мѣста или светилища (монастири), дѣто поради религиозни побуждения стоятъ непожжтати.

Има на много мѣста малки лѣсови участъци отъ кестеново дърво; прѣди 30—40 години въ Охридъ се продаваха кестене на шиникъ (крини) по 2—2½ гроша шиника (около 15 оки).

Така сжщо сж застѣпени чинара и разнитѣ видове джбъ. Такива стари и грамадни дървеса до скоро личеха около с. Велгощи. Послѣ много сж застѣпени и ясенътъ, смокината по южнитѣ и запазени мѣста.

Брѣшлянътъ царува около манастира Св. Наумъ и вече се обърналъ въ дървовидна форма съ лични цвѣтове.

Едно характеристично за охридската флора растение е храстътъ *Ephedra campulopod*, който на силно разклонени снопе и висулки, до 3 метра дълги, покрива скалиститѣ брѣгове и имъ придава сивозеленъ колоритъ. Този храстъ дава много красиви възтѣмни или розови плодове. Той се срѣща на гжсти паркове около Св. Наумъ.

Изобѣщо дървениститѣ видове прѣобладаватъ въ сѣверо-източнитѣ части на езернитѣ брѣгове.

Фауната на Охридската котловина не се отличава съ голѣмо разнообразие, нито се различава много отъ оная на

съсѣднитѣ покрайнини. Само блатливитѣ мѣста изобилствуватъ съ водни домашни и диви птици, особено зимно врѣме, когато хване лютъ мразъ въ съсѣднитѣ на Охридско мѣстности. Многобройни ята отъ диви гжски, патици, жерави, дропли и др. посѣщаватъ блатата на топлата охридска котловина и прѣдставляватъ елдорадо за ловцитѣ.

И фауната на Охридското езеро, съ изключение на рибата, не е много разнообразна. По езерото се срѣщатъ норове, лебеди, водна кокошка, рибари, чайки и др. Много интересно явление прѣдставлява дружбата на нороветѣ съ лебедитѣ. Първитѣ сж малки и кротки птички съ много врагове. Тѣ сж много пѣргави и изкусни риболовци, като се гуркатъ чакъ до дълбочинитѣ на езернитѣ води; щомъ имъ мръдне нѣкоя рибка, не може да избѣгне отъ човката на тѣзи пернати ловци.

Лебедътъ, както знаемъ, е голѣма и красива птица, но доста тромава.

И той се храни съ риба, но поради неподвижността си, би гладувалъ много, ако не сж приятелитѣ му нороветѣ; тѣ му подкарватъ рибата чакъ въ краката и той съ зинала човка я лови.

Заради тѣзи услуги той се издължава като брани беззащитнитѣ си приятели отъ по-едритѣ тѣхни водни съперници.

Ала истинското и неизчерпаемо богатство на фауната на езерото се състои въ *рибата*. Още отъ най-стари врѣмена Охридското езеро се славѣло съ изобилие на най-вкусна риба. Охридската риба бива *чиста*, която нѣма дребни костици игловидни, нито едри люспи, и *нечиста*, която има такива. Къмъ първия типъ се отнасятъ слѣднитѣ риби: *лѣтница* (крапотникъ) или — *кресница*, *коранъ*, *бѣлвица* (пѣстърва) и *ягула*; къмъ втория типъ: *крапъ*, *мрена*, *кленъ*, *скобустъ*, *писа*, *скобалъ*, *плашица*, *грунецъ*, *моранецъ*, *шлюнецъ* и *дуякъ* — всичко 16 видове.

Въ никое езеро на Балканския П-овъ нѣма таково голѣмо разнообразие.

Отъ всичкитѣ тѣзи риби първо мѣсто държатъ по вкуса си *лѣтницата* и *бѣлвицата*.

Лѣтницата (мжжката *коранъ*) се лови въ мѣстата дѣто хвърля хайвера си, а именно около чиститѣ подводни извори на езерото край с. Пѣсчани, Маклина, Горица. Тая риба достига на дължина около 45—50 см. и на тежестъ до 3 $\frac{1}{2}$ кгр. (*коранътъ* 5—6 кгр.).

Белвицата достига до 25 см. и тежи около 1 $\frac{1}{2}$ кгр. най-вече. Тя живѣе въ дълбокитѣ езерни вирове, по-долѣ отъ 15—20 метра.

Ягулата достига на дължина отъ 70 см. до 1 метъръ и тежи около 3—4 кгр. Тя се лови главно, при изтичането на на р. Черни-Дринъ отъ езерото, край гр. Струга, дѣто се на-

миратъ прочутитѣ *даляни*. Тази тлъста риба се лови въ безлунни тъмни нощи, когаго духне силенъ юженъ вѣтръ и измѣти водата чакъ до дъното на езерото, та ги изгласва на цѣли върволици по 5—6 хиляди, които по устието на рѣката отиватъ къмъ *далянитѣ*.

Въ такава тъмна нощъ могатъ да се наловятъ 10,000 — 15,000 кгр. Но щомъ свѣтне мѣсечината, или блѣсне отъ нѣйде свѣтлина въ водата, рибата се връща назадъ и избѣгва. Ягулата се приготвява много майсторски за износъ: Очистватъ я отвжтрѣ, одиратъ кожата ѝ, която цѣла се слупва отъ главата къмъ опашката, правятъ малки нарѣзки по месото, посипватъ съ дарчинъ, карамфилъ, черенъ пиперъ и солъ, натъркватъ я съ сжщитѣ и огорѣ и отвжтрѣ и послѣ дрѣпватъ кожата обратно. Така приготвена, придобива единъ чуденъ вкусъ.

А какво се разбира подъ името *далянь*?

Както споменахме, рѣка Ч.-Дринъ излиза отъ сѣверния край на езерото, дѣто наблизе е разположенъ градецъ Струга.

На 600 метра отъ излаза ѝ тя се разширява и отъ пѣсчнитѣ наноси сж образувани три продълговати островчета. Между брѣговетѣ на рѣката и послѣднитѣ има четири протоци на водата. Островчетата се съединяватъ напрѣко съ сушата чрѣзъ тѣсни дървени мостчета, които се допиратъ до водата и се казватъ *кревати*. На креватитѣ се прикрѣпватъ 3—4 метра *лѣси* отъ лѣскови прѣчки. Освенъ тѣхъ има помалки лѣси отъ 20—25 прѣчки и тия лѣси се казватъ *протонци*. Първитѣ се поставятъ на *темели* и се държатъ яко и неподвижно; малкитѣ се прикрѣпватъ между дъното и креватитѣ съ колове и леко се изкарватъ. Рибитѣ като се спускатъ отъ езерото по рѣката, достигатъ до лѣситѣ и протонцитѣ и като търсятъ мѣсто за минаване отиватъ покрай тѣхъ къмъ сушата, дѣто сж направени водни примки, наречени *котечи*. Тамъ влизатъ свободно, защото входоветѣ се отварятъ навжтрѣ, обаче немогатъ да излѣзатъ назадъ, защото входа се запушва и има издадени остри прѣчки, които бодятъ рибата. Въ тоя капанъ рибата просто се черпи съ тѣй нареченитѣ *сакове*.

Охридскитѣ риби се ловатъ съ *мрѣжи*, *вждици*, *остенъ*, *върша*, *влаче*, *сертме* и пр.

Мрѣжитѣ, мрейцитѣ (малки мрѣжи), вждицитѣ и вършитѣ се хвърлятъ вечерно врѣме, а ги изкарватъ сутринъ рано. Приятно е да плува човѣкъ нощно врѣме по езерото, защото за всѣки единъ уредъ се завързва по едно *кито* (китка) отъ водорасла *Ситка* и на китото се окачва звънецъ, който клаушканъ леко отъ нощния тихъ вѣтрецъ, постоянно звъни, Тия звънци съ разни основни тонове издаватъ много хармонични звукове — цѣла овчарска музика и човѣкъ се забравя, да е

въ водата; а мисли, че се намира срѣдъ поле между стада овце. Китата извънеца служатъ за ориентиране на риболовцитѣ.

Послѣднитѣ брѣздятъ езерото съ особенъ видъ лодка, нарѣчена *чунъ*.

Годишно въ турско врѣме се изкарваше риба на стойностъ около 700—800,000 лева.

Благословенъ даръ отъ Бога, отъ който даръ стотици бѣдни сѣмейства намираха прѣхраната си!..

И нѣма нищо чудно, че тоя щастливъ отъ природата кжтъ на нашето отечество нѣкога, при благоприятни обстоятелства, е билъ центъръ на високъ културенъ животъ и отъ него сж се прѣскали обилни лжчи на просвѣта и народно-стно съзнание.

Покрайнината, въ която сж се подвизавали нашитѣ светители и просвѣтителѣ Климентъ и Наумъ; великана — царъ Самуилъ и въ която е билъ трона на самостоятелна българска Черква — това е *Иерусалимъ*-тъ за цѣлото българско плѣме.

р. Черни Дринъ. — Тъкмо отъ мѣстото, дѣто сж далянитѣ, започва Стружкото поле, прѣзъ което се извира рѣката. То е равно и гжсто населено; земята му е глинеста и не много сгодна за произвеждане на храни; затова пѣкъ има много и пространни ливади, както и доста овощни градини. Албанската верига се издига отъ западъ и съ своя гребенъ образува границата на Македония и вододѣлъ между р. Дринъ и Шкумба. Прѣзъ полето рѣката е многоводна и дълбока, та не може да се газѣ.

Малко по-долѣ отъ излаза си Ч. Дринъ приема отъ дѣсна страна р. *Сатеска*, която иде отъ планинската котловина *Дебърца*. Въ срѣдата ѣ, при с. Бѣлчица, има голѣмъ изворъ приличенъ на езеро; който се брои за начало на рѣката. По-надолѣ приема отъ Турянска и Илинска планини буйни притоци.

Сатеска при с. Вранища се влива въ Дринъ. Отъ лѣво послѣдната приема притоцитѣ си *Мжтица* и *Шумъ*, които извираатъ отъ Бѣличка планина. Сжщо и *Радолишката* рѣка.

Дринъ върви 10 клм. сѣ на сѣверъ и като напусне равнината, навлиза въ планинска клисура, образувана отъ албанскитѣ планини и Стогово пл. Цѣли 4 часа пжтъ тече рѣката между дива скалиста мѣстностъ, додѣто излѣзе на широко, въ *Дебърската долина*. Тази долина държи около 5 часа; доста е плодородна и гжсто населена.

Отъ лѣва страна тукъ приема своя най-голѣмъ притокъ — р. *Радика*.

Радика събира водитѣ си въ сѣвероизточнитѣ склонове на *Корабъ* и около Мавровския проходъ; тече на югъ 12 часа и се влива въ Дринъ малко по-на югъ отъ гр. Дебъръ.

Долината на рѣка Радика е заградена отъ изтокъ съ планинитѣ Бисгра и Стоюва, а отъ западъ съ Корабъ и южното продължение на собствения Шаръ. Тази долина образува мѣстността *Рѣка*, населена съ много красивото и твърдѣ даровито македонско племе *мияци*.

Страната е повече планинска и рѣдко има землисти долини.

Жителитѣ се занимаватъ съ скотовѣдство, защото по планинитѣ има обширни алпийски пасища. При устието на рѣката, долината се разширява и се образува хубавото малко тригълно поле.

Рѣка Ч. Дринъ, като прибере Радика, прави голѣмъ завой на западъ и влиза между високи планини. До тукъ свършва областта *Долни-Дебъръ* и се начева Горни Дебъръ, който спада въ Албания. Така Ч. Дринъ върви къмъ сѣверо-западъ, додѣто се срѣщне съ неговия притокъ Бѣли Дринъ, който иде отъ обл. Метохия. Съединениятъ Дринъ ударя на западъ, прѣсича албанскитѣ планини и се излива въ Адриатическо море.

Литература:

На нашитѣ млади читатели, що съ обичъ изучаватъ своята родина, ний прѣдлагаме източници, отъ които ще могатъ да се запознаятъ по-подробно съ разнитѣ покрайнини на Македония и така да извлѣкатъ най-голѣма полза при опознаванетоъ съ послѣдната.

Дължимъ да дадемъ нѣкои обяснения:

1) *Съкращенията*: Мсб., Пресп., Мпргл., в. Мкд., в. Н. М., сп. Мкд. (Бажд.) значатъ: Министерски сборникъ, Периодич. списание, Македонски прѣгледъ, вѣстникъ Македония, в-къ Независ. Македония, списание Македония (редакт. отъ Г. Баждаревъ), защото има друго списание по-старо и съ сжщото име, редактирано отъ М. Грашевъ. Б. А. Н. — Българска Академия на Наукитѣ.

Числата слѣдъ названието означаватъ страницата въ настоящата книга, дѣто се отнася прѣпоръчаното съчинение за ползуване.

I

Специални извори (за разнитѣ покрайнини).

1) *Македония, име и граници* — Проф. А. Иширковъ — списание Мкдн. Пргл. год. III, кн. 1, Къмъ стр. 19, 20 и 27.

2) *Западна Македония* — Рачевъ К. — София. Къмъ 26.

3) *Градъ Солунъ* — Проф. А. Иширковъ — 23, 123, 129.

4) *Св. Гора* (пѣтни бѣлѣжки) — † В. Кжнчевъ, „Библиотека“ год. II (1896) кн. 14, 15 и 16. Къмъ 24, 25 и 53.

5) *Провлака въ Атонския полуостровъ* — † П. Чилевъ — Прд. спис. кн. LXVIII — 1907. Къмъ стр. 24.

- 6) *Погледъ върху Западна Македония* — Д. Илковъ. В-къ „Нез. Мкдн.“ бр. 154/1926 г. Къмъ 27.
- 7) *Орографията на Шарската планинска система* — Генералъ И. Фичевъ — (Въ трудове на Българското Природоизпитателно Држ-во, кн. I, стр. 104—117). Къмъ стр. 28.
- 8) *Къмъ Дебъръ и Струга* — Професоръ А. Иширковъ — Сп. Македония (Г.Бажд.) г. I, кн. 10. Къмъ стр. 30 и 31.
- 9) *Галичникъ* — Проф. Д. Мишайковъ — Сп. Македония (Г.Божд.) г. I, кн. 8. Къмъ 32.
- 10) *Градъ Крушево* — † В. Кжнчевъ — Библиотека год. II (1896) кн. 11 — Къмъ стр. 36.
- 11) *Градъ Прилпъ* — Г. Трайчевъ — София — 1925 г. Къмъ 39.
- 12) *Въ Тръскавския манастиръ* — А. П. Стоиловъ. Мсб. кн. XVI и XVII 1900 г. Къмъ 39.
- 13) *Марихово* — Г. Трайчевъ — София — 1923 год. Къмъ 41, 120.
- 14) *Осогово* — Павелъ Делирадевъ — София 1927 г. Къмъ 45.
- 15) *Тиквешъ Марихово* — Н. Суринъ — София 1927 г. Къмъ 49, 121, 112.
- 16) *Въ Бѣласица* — Калфовъ Т. Д. Къмъ 50.
- 17) *Бѣласица* — А. Т. Благоевъ — София 1927 г. (Луксозното издание). Къмъ 51.
- 18) *Рила планина* — К. Рачевъ, Географско четиво г. III, № 1. Къмъ 54.
- 19) *Орохидрографски бѣлѣжки върху Рила планина* — Проф. Ж. Радевъ — Естествознание год. I, кн. 4 и 5. Къмъ стр. 55—58.
- 20) *Рила планина* — Проф. Ж. Радевъ — Сп. Естествознание год. I, кн. 4 и 5. Къмъ 61.
- 21) *Екскурзия до езерата на Рила.* — Д. Илковъ. — Въ Сбм. XIV. — Къмъ стр. 56.
- 22) *Пиринъ*. — Лазаръ Томовъ, София 1925. Къмъ 61.
- 23) *Албумъ „Пиринъ“* — Изд. Македон. Младеж. Съюзъ — 1925, София. Къмъ 61.
- 24) *Кресненската клисура* — † В. Кжнчевъ — Библ. „Св. Климентъ“ год. III. 1889 г. Къмъ стр. 65.
- 25) *Пиринъ и борбата въ неговитъ недра* — П. Дървинговъ — Къмъ стр. 68.
- 26) *Родопитъ и Рилската планина и нихната растителность.* — † Проф. С. Георгиевъ — Меб. кн. III и IV — къмъ стр. 72, 81.
- 27) *Геолошки изучавания въ юго западна Тракия и източна Македония.* — Л. Ванковъ. — Сп. Бѣлг. Акад. наукитъ кн. XXV 1923 год. — Къмъ 60.
- 28) *Рѣка Мѣста* — † В. Кжнчевъ — „Библиотека“ — Пловдивъ год. I. (1894) кн. IV Къмъ стр. 75.

- 29) *По горното течение на р. Мъста*. — Николовъ К. Спис. „Минало“ г. II 1911 г. Къмъ 76.
- 30) *Югоизточна Македония*. — Шишковъ Ст. и Георгиевъ Йорд. — Пловдивъ 1917 год. — Къмъ 81—88.
- 31) *Два санджака въ източна Македония (Драмски и Сърски)*. — Прд. Сп. кн. кн. XXXVI, XXXVII и XXXIII (1891 год.) София. — Къмъ 81—88.
- 32) *Плътване по долините на Струма, Мъста и Бръгалница* — † В. Кжнчевъ — Меб. 1894—96 кн. X—XIII. — Къмъ 83. 117, 88.
- 33) *Ръка Струма* — † В. Кжнчевъ — Спис. „Киж. прочитъ — Солунъ — кн. VIII—X 1892 год. Къмъ стр. 82.
- 34) *Въ полуразрушения Мелникъ* (Пътни бѣлѣжки отъ 1914 г.) — проф. Л. Милетичъ Спис. Макд. Пргл. г. I кн. 2 — Къмъ 86.
- 35) *Струмишко* — Архимандр. (митрополитъ) Герасимъ — „Библиотека“ — Пловдивъ год. III 1897 кн. XVIII—XX. — Къмъ 86.
- 36) *Струмишко* — Проф. А. Иширковъ. Къмъ 86.
- 37) *Струмишка каза* — Издани на Воен. министерство — Брошура — София 1908 г. — Къмъ стр. 86.
- 81) *Радовишка каза* — Воен. Журналъ 1908 год. кн. II — Къмъ стр. 87.
- 38) *Драма и околноститъ му* — † В. Кжнчевъ „Библиотека“ г. II (1896) кн. 12. Къмъ 91.
- 39) *Дойранъ и Дойранското езеро* — Г. Трайчевъ. София 1924. Къмъ 92.
- 40) *Дойрански районъ* — Воененъ Журналъ — 1906 г. кн. II 92.
- 41) *Великденска разходка по Поленинско*. — † В. Кжнчевъ — Мсб. 1893 год. кн. 9 — Къмъ стр. 92.
- 42) *Градъ Кукушъ и кукушанитъ* — Н. Суринъ Спис. Мкдн. Пргл. г. III кн. 4 Къмъ 93.
- 43) *Една разходка по Солунско* — † В. Кжнчевъ — „Кнж.-ци прчтъ Солунъ — 1889 кн. II и III. Къмъ 94.
- 44) *Кратко описание на Светогорскитъ монастири*. — В. Икономовъ — Солунъ 1896 год. — Къмъ 94.
- 45) *Лжгадински районъ* — изд. Воен. Мин-ство—София 1999 г. — Къмъ стр. 94, 95.
- 46) *Лжгадинското поле* — † В. Кжнчевъ — Спис. „Книжици за прочитъ“—Солунъ кн. IV. 1890 г. Къмъ стр. 94, 95.
- 47) *Пологъ* — Д. Илковъ В-къ „Нез. Мкд.“ г. IV. бр. 174. Къмъ стр. 97.
- 48) *Тетовско* — † В. Кжнчевъ. — Спис. „Библиотека“ — Пловдивъ 2894 г. год. I кн. 1. — Къмъ 98.
- 49) *Скопско поле* — Д. Илковъ. В-къ „Нез. Мкд.“ — г. IV бр. 175. — Къмъ стр. 98.
- 50) *Градъ Скопие* — Дим. Попандовъ. — Къмъ 98.

- 51) *Кичево и Прѣчиста*—† В. Кжнчевъ — „Библиотека“. Год. I, кн. 3—Пловдивъ 1894 г. Къмъ стр. 102.
- 52) *Порѣче* — Г. Петровъ — спис. „Културно единство“ Солунъ кн. IV (1908 и 1909 год.). Къмъ 104.
- 53) *Описание на Кратовската каза* — Е. Карановъ — Прд. сп. кн. XI—XII. Къмъ стр. 105.
- 54) *Градъ Велесъ* — † В. Кжнчевъ — София 1892 г. — Къмъ 109.
- 55) *Прѣзъ Азотъ* — П. Росенъ — спис. „Македония“ (Г. Баждаревъ) г. I, кн. 8. Къмъ 110.
- 56) *Тиквешъ* — Д. Илковъ — в-къ „Нез. Макдн. бр. 157 отъ 1926 г. Къмъ 111.
- 57) *Тиквешки районъ* — изд. Воен. Мин-ство — София 1908 г. — Къмъ стр. 111.
- 58) *Бръгалница* — Кременъ Михаилъ. Къмъ 113.
- 59) *гр. Шипъ* — П. Завоевъ—София 1928 г. Къмъ 116.
- 60) *Дебърца и Жельзникъ*—В. Кжнчевъ—„Библиотека“ —Пловдив г. II (1895) кн. X. — Къмъ 117.
- 61) *Битолско, Прѣсна, Охридско* — † В. Кжнчевъ — Мсб. — София 1891 г., кн. IV — 118.
- 62) *Марихово* — Д. Илковъ—в-къ „Незав. Макд“. — г. IV бр. 175. Къмъ 120.
- 63) *Описание на Гевгели* — А. Тошевъ — Прд. списание кн. XXXV. Къмъ 122.
- 64) *Солунския виляетъ* ** — спис. „Кнж-ци Прочитъ“ Солунъ 1890 г., кн. IV. Къмъ 123, 129.
- 65) *Мегленъ*—гледай книгата Д-ръ Г. Вайгандъ и „Аромъни“ прѣв. на българ. отъ Ант. Безеншекъ, Пловдивъ 1898 г. Къмъ 124.
- 66) *Градъ Воденъ* — Г. Вестителевъ — сп. Мкдн. Пргл. год. I, кн. 2. Къмъ 125.
- 67) *Градъ Воденъ* — Архимандритъ Методи Димовъ — София 1920 г. Къмъ 125.
- 68) *Енидже-Вардарската равнина и Е. Вардарското блато* — (езеро)—книгата на Проф. Д-ръ Ст. Петковъ „Водната и водораслова флорина Ю.-Западна Македония“—стр. 47 и т. н. Къмъ 126.
- 69) *Руднишката нахия*—† В. Кжнчевъ „Библиотеката“ — г. I (1894) кн. 6 къмъ 130.
- 70) *Острово и неговата околност* — Г. Вестителевъ сп. „Мкдн. Пргл.“ г. III, кн. 2. Къмъ 131.
- 71) *Костурско* — Н. Темчевъ „Библиотека“ год. III, кн. XVIII—XX. Къмъ 134—135.
- 72) *Прѣсна* — Г. Трайчевъ — София, 1923 г. Къмъ 136.
- 73) *Прѣспанското езеро* — Г. Трайчевъ — София, 1924. Къмъ 136.
- 74) *При Охридъ — Прѣсна и на Шкумба* — Т. Кантарджиевъ. — Къмъ 144, 148.

75) *Охридското езеро* — Проф. А. Иширковъ — София. Къмъ 144.

76) *Охридъ въ снимки* — Изд. Охрид. благотвор. братство — София, 1926 г. — I серия. — Къмъ 144 и т. н.

77) *Градъ Охридъ* — † В. Кжнчевъ — „Библиотека“ — г. I (1895) кн. 5. — Къмъ 144.

78) *Градъ Охридъ* — Ив. Снѣгаровъ — Сп. Мкдн. Пргл. г. IV кн. 1. — Къмъ 144.

79) *Наколни жилища на Охридското езеро при градъ Струга.* — Н. Мушмовъ. — Спис. Мкдн. Пргл. г. I кн. 5—6. Къмъ 144.

80) *Градъ Охридъ и котловината му въ думи и образи* — Г. Баласчевъ — София, 1915. — Къмъ 144.

II

Общи извори.

1) *География на Балкански полуостровъ* — † В. Кжнчевъ — Шуменъ, 1897.

2) *Географска и етнографска Македония* — Стат. отъ проф. Ж. Радевъ — (Македон. Прегледъ г. I, кн. 2).

3) *Отечествена География* — † В. Кжнчевъ — Пловдивъ, 1897 г.

4) *Материяли за изучаването на Македония* — Георче Петровъ. — София, 1896 год.

5) *Македония въ образи* — Издание на комитета за изучаване българ. земи — София, 1919 год.

6) *Орохидрографията на Македония* — † В. Кжнчевъ. — София, 1911 год

7) *Военно-географически очеркъ на Македония* — Полк. А. Блъсковъ — София, 1904 г.

8) *Петрографски и минерални изучвания въ Македония* — Проф. Г. Бончевъ.

9) *Съверна Македония* — Проф. Иорд. Ивановъ — София, 1906 г.

10) *Южна Македония въ началото на XIX столѣтие* (по Пукевиль) отъ Никифоровъ К. — Период. Сп. кн. XXV и XXVI (1888 г.).

11) *По югозападнитъ кѣтове на Македония* — Проф. Д-ръ Ст. Петковъ (въ Българ. Сборка XVII) отдѣлна брошура стр. 49 — София, 1910 г.

12) *Въ Южнитъ земи* — Ант. Страшимировъ.

13) *Западнитъ граници на българ. земи* — Проф. А. Иширковъ — София, 1915 г.

14) *Македонскитъ езера* — К. Рачевъ.

15) *България и нейнитъ съсъди* — Географическа Христоматия отъ Люб. Ковачева — (отдѣла „Македония“) — София, 191.

Сравнителна таблица на македонските езера

Редъ по повърхн.		Височина	Размъръ	Дълбоч.	Бѣлѣжки
1	Арджанско	—	15·3	2—3 м.	
2	Ая Василь	—	50·86	8·4	
3	Бешикъ-гьолъ	50	69·29	22·3	
4	Бутковско	30	19	плитко	
5	Врапча	Около 570	4·32	плитко	
6	Дойранско	148	42·65	10	t+14·4° Пр. 3·65
7	Енидже-Вард.	4 до 10	Неопръдѣлено	2 м.	Размѣра не може да се опрѣдѣли
8	Костурско	870	28	10·3	
9	Лжгадинско	—	—	—	Сжщото Ая Вас.
10	Прѣспанско	910	338	54·2	t+18° Сна д. 27 м.
11	Островско	528	76	16·7	Пр. 4·5-5·8 t+20·4
12	Охридско	690	270·90	285·7	Простр. 16
13	Тахиносъ	8	157 кв.	3—5	Плитко

Сравнителна таблица на голѣмитѣ македонски рѣки

	Име на рѣката	Дълж. км.	Басейнъ кв. км.	Забѣлѣжка
1	Бистрица	226	4044	
2	Брѣгалница	163	4275	
3	Вардаръ	370	27925	
4	Галикъ	72	1155·31	
5	Драматика	66	2074	
6	Мѣста	226	2777	
7	Пчиня	120	3141	
8	Струма	200	10761	Само въ Македония
9	„ общо	392	16279·91	Македония+България
10	Струмица	94	2124	
11	Черна	190	5697	
12	Черн. Дринъ	127	—	

Височинитѣ въ Македония — (върхове)

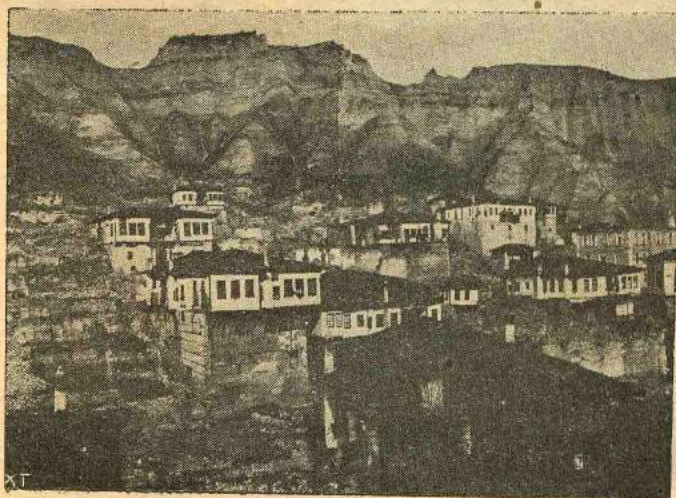
1. Св. Илия	Олимпъ	2,985	метра
2. Мусала	Рила	2,923	"
3. Ел.-Тепе	Пиринъ	2,920	"
4. Чадъръ-Тепе	Рила	2,781	"
5. Скавица	"	2,734	"
6. Елининъ връхъ	"	2,731	"
7. Ангеловъ "	"	2,715	"
8. Манчу "	"	2,707	"
9. Поповашка	"	2,704	"
10. Кадинъ връхъ	"	2,687	"
11. Белмекенъ	Родопи	2,641	"
12. Ай-Гидикъ	Рила	2,628	"
13. Перистеръ	З. Мак. вер.	2,549	"
14. Якупица	Вардар. вер.	2,530	"
15. Каймакъ-чаланъ	Нидже	2,525	"
16. Люботрънъ	Шаръ	2,510	"
17. Царевъ връхъ	Рила	2,381	"
18. Стогово	З. Макед.	2,297	"
19. Руенъ	Осогово	2,253	"
20. Кушларъ дага	Родопи	2,177	"
21. Султанъ тепе	Осогово	2,103	"
22. Снѣжникъ	З. Мак.	2,068	"
23. Вичъ	" "	2,065	"
24. Корабъ	Шаръ	2,050	"
25. Галичица	З. Мак. вер.	2,043	"
26. Круша пл.	Родопи	2,000 +	"
27. Чупино	Плачков.	2,000	около
28. Кобилица	Шаръ	1,981	метра
29. Китка	Осогово	1,901	"
30. Караташъ	Дурла	1,900	"
31. Кушиница	Кавалско	1,872	"
32. Даутица	Вардар. вър.	1,855	"
33. Кайнъ Чалъ	Родопи	1,811	"
34. Али Ботушъ	Али Ботушъ	1,800	"
35. Кавица	Влахина	1,750	"
36. В. Велица	Родопи	1,717	"
37. Лубенъ	З. Макед.	1,700	"
38. Високи	Селечка	1,674	"
39. Патерица	Осогово	1,673	"
40. Бушева чешма	З. Мак.	1,634	"
41. Докса	" "	1,608	"
42. Козякъ	Бабуна	1,556	"
43. Голакъ	Манешъ	1,551	"
44. Даутовъ в.	Пиринъ	1,550	"
45. Будимашъ	Селечка	1,506	"
46. Добро поле	Марих.	1,500	"

47. Паякъ	Марих.-Нидже	1,468	метра
48. Златовръхъ	Бабуна	1,458	"
49. Орелъ	Скоп. Ч. Гора	1,452	"
50. Пиринъ в.	Пиринъ	1,433	"
51. Козякъ	Осогово	1,352	"
52. Чучеръ	Скоп. Ч. Гора	1,335	"
53. Буковецъ	Кратов. пл.	1,300	"
54. Ключъ	Осогов.	1,207	"
55. Хортачъ	Солун.	1,200	"
56. Водно	Скопско	1,000	около
57. Богословецъ	Овче.поле	550	метра

Полета и низини въ Македония

(По Ж. Радевъ и Цвийчъ)

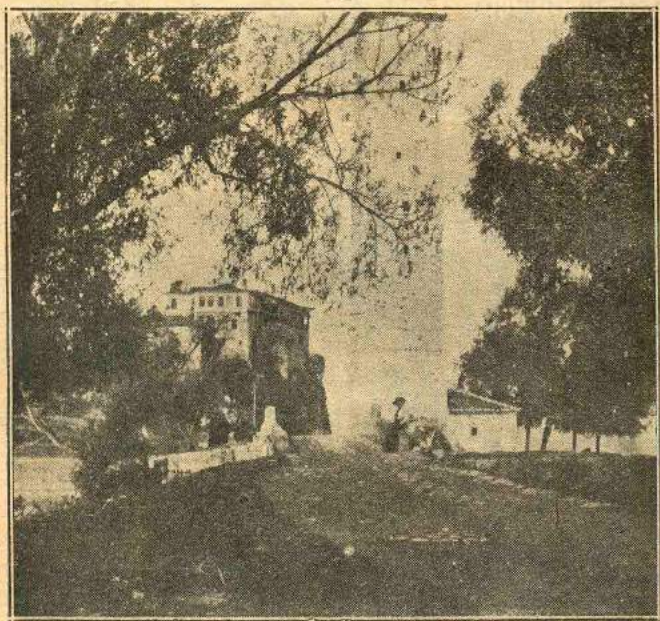
	площъ	височина
I. Битолско	1,213 □ км.	607 метра
II. Драмско	559 "	72 "
III. Мориховско	1,390 "	1,054 "
IV. Мъгленско	933 "	158 "
V. Овче-поле	1,397 "	666 "
VI. Скопско	165 "	254 "
VII. Солунско	1,715 "	20 "
VIII. Струмишко	257 "	239 "
IX. Сърско	1,258 "	47 "
X. Тетовско	232 "	429 "
XI. Тиквешко	1,741 "	282 "

Мелникъ

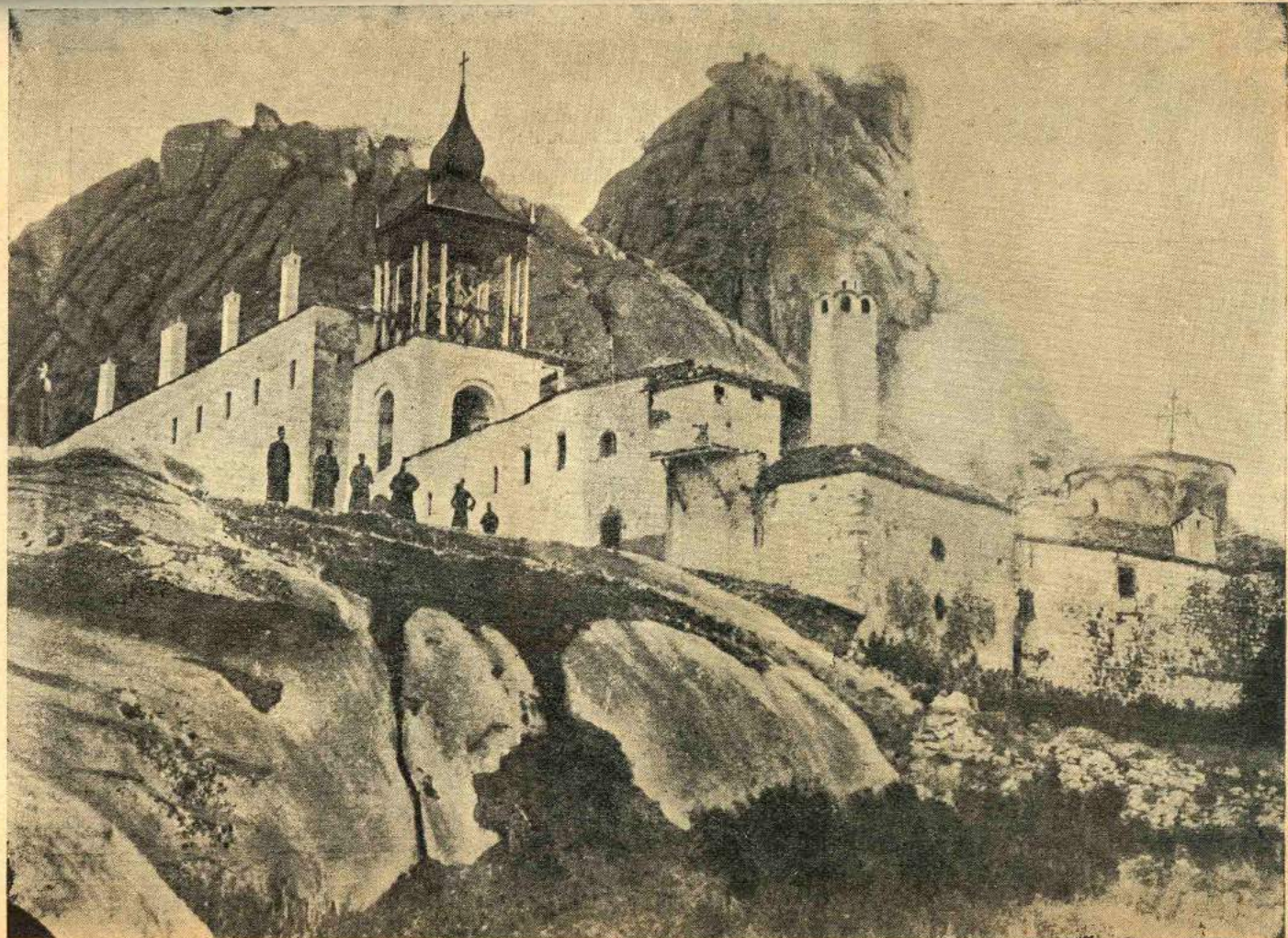

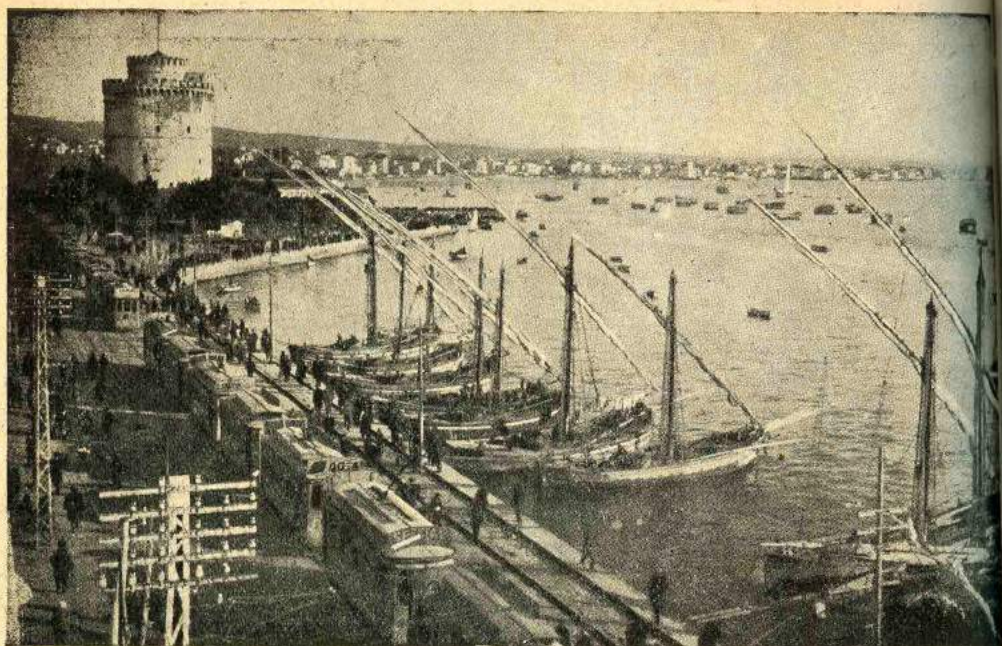
Дойранското езеро

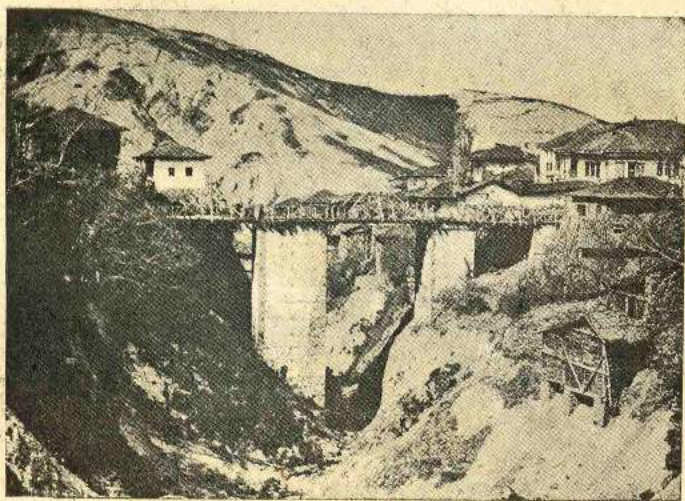
Канеро

(Трескавецъ)

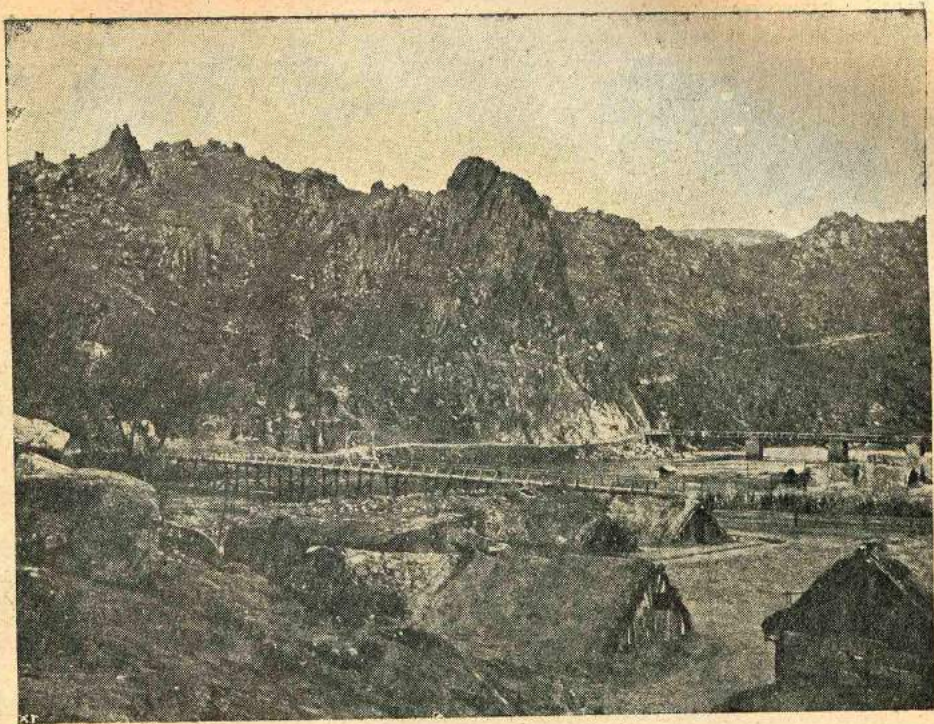

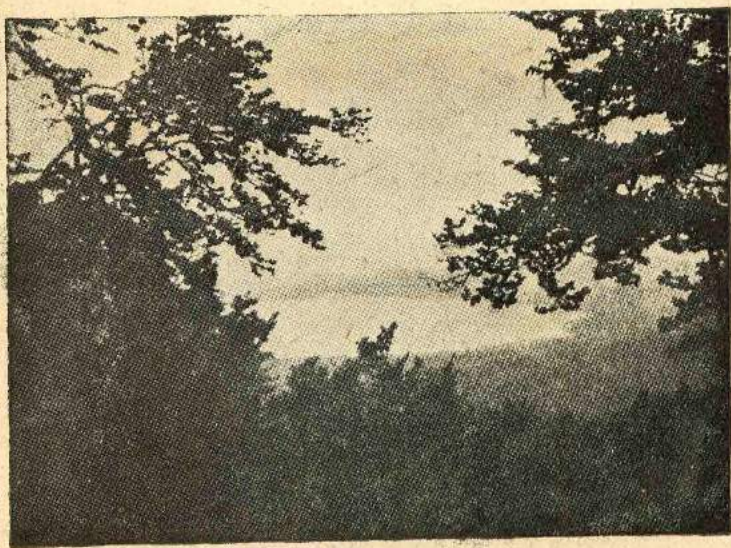
Солунското пристанище

Кратово

Мариово — мостътъ „Расимъ бегъ“ на р. Черна

Дойранското езеро

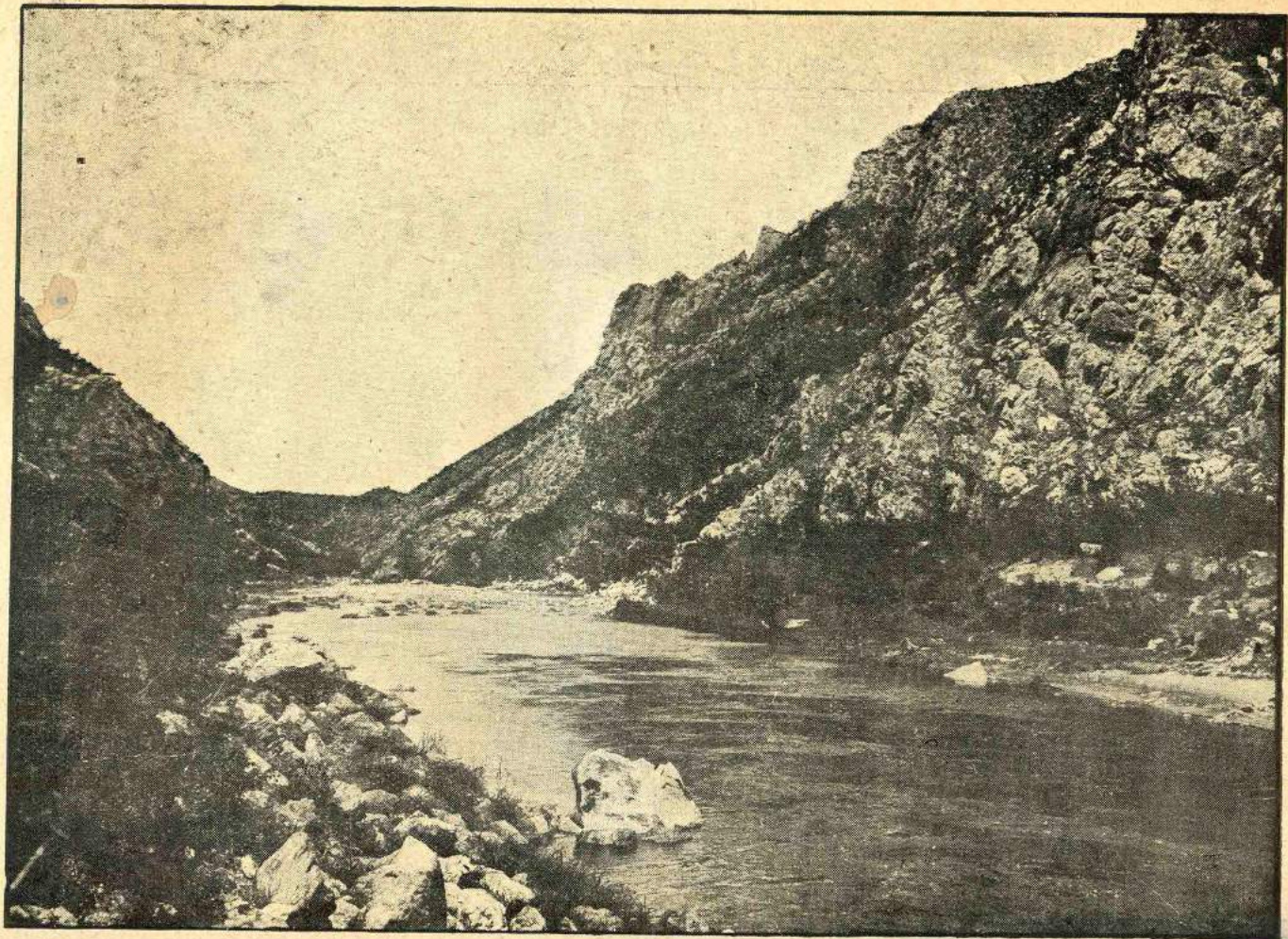
Преспанското езеро

(Каймак-Чана)

Рѣка Черна

Кресненска клисура

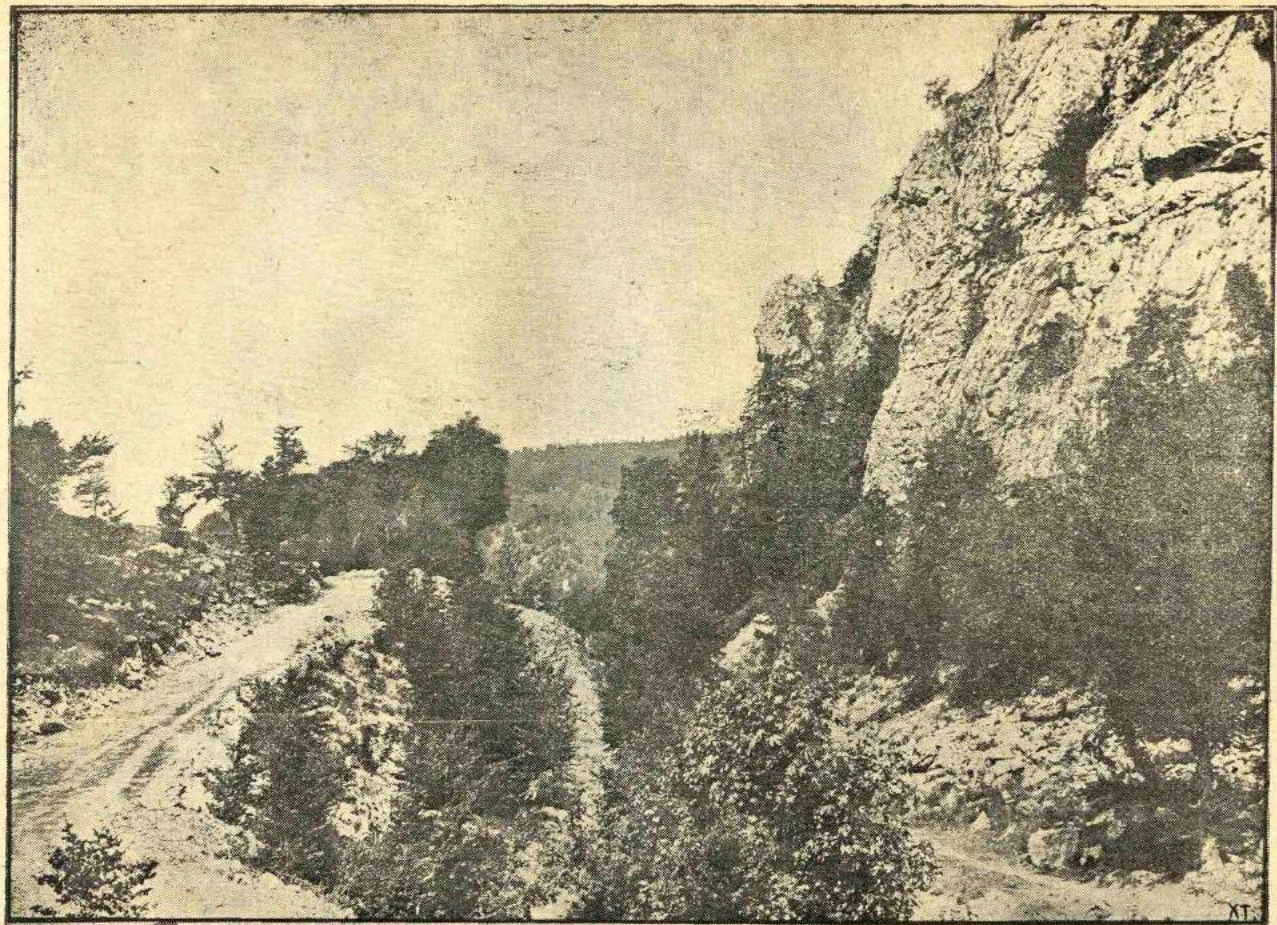
X.T.

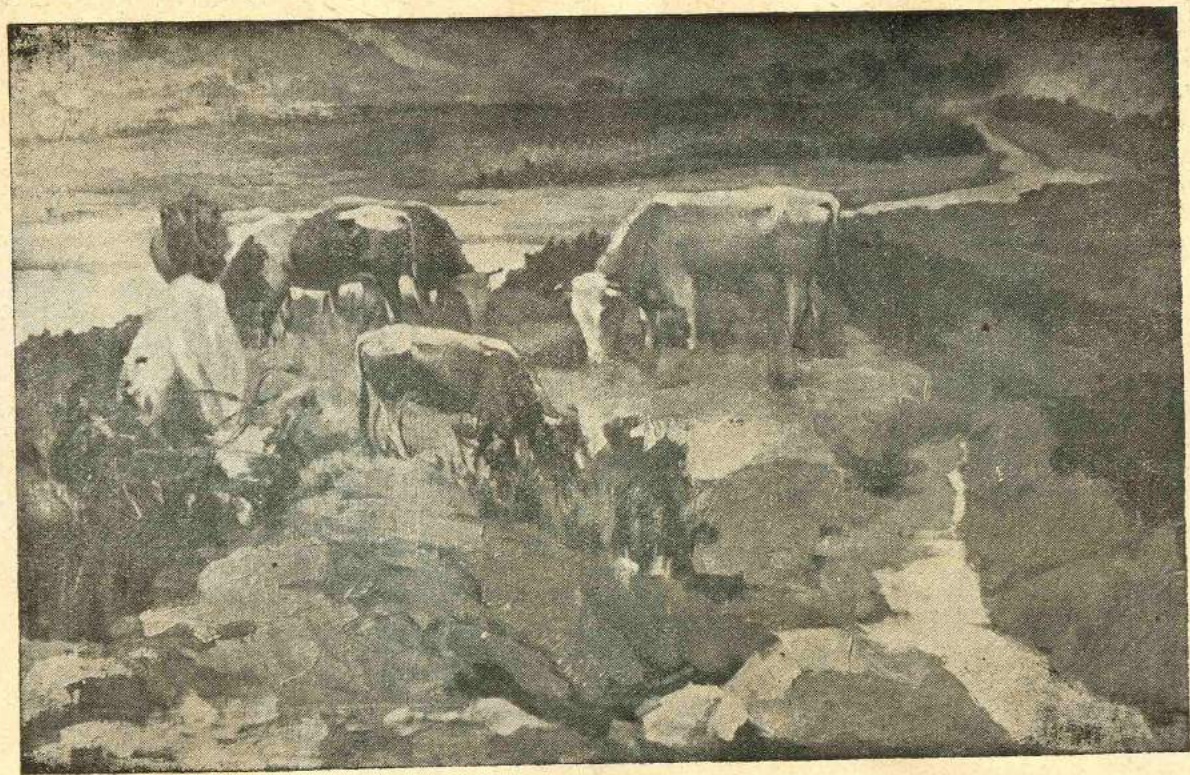

(Пенза)

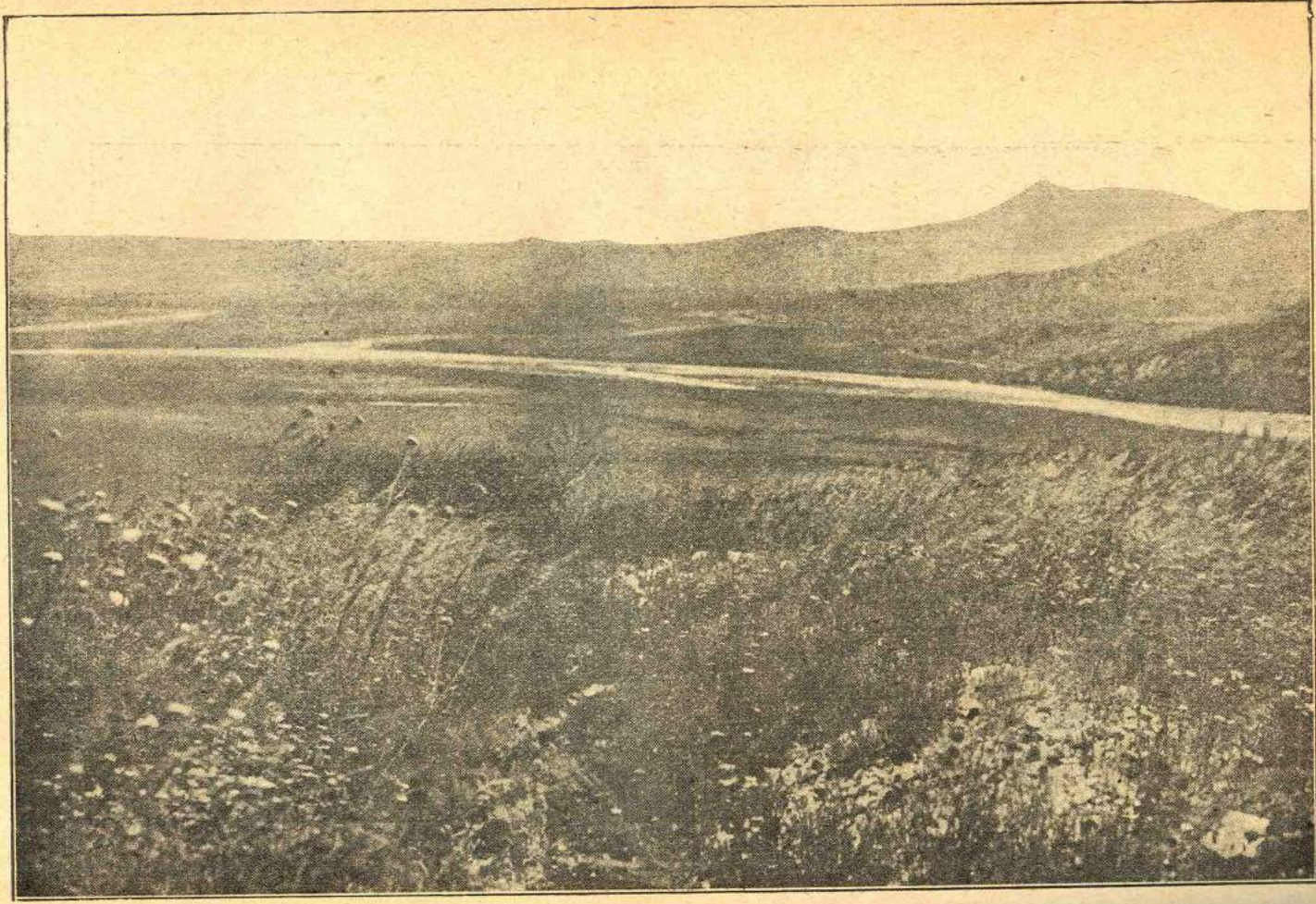
Костурското езеро съ гр. Костуръ

Рѣка Струма

(Ізлік)

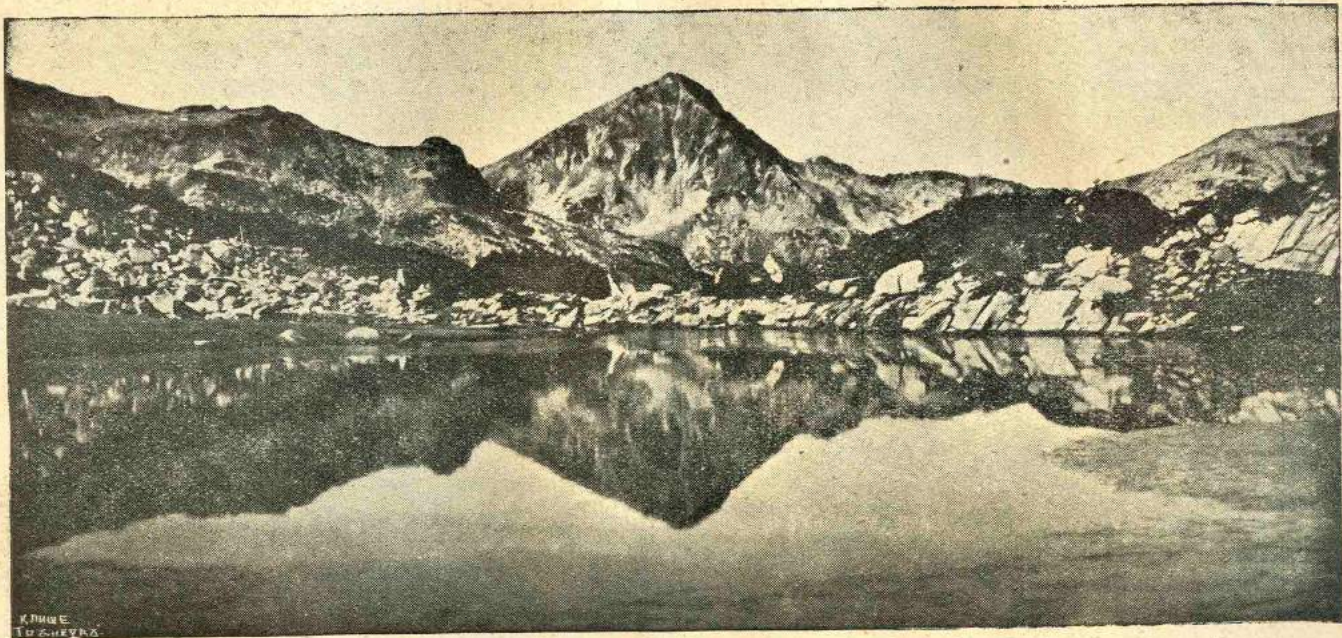

(Завоя)

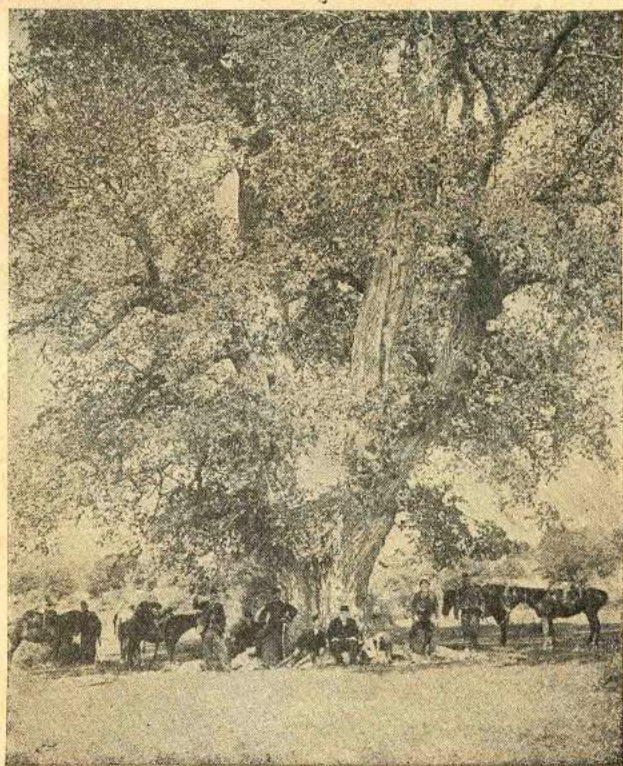
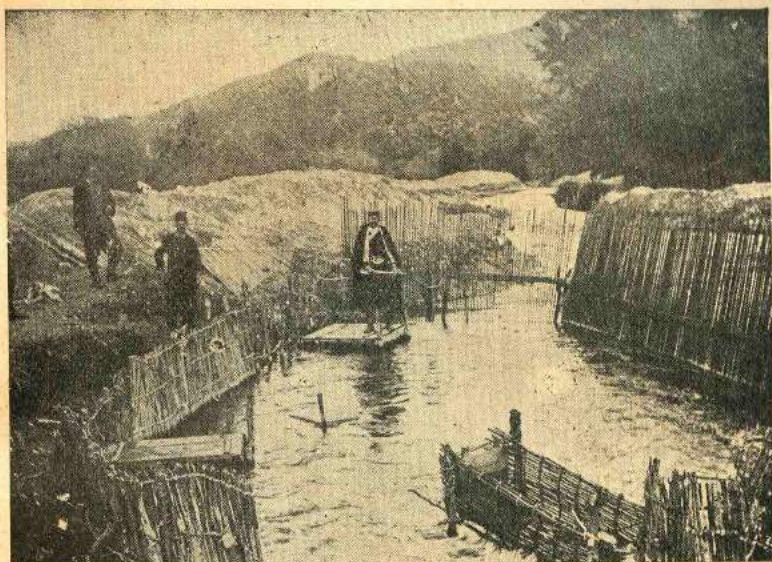
Рѣка Черни Дринъ

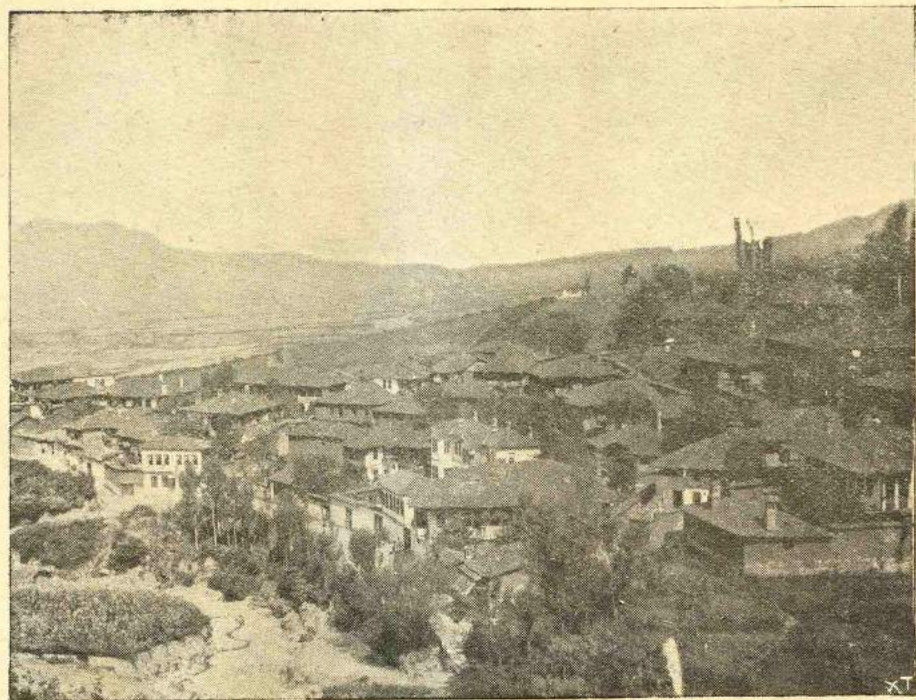

Пиринъ

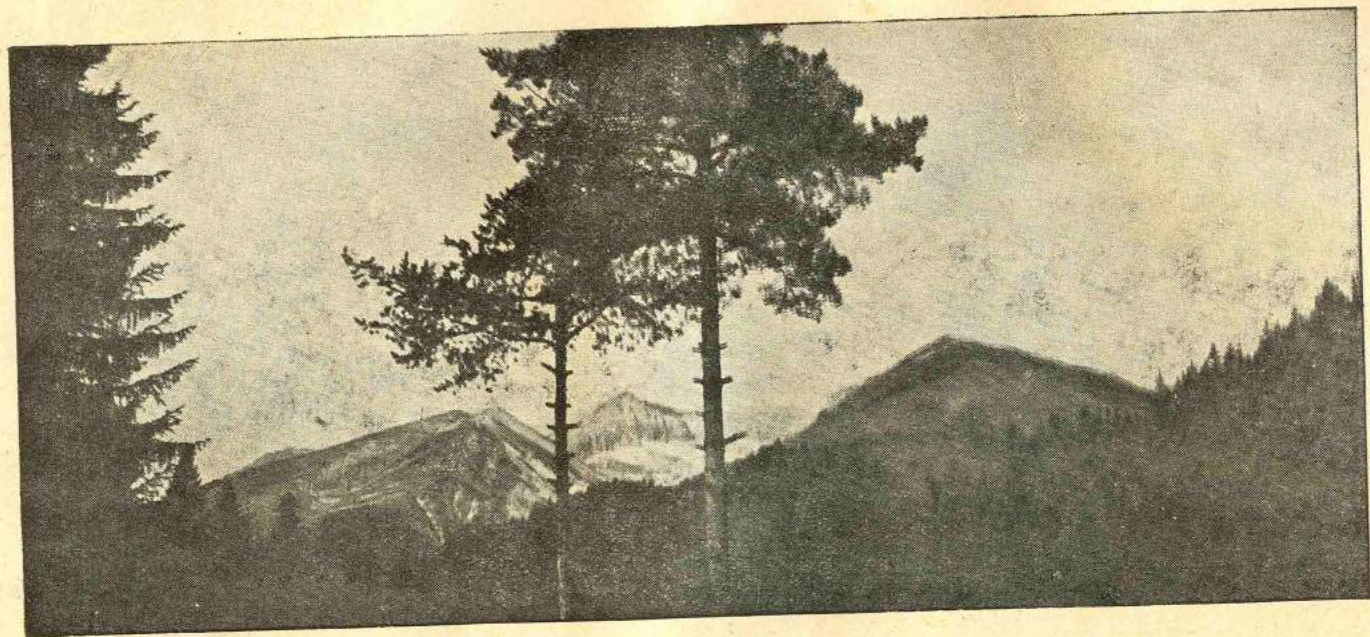

Воденъ Водопадъ

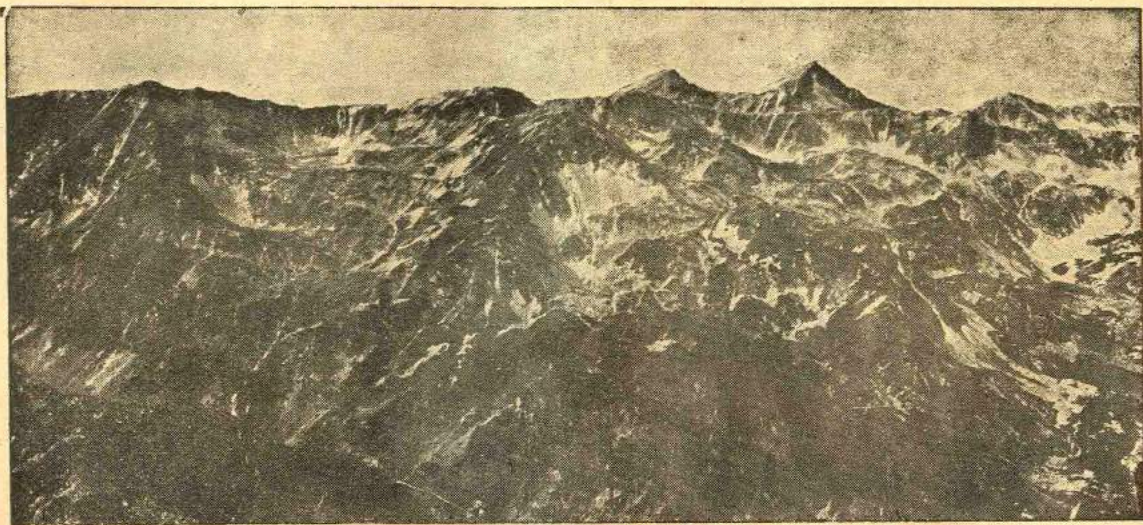

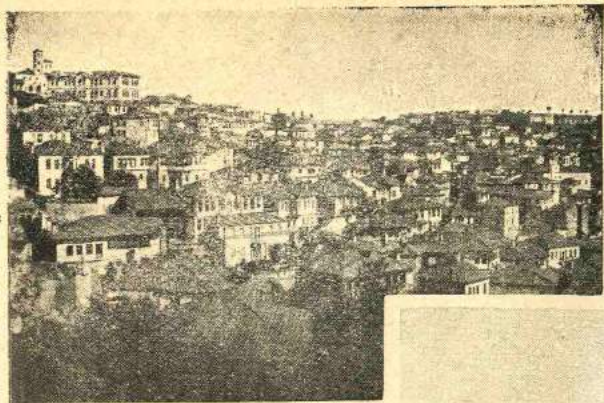
Банско

Пиринъ

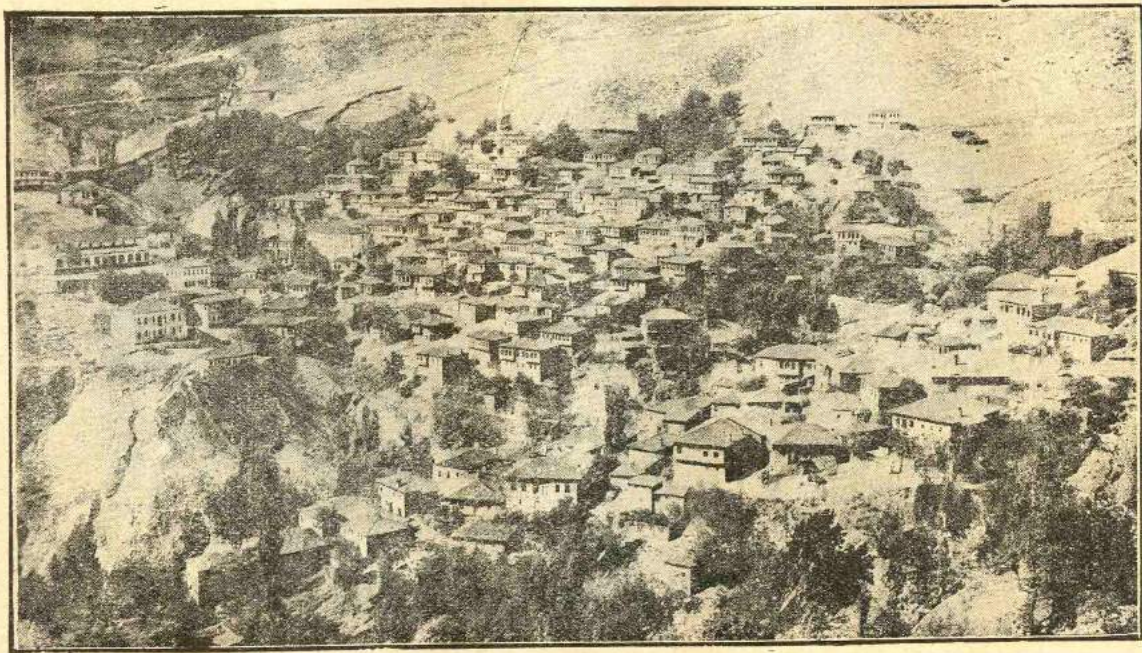

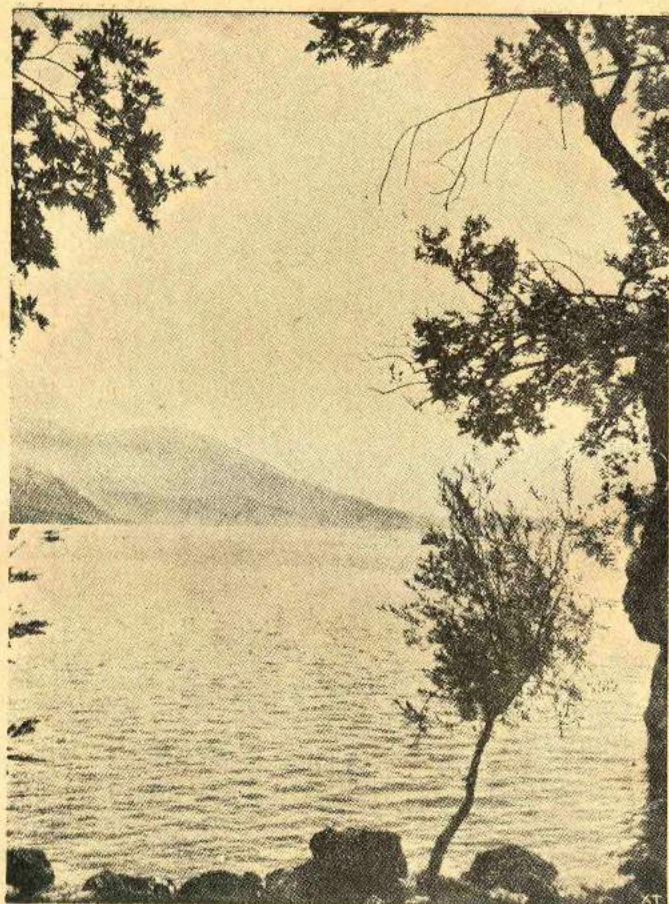

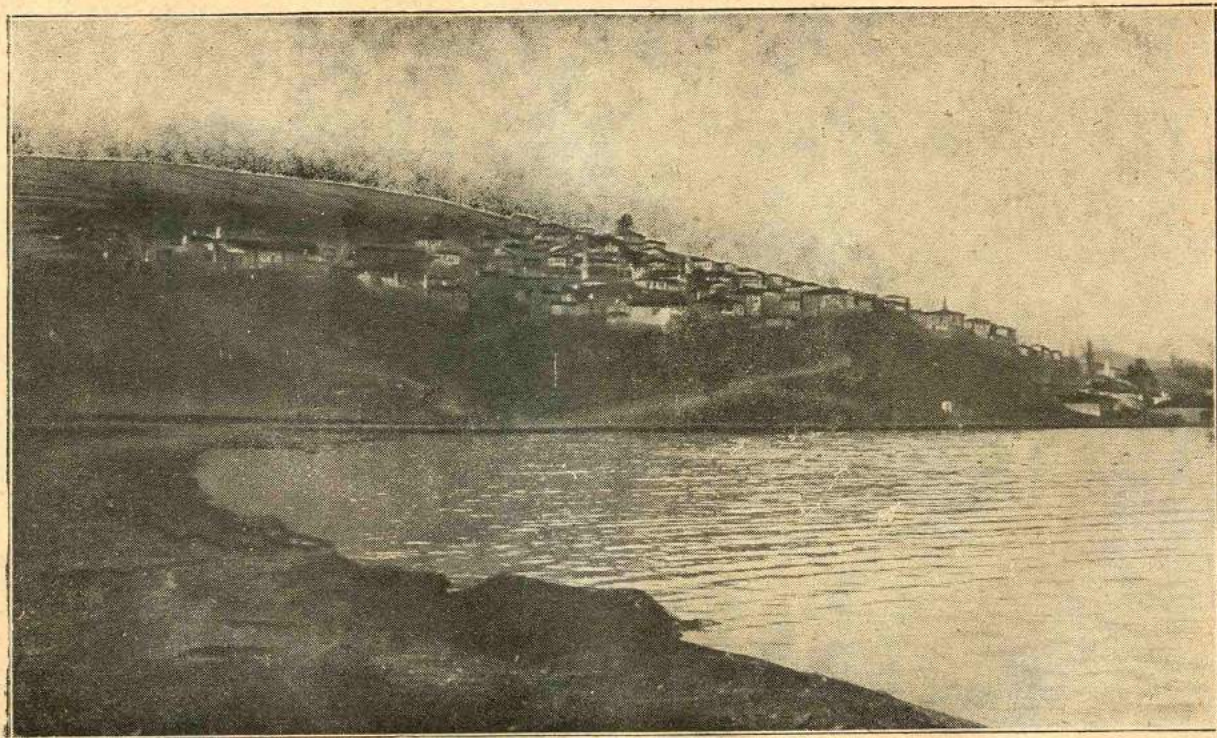
Крушово

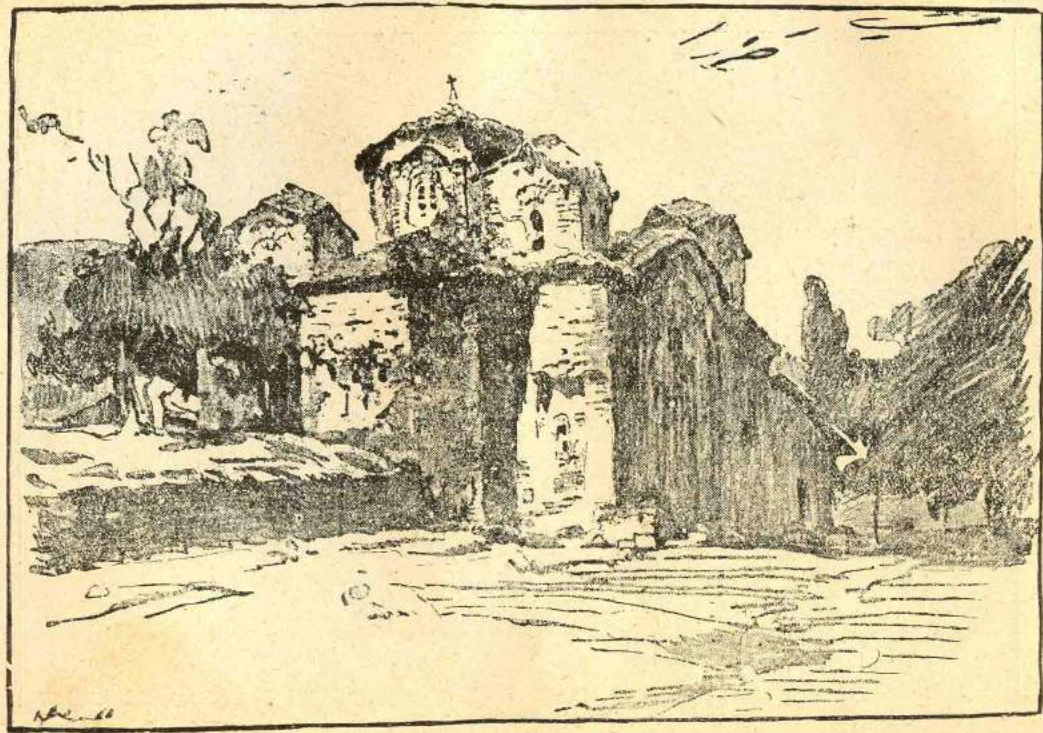

Гр. Дойранъ

СЪДЪРЖАНИЕ

на

I Дѣлъ — Общъ погледъ на Балканския П-овъ

	Стр.
1. Положение и граници	6
2. Видъ	6
3. Величина	6
4. Крайбрѣжие	7
5. Срѣдиземно море	8
6. <i>Повърхнина</i>	8
7. Динарска група	8
8. Родопска "	9
9. Балканска "	10
10. Карпатска "	10
11. <i>Низини</i>	10
12. Мицийската областъ	11
13. Рѣки	11
14. Езера	12
15. Климатъ	12
16. Растителности (флората)	14
17. Фауната	14
18. Раси, народи и вѣри	17
19. Политическо раздѣление на Балканския п-овъ	18

II Дѣлъ — Македония

1. Име	19
2. Видъ	20
3. Положение и граници	20
4. Крайбрѣжие	21
5. Бѣло море (Архипелагъ)	21
6. Солунски заливъ	23
7. Полуострови	23
(Халкидически или светогорски)	24
8. Орфански заливъ	25
9. Кавалски "	25
10. Острови	26
11. Величина	26

I Хорография

<i>Повърхнина</i>	26
12. Устройство на повърхнината на западна Македония	27
13. Шаръ планина	28
14. <i>Западно-македонската — езерската верига</i>	32
15. <i>Горно-Вардарска група</i>	35
<i>Съединителна верига</i>	36
16. <i>Западно-македонска вардарска група</i>	36
17. <i>Бабунска верига</i>	38

	Стр.
18. Мариховско-мегленска група или Нидже	41
19. Сѣверо-западна група планини	43
20. Повардарски (източенъ дѣлъ) или сръднемакедонски планини	44
21. Осоговски дѣлъ	45
22. Плачковица	49
23. Бѣласица	50
24. Карадагска верига	51
25. Планинитѣ на източна Македония	53
26. А. Рила планина	54
27. Б. Пиринъ планина	61
28. Кресненска клисура	65
29. В. Южни Пиринъ — Али-Ботушъ планина	68
30. Рупелски проходъ	69
31. Бозъ-дагъ планина	70
32. Родопска група	72
Доспатъ — сръдни и южни Родопи	74

II Хидрография

33. Рѣка Места	75
34. р. Бѣлица — Бѣличко поле	76
35. Момина клисура	76
36. Раглогъ	77
37. Неврокопска долина	78
38. р. Туфча	79
39. р. Буровица (Мжтница)	79
40. р. Доспатска Бистрица	80
41. Область Чечъ	80
42. р. Рата (Доспатъ-дере)	80
43. р. Лжавица	81
44. Саришабинска равнина	81
45. р. Струма	82
46. Горно-джумайска котловина	83
47. р. Джумайска Бистрица	83
48. Симитлийска долина	84
48. Мелнишка низина	85
49. р. Бѣлица, Бѣличко поле, р. Свето-врачка Бистрица	85
50. Мелнишка рѣка — Пиринска Бистрица	86
51. р. Струмица	86
52. Радовишко поле	87
53. Струмишко поле	87
54. Петрички проходъ, Петричко поле — Петричка рѣка	88
55. Рупелски проходъ	89
56. Сърско поле	89
57. Бутковското езеро	90
58. Езерото Тахиносъ	91
59. Сърска рѣка, р. Драматича, Драмско поле	91

60. Дойранското езеро	92
61. Кукушкото хълмодоліе, р. Галикъ	93
62. Лжгадинската низина и Лжгадинскитѣ езера	94
63. р. <i>Вардаръ</i>	96
64. Пологъ	97
65. Скопската котловина	98
66. Скопска Черна гора	100
67. Качански проходъ	101
68. р. Лепенецъ	101
69. р. <i>Велика</i> (Треска)	102
70. Порѣче	104
71. <i>Пчиня</i>	104
72. Крива рѣка, Паланечко поле	105
73. р. Голѣма	105
74. Кумановското поле	106
75. Кратовско-знетовската рудна областъ	107
76. Велешка клисура	109
77. Азотъ	110
78. Тиквешъ	111
79. Регецъ	111
80. р. <i>Бръгалница</i>	113
81. Меглешъ, Пиянецъ	113
82. Кочанско поле	114
83. Овче поле	115
84. Щипското хълмодоліе	116
85. р. Лакавица	116
86. р. <i>Черна</i> (<i>Църна</i>)	117
87. Желѣзничка (Демиръ-Хисарска котловина)	117
88. Пелагонийска равнина	118
89. Мариово	120
90. Демиръ-Капия	121
91. Гевгелийска котловина	122
92. Цигански проходъ	123
93. Солунска равнина (Кампанія)	123
94. Мегленъ	124
95. р. Вода и Воден. водопади	125
96. <i>Ениджѣ-вардарско</i> (<i>Пазарско</i>) <i>езеро</i>	126
97. Вардарія	128
98. Саригьолската котловина	130
99. <i>Островското езеро</i>	131
100. р. <i>Бистрица</i>	132
101. <i>Костурското езеро</i>	133
102. Костърската котловина	134
103. Прѣспанската	136
104. <i>Преспанско езеро</i>	136
105. Маличко езеро	143
106. Охридската котловина	144
107. <i>Охридското езеро</i>	145

108. р. Черни Дринъ	151
109. Стружко поле	151
110. Дебърска долина	151
111. р. Радика	152
112. Рѣканско	152
113. Долни и Горни Дебъръ	152
114. Бѣли Дринъ — Албания	152
115. Литература	157
116. Сравнителна таблица на Македонскитѣ езера	157
117. Таблица на Македонскитѣ рѣки	158
118. Върховетѣ въ Македония	159
119. Полета и низини въ Македония	159
120. Образа	159

Handwritten marks and signatures at the bottom right of the page.

Скенирано за:

Библиотека "Струмски"

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres